

Saurashtra University

Re – Accredited Grade 'B' by NAAC
(CGPA 2.93)

Pandya, Dharmendra C., 2011, “જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ”, thesis PhD, Saurashtra University

<http://etheses.saurashtrauniversity.edu/id/eprint/382>

Copyright and moral rights for this thesis are retained by the author

A copy can be downloaded for personal non-commercial research or study, without prior permission or charge.

This thesis cannot be reproduced or quoted extensively from without first obtaining permission in writing from the Author.

The content must not be changed in any way or sold commercially in any format or medium without the formal permission of the Author

When referring to this work, full bibliographic details including the author, title, awarding institution and date of the thesis must be given.

Saurashtra University Theses Service
<http://etheses.saurashtrauniversity.edu>
repository@sauuni.ernet.in

" A PSYCHOLOGICAL STUDY OF
MENTAL HYGIENE, ADJUSTMENT
AND LIFE SATISFACTION OF
DIMOND WORKERS OF JETPUR CITY"

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય
સમાયોજન અને શુષ્ક સંતોષનો
મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ

THE THESIS
TO BE SUBMITTED TO
SAURASHTRA UNIVERSITY
RAJKOT

For The Degree of

DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN
PSYCHOLOGY

Under the Faculty of Arts
BY

Dharmendra C. Pandya
M.A. Psychology
(Lecturer in Psychology)
P.S.H. Mahila College,
Jetpur.

Guided By

Dr. ANANT M. VASANI
Ph.D. Guide in Philosophy
Ph.D. Guide in Psychology
Ex. Lecturer in Psychology
Shree M.V.M. Arts College, Rajkot
January-2011

Registration No. 3591

Date 28-2-2007

AA
HHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHH
HHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHH
HHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHHH

CERTIFICATE

*This is to Certify that work embodied in this thesis
Entitled on "A PSYCHOLOGICAL STUDY OF MENTAL
HYGIENE, ADJUSTMENT AND LIFE SATISFACTION
OF DIMOND WORKERS OF JETPUR CITY" has been
carried out by DHARMENDRA C. PANDYA under my
direct guidance and supervision. I also declare that the work
done and presented in this thesis is original and
Independent.*

Date :
Place : Rajkot

Dr. ANANT M. VASANI
Ph.D. Guide in Philosophy
Ph.D. Guide in Psychology
Ex. Lecturer in Psychology
Shree M.V.M. Arts College
Rajkot

AA

:: ક્રમ સ્વીકાર ::

સંશોધનની પ્રક્રિયા જટિલ છે. આ પ્રક્રિયા પૂર્ણ કરતા ઘણો સમય લાગે છે. સંશોધન કાર્યને પૂર્ણ કરવા અનેક સોપાનોમાંથી પસાર થવું પડે છે. સંશોધન કાર્ય માત્ર સંશોધનકર્તા વડે પૂર્ણ થતું નથી. પરંતુ તેમાં ઘણી વ્યક્તિઓનો સાથ અને સહકાર ખૂબ જ મળેલ છે. આ તકે એ સર્વનો આભાર માનવાનું કેમ ભૂલાય ?

શ્રી કૂળદેવી અંબે માતાજી અને પૂજ્ય જલારામ બાપાનાં આશીર્વાદથી આ કાર્ય પૂર્ણ કરી શક્યો છું. સર્વ પ્રથમ તો સંશોધન કાર્ય કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરનાર તેમજ સમગ્ર સંશોધન કાર્ય દરમિયાન માર્ગદર્શન આપનાર અને મારો ઉત્સાહ વધારનાર તેમજ મારૂં સંશોધન કાર્ય પૂર્ણ કરાવવા ખૂબ જ જહેમત ઉઠાવનાર મારા ગુરૂ અને માર્ગદર્શક ડો. શ્રી અનંત એમ. વસાણી સાહેબ અને તેમના પરિવારનો હું ઋણી છું. એ ઉપરાંત સંશોધન કાર્ય માટે સહયોગ આપનાર સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના મનોવિજ્ઞાન વિભાગના હેડ ડો. ડી.જે.ભટ્ટ સાહેબ અને બોસમીયા કોલેજનાં પ્રિન્સીપાલ ડો. શ્રી આર.કે. ચોયા સાહેબ જેઓએ મને જરૂર પડ્યે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે માર્ગદર્શન પુરૂં પાડ્યું છે. આ તકે તેમનો હું ઋણી છું.

પરિવારના સહકાર વિના તો આ કાર્ય શક્ય જ કેમ બને ? સંશોધન માટે પ્રેરણા રૂપ મારા પિતાશ્રી ચંદુભાઈ અને માતાશ્રી અરૂણાબેનના આશીર્વાદથી જ આ કાર્ય પૂર્ણ થઈ શક્યું છે. આ ઉપરાંત મારા મોટા ભાઈ પરેશભાઈ, મનિષભાઈ તેમનું યોગદાન ખૂબ જ રહ્યું છે. આ ઉપરાંત અન્ય સભ્યો પૂનમ ભાભી, સાધનાબેન, દક્ષાબેન, આરતીબેન, સ્વ. ગિરીશકુમાર, વિમલકુમાર, નિરંજનકુમાર અને સમગ્ર પંડ્યા પરિવારનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

જેતપુર શહેરનાં હીરા ઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલ મનીષભાઈ મહેતા, શૈલેષભાઈ, ઘીરુભાઈ અને જેઓનાં સહકારથી આ સંશોધન કાર્ય શક્ય બન્યું છે તેવા રત્ન કલાકારો કે જેઓએ પ્રશ્નાવલી ભરી આપવાની તત્પરતા દાખવી છે તેમનો આભાર માનવાનું કેમ ભૂલી શકાય ? એવા દરેક કર્મચારીનો હું આભાર માનું છું.

સાથે મહાશોધ નિબંધ તૈયાર કરવા સૈદ્ધાંતિક ભૂમિકા સંશોધનનાં તારણો લેવામાં તેમજ અન્ય પુસ્તકોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. તે સર્વે લેખકો, સંશોધકો અને માહિતી મેળવવામાં મદદરૂપ થનાર બોસમીયા કોલેજના લાઈબ્રેરીયન શ્રી પાઠક સાહેબ અને ડૉ. કિશોર એન. મહેતા, પ્રો. કુંભાણી સાહેબ, પ્રોફેસર ખુમાણ, ઉપેન્દ્રભાઈ વ્યાસ, મનીષ વ્યાસ, ચશ ટાંક, નિલેશ ઢગર, કમલેશ જોષી તેમજ સાથી અધ્યાપક મિત્રોનો હું હૃદય પૂર્વક આભાર માનું છું.

અને અંતમાં સંશોધનમાં સુંદર અને સુઘડ તેમજ ઝડપી અને વ્યવસ્થિત ટાઈપીંગ કરનાર (ઓમ કોમ્પ્યુટર) નાં યોગેશભાઈ ઠાકર અને તેમનાં પરિવારનો આભાર માનું છું. આ ઉપરાંત મારા સમગ્ર સંશોધન કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ મદદ કરનાર નામી-અનામી બધાનો હું આભારી છું.

– ડી. સી. પંડયા

:: સમગ્ર પ્રકરણોની અનુક્રમણિકા ::

પ્રકરણ-1 (વિષય પ્રવેશ)

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
1.1	પ્રસ્તાવના	02
1.2	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા	03
1.3	ભારતમાં હીરા ઉદ્યોગની શરૂઆત	04
1.4	પ્રસ્તુત સંશોધનની ઐતિહાસિક ભૂમિકા	07
1.5	પ્રસ્તુત સંશોધનના અવલંબી પરિવર્ત્યોની સમજૂતી.	08
	1.5.1 માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમજૂતી	08
	1.5.2 સમાયોજનની સમજૂતી	23
	1.5.3 જીવન સંતોષની સમજૂતી	27
1.6	પ્રસ્તુત સંશોધનના અગત્યના પદોની વ્યાખ્યા	34
1.7	પ્રસ્તુત સંશોધનની અગત્યતા	36
1.8	પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદાઓ	38
1.9	પ્રસ્તુત સંશોધનનાં પ્રકરણોનું આયોજન	39
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-1	42

પ્રકરણ-2 (સંશોધન સાહિત્યની સમીક્ષા)

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
2.1	પ્રસ્તાવના	44
2.2	પૂર્વે થયેલ સંશોધન સાહિત્યની તપાસનું મહત્વ.	45
2.3	પૂર્વે થયેલ સંશોધનને પડકાર.	46
2.4	પૂર્વે થયેલ સંશોધન કાર્ય કરતી પ્રક્રિયાની વધુ સ્પષ્ટતા.	47
2.5	પૂર્વે થયેલા સંશોધનનું પુનરાવર્તન કરી તેનું સમર્થન મેળવવું.	47
2.6	માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	50
2.7	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	52
2.8	સમાયોજનનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	61
2.9	સમાયોજન અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	63
2.10	જીવન સંતોષનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	70
2.11	જીવન સંતોષ અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	71
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-2	80

પ્રકરણ-૩

(સંશોધન યોજના, પ્રક્રિયા અને પૃથકરણની પદ્ધતિ)

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
3.1	પ્રસ્તાવના	82
3.2	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા	84
3.3	મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનના પ્રકારો	87
3.4	પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ	90
3.5	પ્રસ્તુત સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ	91
3.6	પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિવર્ત્યો	100
3.7	સંશોધન યોજના	103
3.8	પ્રસ્તુત સંશોધનની યોજના	107
3.9	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમષ્ટિ	108
3.10	પ્રસ્તુત સંશોધનનો નિદર્શ	112
3.11	પ્રસ્તુત સંશોધનના સાધનો	121
3.12	આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ	127
3.13	માહિતી એકત્રીકરણની પ્રક્રિયા	133
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-૩	135

પ્રકરણ-4

(સંશોધનનું પૃથ્થકરણ, અર્થઘટન અને પરિણામની ચર્ચા)

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.1	પ્રસ્તાવના	141
4.2	સંશોધનની સામાન્ય માહિતી ટકાવારીમાં	143
4.3	F કસોટી એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ	164
4.3.1	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	165
4.3.2	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	166
4.3.3	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	167
4.3.4	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	168
4.3.5	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	169
4.3.6	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	170
4.3.7	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	171
4.3.8	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	172

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.3.9	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	173
4.3.10	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	174
4.3.11	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં રત્નકલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પના ની ચકાસણી.	175
4.3.12	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની ચકાસણી.	176
4.3.13	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની ચકાસણી.	177
4.3.14	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં સમાયોજનની ચકાસણી.	178
4.3.15	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની ચકાસણી.	179
4.3.16	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની ચકાસણી.	180
4.3.17	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં સમાયોજનની ચકાસણી.	181
4.3.18	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની ચકાસણી.	182
4.4	સહસંબંધનું અર્થઘટન	183
4.4.1	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	183
4.4.2	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષ વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	184

ક્રમ	વિગત	પૃ.નં.
	4.4.3 સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	185
4.5	t કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	186
	4.5.1 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	186
	4.5.2 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	187
	4.5.3 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	189
	4.5.4 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	190
	4.5.5 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	191
	4.5.6 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	192
	4.5.7 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	193
	4.5.8 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્નકલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	194
	4.5.9 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	195
	4.5.10 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	196
	4.5.11 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	197
	4.5.12 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	198

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.5	4.5.13 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	199
	4.5.14 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	200
	4.5.15 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	201
	4.5.16 રહેઠાણના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	202
	4.5.17 રહેઠાણના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	203
	4.5.18 રહેઠાણના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	204
	4.5.19 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય.	205
	4.5.20 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં સમાયોજન.	206
	4.5.21 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષ.	207
	4.5.22 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય.	208
	4.5.22 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં સમાયોજન.	209
	4.5.23 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષ.	210

પ્રકરણ-5 (સંશોધન સારાંશ, તારણો અને સૂચનો)

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
5.0	પ્રસ્તાવના	212
5.1	સંશોધનનો સારાંશ	212
5.2	પ્રસ્તુત સંશોધનના તારણો	215
	5.2.1 વિચરણ પૃથ્થકરણ (એકમાર્ગીય) ને આધારે મેળવેલા તારણો	216
	5.2.2 સહસંબંધ આધારે મેળવેલા તારણો	218
	5.2.3 't' કસોટીના આધારે મેળવેલા તારણો.	218
5.3	નબળા માનસિક સ્વાસ્થ્યના કારણો	222
5.4	માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવાના સૂચનો	222
5.5	નબળા સમાયોજનના કારણો	223
5.6	સમાયોજન સુધારવાના સૂચનો	223
5.7	નબળા જીવન સંતોષના કારણો	224
5.8	જીવન સંતોષ વધારવાના સૂચનો	225
5.9	સંશોધનના આધારે ભલામણ સૂચનો	226
5.10	આગળના સંશોધન માટેના સૂચનો	227

પ્રકરણ-1 (વિષય પ્રવેશ)

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
1.1	પ્રસ્તાવના	02
1.2	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા	03
1.3	ભારતમાં હીરા ઉદ્યોગની શરૂઆત	04
1.4	પ્રસ્તુત સંશોધનની ઐતિહાસિક ભૂમિકા	07
1.5	પ્રસ્તુત સંશોધનના અવલંબી પરિવર્ત્યોની સમજૂતી.	08
	1.5.1 માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમજૂતી	08
	1.5.2 સમાયોજનની સમજૂતી	23
	1.5.3 જીવન સંતોષની સમજૂતી	27
1.6	પ્રસ્તુત સંશોધનના અગત્યના પદોની વ્યાખ્યા	34
1.7	પ્રસ્તુત સંશોધનની અગત્યતા	36
1.8	પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદાઓ	38
1.9	પ્રસ્તુત સંશોધનનાં પ્રકરણોનું આયોજન	39
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-1	42

:: પ્રકરણ-૧ ::

વિષય પ્રવેશ

1.1 પ્રસ્તાવના ::-

પ્રો. કલીફોર્ડ મુડી કહે છે કે “સંશોધન એ સ્વતઃ સત્યશોધનની એક પદ્ધતિ છે.”¹ આથી જ આજનો યુગ સંશોધનનો યુગ છે. હરપળે નવા નવા સંશોધનો થતા રહે છે. કેટલાક સંશોધકો આ યુગને માહિતી વિસ્ફોટનો યુગ કહે છે. સંશોધનની પ્રક્રિયા જ વૈજ્ઞાનિક છે. સંશોધનની વ્યાખ્યા આપતા કહી શકાય કે "To research is to search again. સંશોધન શબ્દનો અર્થ થાય છે, ફરીથી શોધવું. બીજા શબ્દોમાં સંશોધન એટલે વધુ મળવા માટે ફરીથી વધુ ચોકસાઈપૂર્વક જોવું.”² માનવીના વિકાસની સાથે સાથે પોતાની જરૂરિયાતોના સાધનોનો વિકાસ પણ થતો રહ્યો છે. આધુનિક યંત્રયુગમાં માનવી અનેક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરતો રહ્યો છે. પરંતુ વર્તમાન કોમ્પ્યુટર યુગમાં તો આ ચીજ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ પણ અનેક ગણી વધતી રહી છે. સ્વયંસંચાલિત યંત્રો દ્વારા અનેક ચીજ વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ અને તેની લાખોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ એ આધુનિક યુગમાં માનવવૃદ્ધિનું મહત્વનું પ્રદાન છે.

માનવીને પોતાની ઈચ્છાઓ, લાગણીઓ, અરમાનો સંતોષવા સતત શોધ કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી છે. આવી જરૂરિયાતોમાં પહેલા માનવીની શારીરિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે જુદા-જુદા દેશ પ્રદેશમાં ઊગતા અનાજનો ઉપયોગ પણ વિવિધતામાં ફેરવાતા જાય છે. અનાજ, કઠોળ તેમજ અન્ય ખાદ્ય પદાર્થોની ઉત્પત્તિ તેની જુદી-જુદી બનાવટોના ઔદ્યોગિક વિકાસને કારણે માનવી ખાદ્ય પદાર્થોના મોજ-શોખની સામગ્રી અસંખ્ય વિવિધતામાં કરતો રહ્યો છે. દા.ત. દૂધ જ માત્ર ખોરાક નથી પરંતુ દૂધની અનેક બનાવટો દહીં, ઘી, માખણ, આઈસ્ક્રીમ જેવી ચીજ વસ્તુઓનો આનંદ લૂંટે છે. સલામતી અને સ્વરક્ષણ માટે શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસાની ઋતુમાં શારીરિક રક્ષણ અને સલામતી માટેના સાધનો માનવી આજે વિકસાવી શક્યો છે. હવા માટે પંખા, ઠંડક માટે રેફ્રીજરેટર-એરકન્ડીશનર અને ઠંડી સામે રક્ષણ મેળવવા માટે હીટરનો

ઉપયોગ કરે છે. ઝડપી વાહન વ્યવહાર માટે સાઈકલ, સ્કૂટર, કાર થી માંડીને એરોપ્લેન, હેલીકોપ્ટર જેવા સાધનો વિકસાવી આનંદ માણતા માણસને શરીર શણગારવામાં પણ એટલો જ રસ પડતો હોવાથી સોના, ચાંદી, મોતીના ઘરેલાની સાથે હીરાનો ઉપયોગ પણ આજની સદીની મહત્તમ જરૂરિયાત બની છે.

આ બધી બનાવટોમાં કુટીર ઉદ્યોગ, લઘુ ઉદ્યોગ, ગૃહ ઉદ્યોગ અને વિરાટકાય ઉદ્યોગોનો વ્યાપક ફેલાવો આજે જોવા મળે છે. હીરા ઉદ્યોગ પણ આવો જ એક ઉદ્યોગ છે. જે નાના-નાના શહેરો અને મોટા શહેરોમાં વિકસતો જ રહ્યો છે. હીરા ઉદ્યોગમાં સ્ત્રી-પુરૂષોના દાગીનાઓ માત્ર ભારતના પ્રદેશોમાં જ નહિ પરંતુ વિશ્વના અનેક દેશોમાં તેની નિકાસ થતી રહે છે.

સંશોધક મનોવિજ્ઞાન વિષયના વિદ્યાર્થી અને અધ્યાપક હોવાથી ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાનના પોતાના પ્રથમ પસંદગીના પેપરમાં આ વિષે Ph. D. કાર્ય કરવા તત્પર બન્યા છે. પોતાની માતૃભૂમિમાં જ કંઈક સંશોધન કરવું જોઈએ તેમજ હીરા ઉદ્યોગનો વિકાસ જેતપુર શહેરમાં થતો રહ્યો છે. આથી તેમાં જોડાયેલા કારીગરો વિષે સંશોધન કરવા કટીબદ્ધ બન્યા છે. જુદા-જુદા મનોવિજ્ઞાનના નિષ્ણાંતો અને માર્ગદર્શકો સાથે ચર્ચા-વિચારણા કરીને પોતાના માર્ગદર્શક સાથે અનેક બેઠકો કરીને પ્રસ્તુત સંશોધન હાથ ધરેલ છે. હીરા ઉદ્યોગના કારીગરોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રુપન સંતોષનું સંશોધન કરવા સમસ્યાને શબ્દ બદ્ધ કરી છે.

1.2 પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા ::-

પહેલા આપણે તો સંશોધન સમસ્યાની વ્યાખ્યા વિશે ચર્ચા કરીશું, જે આ પ્રમાણે છે -

“સંશોધનની સમસ્યાની વ્યાખ્યા”

કર્લિંગર અને લી (2000) જણાવે છે કે “સમસ્યા એવું પ્રશ્નવાચક વાક્ય છે, કથન છે જેમાં બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યો વચ્ચેનો સંબંધ શોધી કાઢવાનો છે.”³ - અરવિંદ શાહ

પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા આ પ્રમાણે છે –

“જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

"A Psychological study of mental hygiene, adjustment and life satisfaction of diamond workers of Jetpur city."

પ્રસ્તુત સમસ્યા હીરાઉદ્યોગ અંગેની છે. આથી સર્વપ્રથમ ભારતમાં હીરા ઉદ્યોગ વિષે માહિતી નીચે પ્રમાણે રજૂ કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરેલ છે.

1.3 ભારતમાં હીરા ઉદ્યોગની શરૂઆત ::-

ભારતમાં જ્યારે મોગલોનું સામ્રાજ્ય હતું ત્યારે વિજાપુર-ગોલકોન્ડાને જીતી લીધા પછી એ વિસ્તારો મોગલોના હાથમાં આવ્યા. જે જમીનમાં હીરા પાકતા ત્યાં એક કલાક માટે હીરા ખોદવા માટે ભાડેથી જમીન આપવામાં આવતી. એ હીરા ખોદવા માટે બાદશાહે કાઠીયાવાડી મજૂરોને બોલાવ્યા. એટલા માટે કે આંધ્રના મજૂરો પર બાદશાહના માણસોને વિશ્વાસ ન હતો. કાઠીયાવાડના ખેત મજૂરો એટલે કે મોટા ભાગના પટેલો હીરા ખોદવા માટે આંધ્રમાં આવ્યા. આંધ્રના મજૂરો તો ખાણ ખોદે અને મોટો હીરો જડે તો ગુદામાં ભરાવીને ચોરી લેતા કે દાંતના પોલાણમાં ભરાવી દેતા. આપો ધંધો આપણા પટેલ મજૂરો કરતા નહિ. ૧૭ મી સદીમાં ગોલકોન્ડાથી ઘણા હીરા સૂરતમાં વેચાવા આવતા. એ પછી જ્યારે ઓસ્ટ્રેલિયાની ખાણમાંથી ઝીણા હીરા નીકળ્યા ત્યારે એ હીરા પર આંખ ફોડીને પોલીશ કરવાનું કામ માત્ર કાઠીયાવાડી પટેલ જ કરી શકતા. એ પછી વરાછા રોડમાં લેંઘો અને ગંજી પહેરીને હીરા ઘસતા ગયા. આજની ઘડી અને કાલનો દિવસ આજે પટેલોની આ ઈમાનદારી કાઠીયાવાડને ફળી છે.

આજે એકલા સૂરતમાં દર વર્ષે સિતેર હજાર કરોડથી વધુ રકમના હીરાનું કામ થાય છે. પાંત્રીસ લાખથી વધુ વસ્તી ધરાવતા સુરતના સાત લાખથી વધુ કારીગર રત્નકલાકાર તરીકે કામ કરે છે. પંદર લાખથી વધુ લોકો ડાયમંડ ઇન્ડસ્ટ્રી પર નભે છે. દુનિયામાં થતા હીરાના કામકાજમાંથી નેવુ ટકા કામ ભારતમાં થાય છે. એ નેવુ ટકામાંથી (80) એંસી ટકા જેટલું કામ સુરતમાં થાય છે. સૂરતમાં કાચા હીરા – રફ હીરા આવે અને તેનું પોલીસીંગ અહીં થાય. આ રફ હીરા મોટા ભાગે વિદેશથી આવે છે.

આજે હીરા ઉદ્યોગ સુરત એકલામાં જ નથી, પણ ગુજરાતના અનેક શહેરોમાં વિસ્તાર પામ્યો છે. ગુજરાતમાં આ બધી જગ્યાએ સૂરતથી હીરા વધુ પ્રમાણમાં આવે છે. અનેક શહેરોમાં નાના-નાના હીરાના કારખાનાઓ આવેલા છે જે કારીગરોને રોજીરોટી પૂરી પાડે છે.

આમ ગુજરાતના અનેક શહેરોમાંનું એક શહેર જેતપુર જે સાડી ઉદ્યોગ માટે ખૂબ જાણીતું છે, તેમાં આજે હીરા ઉદ્યોગનો પણ વિકાસ થયો છે. આજે જેતપુરમાં સુરતમાંથી રફ હીરા આંગડીયા પેઢી મારફત રોજ હીરા આવે છે અને તેનું પોલીસીંગનું કાર્ય કરી પાછા સુરત મોકલી આપવામાં આવે છે. અહીં ૩૦ થી પણ વધુ હીરાના કારખાનાઓ આવેલા છે. જેમાં ૩૦ હજારથી પણ વધુ કારીગરો કાર્ય કરે છે. જેતપુર શહેરમાં આજુબાજુના ગામડાના કારીગરો રોજ અપ-ડાઉન કરી હીરા ઘસવાનું કાર્ય કરે છે. આ લોકો પોતાના ઘરે રહી કાર્ય કરે છે. જેથી સુરત કે બીજા શહેરોમાં તેને હીરા ઘસવા જવું પડે નહીં. આથી જેતપુર શહેર એ અનેક વ્યક્તિઓને હીરા ઉદ્યોગ મારફત રોજગાર પૂરો પાડે છે.

આજે વિશ્વનો જેમ એન્ડ જવેલરી ઉદ્યોગ આજે એક મોટા પરિવર્તનકાળના ઉંબરા પર આવીને ઉભો છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષો દરમિયાન આ ઉદ્યોગે અવનવા પરિવર્તનો અનુભવ્યા છે. આવનારા દશ વર્ષો આના કરતા પણ વધુ સઘન અને દૂરગામી પરિવર્તનના બની રહેશે.

પરિવર્તનના આ ગાળા માટે અનેક પરિબલો જવાબદાર છે. સપ્લાયના સોર્સિસનું વિભાજન, રો-મટિરિયલની સતત વધતી જતી કિંમતો, પોલીસીંગ ઉદ્યોગમાં સ્પર્ધાત્મક વલણ અને ક્ષમતા બહારની સ્થિતિ, જવેલરી મેન્યુફેક્ચરીંગ માં ઘટી રહેલું નફાનું પ્રમાણ, મુખ્ય માર્કેટોમાં વપરાશકારોની ઘટતી રહેલી ખરીદ શક્તિ, અવનવી જવેલરી બજારોની વધી રહેલી સંખ્યા, જેવા અનેક કારણોના લીધે વિશ્વનો જેમ એન્ડ જવેલરી ઉદ્યોગનો તખ્તો બદલાઈ રહ્યો છે.

વર્ષ 2006 ના અંતમાં “ફોરેવર માર્ક” ભારતમાં અધિકૃત રીતે લોન્ચ કરવામાં આવ્યો છે.

આ માર્કવાળા દરેક હીરા ઉદ્યોગ ઉપર 1 નંબર પણ કોતરવામાં આવશે. જે માત્ર તે એક જ હીરા ઉપર હશે અને દુનિયાના બીજા કોઈ પણ હીરા ઉપર નહિ હોય. માત્ર તે જ હીરા જે 0.30 કેરેટ કે તેથી વધારે વજનના હોય તેના ઉપર જ “ફોરેવર માર્ક” લેઝર વડે કોતરવામાં આવશે.

આ માર્કની ઉંડાઈ માણસના માથાના વાળની જડાઈના 1/500 જેટલી જ છે. હીરાની સાથે તેની પ્રમાણભૂતતાનું સર્ટિફિકેટ પણ આપવામાં આવશે. આ “ફોરેવર માર્ક” ની માહિતીને આધારે કહી શકીએ કે આજે સમગ્ર ગુજરાતમાં હીરા ઉદ્યોગ ખૂબ જ વિકાસ પામ્યો છે.

આમ અત્યારે હાલના સમયમાં જે મંદીનું વાતાવરણ ફેલાયેલું છે તે માત્ર ભારતમાં જ નહીં વિશ્વની હીરા બજારમાં અત્યારે મંદીનું વાતાવરણ છે. પરિણામે ભારતમાં અઢીથી ત્રણ ટકા જેટલો વેપાર ઘટી ગયો છે.

ભારતની હીરા બજારમાં મંદી હોય એવી આ પ્રથમ ઘટના નથી. 1965-66, 1978, 1995 અને 2000, 2007 માં પણ મંદી આવેલી. કહેવાય છે કે, 1978 ની મંદી એકદમ ભયાનક હતી. એ વખતે હીરા વેચવાનું અઘરું બની ગયેલું. માલના ખરીદદાર જ મળતા નહીં, અનેક ઘંટીઓ બંધ પડી ગયેલી. કારખાના

વાળાઓ તો એમની ઘંટી વેચવા રસ્તા પર બેસી ગયાના દાખલા એ વખતે બનેલા. 1995 અને 2000 ની મંદીમાં ઘણી સારી અને સ્થાપિત પાર્ટીએ હાથ ઉંચા કરી દેવા પડ્યા હતા.

મંદીના માહોલમાં તાજેતરમાં અમેરીકાની સૌથી મોટી અને આશરે 110 વર્ષ જૂની એક પેઢી એમ. ફેબ્રિકન નામની સાઈટ હોલ્ડર કંપનીએ નાદારી નોંધાવી છે. આ કંપની સાથે આશરે 25-30 ભારતીય પેઢી સંકળાયેલી હતી અને એ પેઢીઓ પણ આર્થિક ભીંસમાં આવી ગઈ હતી.

આજની આ મંદીને કારણે લાખો કારીગરો બેકાર બન્યા છે અને રોજ ન્યુઝ પેપરમાં વાંચવામાં આવે છે કે, ક્યાંક ને ક્યાંક હીરાના કારીગરની આત્મ હત્યા કરે છે. આમ આ કારીગરોનું પહેલાથી જ આર્થિક રીતે શોષણ કરવામાં આવતું અને આજે આ મંદીએ તે લોકોનું જીવન મુશ્કેલીમાં મૂકી દીધું છે. આમ છતાં સંશોધકે હીરા ઉદ્યોગની ઐતિહાસિક ભૂમિકા નીચે મુજબ રજૂ કરીને સમજવા પ્રયત્નો કરેલ છે.

1.4 પ્રસ્તુત સંશોધનની ઐતિહાસિક ભૂમિકા ::-

પ્રસ્તુત અભ્યાસ સંશોધકે પોતાના વતનમાં વિકાસ પામેલ હીરા ઉદ્યોગની ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ વિષે મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ હાથ ધરેલ છે. રત્નકલાકારો વિષે અન્ય પ્રકારના અભ્યાસો થયા હોય તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ રત્નકલાકારોના વર્તન પર અસર કરતા પરિબળો વિષે અગાઉ અભ્યાસ થયેલ નથી.

આવા મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસના નીચેના પરિબળો અહીં ધ્યાનમાં લઈને સમસ્યાની રચના કરી છે.

- (1) રત્નકલાકારોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય
- (2) રત્નકલાકારોનું સમાયોજન
- (3) રત્નકલાકારોનો જીવન સંતોષ

આમ જેતપુર શહેરના હીરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા કર્મચારીઓના વર્તનમાં ઉપરોક્ત મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબલો કઈ રીતે જોવા મળે છે તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે. આથી સર્વપ્રથમ ‘માનસિક સ્વાસ્થ્ય’, ‘સમાયોજન’ અને ‘જીવન સંતોષ’ ની સમજૂતિ નીચે પ્રમાણે આપી શકાય. તે અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ સંશોધકનો છે. આથી પહેલા તો આ પરિબલો વિષે માહિતી જાણવી જરૂરી હોય તે અહીં દર્શાવી છે.

1.5 પ્રસ્તુત સંશોધનના અવલંબી પરિવર્ત્યોની સમજૂતી :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપયોગમાં લીધેલા ત્રણેય અવલંબી પરિવર્ત્યોને નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકાય :

1.5.1 માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમજૂતી :-

ઈશ્વરે માનવને શરીર અને મન આપ્યા છે. શરીરને સાડ રાખવા માટે માનવ સારો ખોરાક લે છે, તે સાડ પાણી પીએ છે અને કસરત કરે છે. તે જ રીતે માનવીએ મનને સાડ રાખવા માટે માનસિક કસરત કરવી જોઈએ. શરીરમાં કોઈપણ પ્રકારની ખામી આવે કે તરત જ માનવી ડોક્ટર પાસે જાય છે. પરંતુ મનમાં કોઈ ખામી દેખાય તો વ્યક્તિ તેની સંપૂર્ણ નોંધ લેતી નથી. તેથી માનસિક અસ્વસ્થતા અનુભવે છે. તેથી માનવીએ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવાનો હંમેશા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જીવનમાં અનેકવિધ પ્રશ્નો વ્યક્તિને મુંઝવે છે. આર્થિક સમસ્યા, સામાજિક સમસ્યા કે ધંધાકીય સમસ્યા વ્યક્તિના મનને અસ્વસ્થ બનાવે છે. આ કારણે વ્યક્તિ માનસિક સ્વાસ્થ્ય ગુમાવે છે. ઘણી વ્યક્તિઓ આ માનસિક સ્વાસ્થ્ય શું છે ? તે જાણતી નથી. તેનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ થતો નથી. તેથી માનસિક સ્વાસ્થ્ય કોને કહેવાય ? માનસિક સ્વાસ્થ્ય કઈ રીતે જાળવવું વગેરે પ્રશ્નોનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ મનોવિજ્ઞાનમાં કરવામાં આવે છે.

જે.સી. કોલમેન લખે છે કે 18 મી સદી અંધકાર યુગ હતો, 19 મી સદી ક્રાંતિનો યુગ હતો, 20 મી સદી ચિંતાનો યુગ હતો અને 21 મી સદી એ વિકૃતિનો યુગ છે, જે ચથાર્થ છે. ભૌતિક સુખ, સમૃદ્ધિ અને વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિની સાથે સાથે માનવીના સુખ અને આનંદનો ક્ષય કરનારા ભયો અને ચિંતાઓ બિહામણા બનવા લાગ્યા છે. આજે આપણી ચારે બાજુ અજંપો, અશાંતિ, ઉતાવળ, વિષાદ અને અસંતોષના મોજાઓ ઘુઘવી રહ્યા છે. જગતના વિવિધ દેશોમાં માનસિક વિકૃતિઓના પ્રમાણમાં વધારો થવા લાગ્યો છે.

માનવ જાતની આસપાસ નિરાશાના વાદળો છવાયેલા છે. તેને દૂર કરવા માટે માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાયભૂત થાય એમ છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવા માટે વ્યવસ્થિત, વૈજ્ઞાનિક પ્રયત્નો થતા રહ્યા છે અને તેના માટે રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ પણ સ્થપાય છે. પણ આપણા દેશમાં માનસિક રોગોની સમજ, ઉપચાર તથા પ્રતિકારની દિશામાં વ્યવસ્થિત રૂપે ખૂબ જ થોડું સંશોધન થયું છે.

ડિપ્લોમા ઇન સાયકોલોજી (D.P.M.) અને ડિપ્લોમા ઇન મેડિકલ એન્ડ સોશિયલ સાયકોલોજી (D.M. & S.P.) માં માનસિક સ્વાસ્થ્યને લગતા અભ્યાસ ક્રમ યોજવામાં આવ્યો છે. આ બાબતમાં વ્યવસ્થિત અભ્યાસ અને સંશોધન માટે ઇ.સ. 1909 માં અમેરિકામાં “નેશનલ કમિટી ફોર મેન્ટલ હાઇજીન” નામની સંસ્થાની શરૂઆત થઈ. ઇ.સ. 1937 માં મુંબઈમાં “તાતા ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સ્પેશ્યલ સાયકોલોજી” નામની સંસ્થાની શરૂઆત થઈ. ઇ.સ. 1964 માં બેંગલોરમાં “ઓલ ઇન્ડિયા ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ મેન્ટલ હેલ્થ” નામની સંસ્થા શરૂ થઈ.

અમેરિકામાં માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સૌથી પ્રથમ ચળવળ ફિલફોર્ડ બિચર્સ (1873-1943) નામની વ્યક્તિએ શરૂ કરેલ. બિચર્સ ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી ઉન્મત,

ખિન્નતા – મનોવિકૃત, બિમારી લાગુ પડી તેણે માનસિક ઋગ્ણાલયમાં દાખલ થવું પડેલું. તેને ત્યાંના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓનું વર્તન એવું બેહુદુ જોયું ને વેઠ્યું. સાજો થયા પછી હોસ્પિટલમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તેને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંબંધી પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ 1908 માં “અ માઈન્ડ ઘેટ ફાઉન્ટ ઇટ સેલ્ફ” નામના પુસ્તકમાં હોસ્પિટલનાં અધિકારી ઓ અને કર્મચારીઓનું બેહુદુ અમાનુષી વર્તનનું વર્ણન કરેલું. રોક ફાઉન્ડેશને આર્થિક સહાયથી માનસિક સ્વાસ્થ્યની રાષ્ટ્રીય સમિતિ સ્થપાઈ. તેણે માનસિક રોગીઓને આપવામાં આવતી સગવડોનો અભ્યાસ કર્યો. બિચરો પોતાની વિચાર ધારાને બળ આપવા “મેન્ટલ હાઈજીન” નામની એક ત્રિમાસિક પત્રિકાનું પ્રકાશન કર્યું.

આજના આ યુગમાં માનસિક રીતે સ્વસ્થ વ્યક્તિ કોને કહેવી તે જાણ્યા વિના અસ્વસ્થ વ્યક્તિનો ખ્યાલ મેળવવો મુશ્કેલ છે. કોઈપણ પ્રકારની પીડા, દુઃખ કે બિમારી વિના જે વ્યક્તિ પોતાનું કાર્ય હાથ, પગ કે શરીરના અંગો વડે કાર્યો કરે છે તો તેને આપણે શારીરિક રીતે સ્વસ્થ માનીએ છીએ.

શારીરિક સ્વસ્થતા જેટલી ઝડપથી ઓળખી શકાય છે તેટલી ઝડપથી માનસિક સ્વસ્થતા ઓળખી શકાતી નથી. વ્યક્તિ બાહ્ય દેખાવમાં સ્વસ્થ હોય છે. જ્યારે આંતરિક રીતે અસ્વસ્થ હોય છે. આજના આ સમયમાં સંપૂર્ણ માનસિક સ્વાસ્થ્ય ધરાવનારી વ્યક્તિ ભાગ્યે જ જોવા મળે. પણ એનો અર્થ એમ નથી કે જગતની કોઈ વ્યક્તિ માનસિક સ્વસ્થતા ધરાવતી નથી.

માનસિક સ્વાસ્થ્યનો પ્રશ્ન એ આજના યુગમાં એક વિશાળ અને ખૂબ જ મુશ્કેલીભર્યો પ્રશ્ન છે. જે વ્યક્તિ માનસિક રીતે સ્વસ્થ રહેવા ઇચ્છતો હશે તો તેને અલગ-અલગ સ્વસ્થ રહેવાની કળા કેળવવી પડશે. માનસિક રીતે સ્વસ્થ વ્યક્તિ પોતાની જાતની ઓળખ કરી શકે છે. સમજી શકે છે. કોઈપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કર્યા પહેલા તે સાચા-ખોટાનો અર્થ જાણી શકે છે અને તેના પરિણામો કેવા આવશે તે સમજી શકે છે.

વિશ્વ સ્વાસ્થ્ય સંઘ (WHO) જણાવે છે કે, પ્રત્યેક વ્યક્તિ સુખમય અને શાંતિમય જીવન વ્યતિત કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. આ લક્ષ્યપૂર્તિ માટે જે વિજ્ઞાન વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરે છે તેને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન કહેવાય છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ વ્યક્તિની એક અવસ્થા છે. જ્યારે માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન તે એ અવસ્થા અંગેનું વિજ્ઞાન છે.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યની વ્યાખ્યા ::

(1) “માનસિક આરોગ્યશાસ્ત્ર એટલે એવું વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્ર કે જે મુખ્યત્વે સ્વસ્થ વ્યક્તિવિકાસ અને મનોવિકૃતિને અટકાવવાનું કાર્ય કરે છે.”⁴

જે. સી. કોલેમન

(2) “માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં માનસિક બિમારી અટકાવવાના અને વહેલાસર ની સારવારના પગલાનો સમાવેશ થાય છે અને તે દ્વારા માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે.”⁵

વોલ્ટર જે. કોવિલ

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યનો ખ્યાલ ::

સર્વ પ્રથમ માનસિક સ્વાસ્થ્યનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ રીતે સમજવા માટે માનસિક રોગનો ખ્યાલ મેળવવો જરૂરી છે. સામાન્ય રીતે જો કોઈ માણસ પોતાના આજુ-બાજુના વાતાવરણમાં કુસમાયોજન વર્તન કરવાનું શીખી જાય તો આપણે તેને અસાધારણ, વિકૃત કે માનસિક રોગી કહીએ છીએ. માનસિક રોગ એ માત્ર શીખીને પ્રાપ્ત કરેલા કુસમાયોજન વર્તનનો નિર્દેશ કરવા માટે વપરાયેલો વર્ણનાત્મક શબ્દ છે. એવું વર્તન શા માટે કરે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ એ શબ્દ દ્વારા થતું નથી. આ રીતે માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ પણ પોતાના સંજોગો સાથે સુસમાયોજિત વર્તવાની પડેલી ટેવનું વર્ણન માત્ર છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય શબ્દ પણ તે વ્યક્તિ માટે સમાયોજક રીતે વર્તે છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આપતો શબ્દ નથી.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યની ચળવળ ::

માનસિક સ્વાસ્થ્યનો ઇતિહાસ ઘણો પ્રાચીન છે. પ્રાચીન જમાનામાં માનસિક રોગોને દૈવી પ્રકોપ, ભૂતપ્રેત અથવા દુષ્ટાત્માઓ દ્વારા ઉત્પન્ન થતો માનવામાં આવતો હતો. આજના સમયમાં પણ આપણા સમાજની ઘણી વ્યક્તિઓ જે ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં વસવાટ કરે છે તેઓ માનસિક રોગોના ઉપચારો ધાર્મિક વિધિઓ દ્વારા જ કરે છે.

અમેરિકામાં માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સૌથી પ્રથમ આંદોલન બિયર્સ (1876-1943) નામની વ્યક્તિએ શરૂ કર્યું. બિયર્સને ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી “ઉન્મત-ખિન્ન તીવ્ર મનોવિકૃતિ” બિમારી લાગુ પડી, જેના કારણે તેને મેન્ટલ હોસ્પિટલ માં સારવાર લેવા માટે દાખલ થવું પડેલું. પણ તેણે હોસ્પિટલના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓનું વર્તન એવું બેહુદુ જોયું તે હોસ્પિટલમાંથી બહાર આવ્યા પછી તેણે માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંબંધી પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા અને તેમાં મૂળભૂત પરિવર્તન કરવાની અનિવાર્યતાઓ સૂચવીને પરિણામ સ્વરૂપ સને-1909 માં માનસિક સ્વાસ્થ્યની રાષ્ટ્રીય સમિતિ (National Committee for mental hygiene) ની સ્થાપના કરી.

આમ સને-1919 માં માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાનની આંતરરાષ્ટ્રીય સમિતિ (International Committee for mental hygiene) ની સ્થાપના થઈ. જેનું પ્રથમ અધિવેશન સને-1930 માં વોશિંગ્ટનમાં મળ્યું. જેમાં-53 રાષ્ટ્રોએ ભાગ લીધો હતો.

સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘની સ્થાપનાની સાથે સાથે સને-1948 માં માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે એક વિશ્વસંઘ (WFMH) ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

જ્યારે આપણા દેશની વસ્તી અમેરિકાની વસ્તી કરતા લગભગ ત્રણ ગણી છે. આપણે ત્યાં મનોવિકૃતિઓ પ્રત્યે જનસમાજમાં જાગૃતિ ન હોવાને કારણે તથા હોસ્પિટલોની અછતના કારણે તીવ્ર મનોવિકૃતિની સમસ્યાનું સાચું માપ કાઢવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યની ચળવળના પાસાઓ ::

ઘીમે ઘીમે ઉપર્યુકત સમિતિઓ દ્વારા માનસિક સ્વાસ્થ્યની ચળવળ શરૂ થઈ જેના પાસાઓ નીચે પ્રમાણે છે :

- (1) મનોસ્વાસ્થ્ય માટેની સેવાઓનો વિકાસ
- (2) માનસિક સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્ર
- (3) સામાન્ય હોસ્પિટલોમાં માનસિક રોગના વિભાગની સ્થાપના
- (4) માનસિક રોગોની ઘનિષ્ઠ સારવાર માટેના ચિકિત્સાલયો
- (5) પુનઃ શિક્ષણ અને પુનઃ સ્થાપના
- (6) લોક શિક્ષણ

આ સમગ્ર પ્રક્રિયા દરમિયાન નિષ્ણાંતો, મનોચિકિત્સકો, સંશોધકો, મનો વૈજ્ઞાનિકો દ્વારા માનસિક રીતે સ્વસ્થ વ્યક્તિના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે તારવવામાં આવ્યા છે.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યના લક્ષણો ::

માનસિક સ્વાસ્થ્યની વ્યાખ્યા પરથી માનસિક સ્વાસ્થ્યના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે જોઈ શકાય ::

(1) નિશ્ચિત શ્રવણ ધ્યેય :-

જે વ્યક્તિના શ્રવણનું ધ્યેય નિશ્ચિત હોય છે, તે વ્યક્તિ તેની પ્રવૃત્તિઓના આયોજનના પરિણામે તેનાં શ્રવણમાં સરળતા, તરલતા અને કર્તવ્ય નિષ્ઠતા જેવા ગુણોનો વિકાસ થાય છે. ઉચ્ચ વિચારો તેને માનસિક ઉચ્ચ ભૂમિકાએ લઈ જાય છે. આવી વ્યક્તિ તેના સમગ્ર વ્યવહારમાં સ્વસ્થ ચિત્તે વિચારતી હોય છે.

(2) પોતાની ઈચ્છાઓની જાણકારી :-

ઉચ્ચ શ્રવણ ધ્યેય રાખનાર વ્યક્તિની ઈચ્છાઓ અને જરૂરિયાતો તેના શ્રવણ ધ્યેયને અનુરૂપ હોય, તેને સંતોષવાનો તે વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરે છે અને જે ઈચ્છાઓ અને જરૂરિયાતો તેના શ્રવણ ધ્યેયને અનુરૂપ ન હોય તે ઈચ્છાઓ અને જરૂરિયાતોનું તે ઉદ્ધર્ષિત કરી શકે છે.

(3) પોતાના અનુભવોનું મૂલ્યાંકન :-

વાસ્તવિક જગતમાં બનતા અનુભવોની તે નોંધ લે છે. પડોશી, કુટુંબ, સગા-સંબંધી કે સમાજમાં બનતા અનુભવોનું તે મૂલ્યાંકન કરે છે. સાચા-ખોટાનો વિચાર કરી શકે છે. કયા અનુભવો ઉપયોગી કે બિન ઉપયોગી છે ? તેની માનસિક નોંધ લે છે. પરિણામે કટોકટીના સમયે તેનું મન અસ્વસ્થ થતું નથી. તેથી યોગ્ય સ્થળે, યોગ્ય સમયે, યોગ્ય રીતે તેનું મન યોગ્ય નિર્ણય કરી શકે છે.

(4) વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર :-

સ્વસ્થ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિને જગત અને જગતના પ્રશ્નનો ખ્યાલ હોય છે. તે દિવાસ્વપ્નો કે તરંગોમાં રાચતી નથી, તેને વાસ્તવિકતાનું ભાન હોય છે.

(5) પરિપક્વતા આવેગ અને લાગણી :-

સ્વસ્થ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિ બહુ આવેગમય બની જતી નથી. માનસિક સમતુલા જાળવવામાં તે કુશળ હોય છે. ક્રોધ કે ભયના આવેગમાં પણ તેનું મન સમતુલા ગુમાવતું નથી. તે કોઈપણ નિર્ણય શાંત ચિત્તે જ કરી શકે છે.

(6) સલામતિ ભાવના :-

સ્વસ્થ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિને પોતાને વિશ્વાસ હોય છે કે પોતે જે રસ્તા પર જાય છે તે યોગ્ય રસ્તો છે, તેથી તે બિનસલામતીની લાગણી અનુભવતો નથી, કેમકે તેની સાથે તેનો આત્મવિશ્વાસ હંમેશા રહેલો હોય છે.

(7) સર્જનશીલતા :-

સ્વસ્થ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિને સર્જનની પ્રવૃત્તિમાં રસ રહે છે. આવી વ્યક્તિઓ આવેગો, લાગણીઓ કે ઈચ્છાઓનું દમન કરતી નથી. પરંતુ તેનું ઉદ્ધર્ષીકરણ કરે છે અને તેથી તેને સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિમાં વધુ રસ હોય છે.

(8) સુટેવનું ઘડતર :-

બર્નહાર્ટ જણાવે છે કે સુટેવોનું ઘડતર એ માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવા માટે અગત્યનું પરિબલ છે. જે વ્યક્તિને સારી ટેવો પડી હશે અને કુટેવોનો ગુલામ નહીં હોય તે વ્યક્તિનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય હંમેશા સારું રહેશે.

(9) જૂથમાં રહેવાની આવડત :-

સ્વસ્થ માનસ ધરાવતી વ્યક્તિને જૂથમાં રહેવાની આવડત હોય છે. તે અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે અનુકૂળ બની જાય છે. તેનો દ્રષ્ટિકોણ બુદ્ધિયુક્ત અને તર્કસંગત હોય છે.

(10) આંતરસુઝ :-

સ્વસ્થ વ્યક્તિઓ પોતાના જીવનનાં દરેક નાના-મોટા પ્રસંગોમાં વાસ્તવિકતાને તપાસી સાચા-ખોટાનો નિર્ણય પોતાની આંતરસુઝ દ્વારા લઈ શકે છે.

(11) શ્રુવનનું તત્ત્વજ્ઞાન :-

આરનોલ્ડ ગેસેલ અને ઓલપોર્ટ માને છે કે શ્રુવનનાં તત્ત્વજ્ઞાનની રચના એ સ્વસ્થ વ્યક્તિત્વનું એક લક્ષણ છે. ચિકિત્સાનાં અનેક વર્ષોના અનુભવ બાદ કાર્લયુગે આ સંદર્ભે દર્શાવ્યું છે કે આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિબિંદુની પ્રાપ્તિ વિના દર્દી સંબંધની મનોચિકિત્સા મુખ્યત્વે નિષ્ફળ જાય છે. બિશપ કુલ્ટન મુજબ “ઇશ્વરથી માનવી જેમ જેમ વિમુખ થતો જાય તેમ તેમ તેની ચિંતામાં પણ વધારો થતો જાય છે. ધ્યાન અને ચિંતન દ્વારા પોતાના મનને સ્થિર કરીને વ્યક્તિ માનસિક સ્વાસ્થ્ય મેળવી શકે છે.”

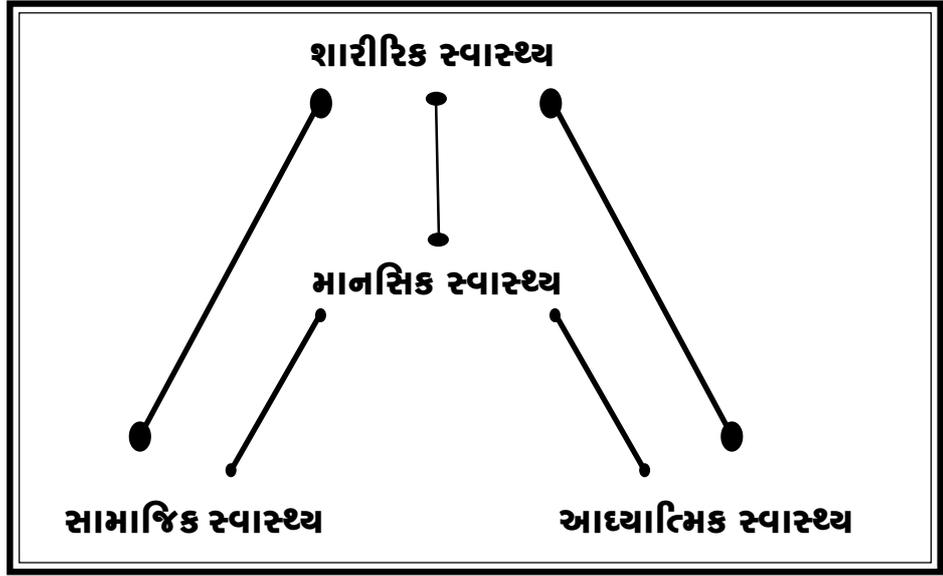
આ રીતે માનસિક સ્વાસ્થ્યનું મહત્ત્વ જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં સમજવામાં આવતું ગયું. શૈક્ષણિક ક્ષેત્ર, કૌટુંબિક ક્ષેત્ર, સામાજિક ક્ષેત્ર, ઉદ્યોગ ક્ષેત્ર તેમજ અન્ય જગ્યાએ માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવા અંગેના સૂચનો અને સંશોધનોના આધારે નીચે મુજબના નિયમો તારવવામાં આવ્યા.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યના નિયમો ::

- (1) માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ એક વૈયક્તિક સમસ્યા છે. જેનું સમાધાન પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાના માટે પોતે જ કરવું.
- (2) પોતાનું ધ્યેય અને પ્રયત્ન સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત બનાવીને પોતાની સમસ્યાઓને ઉકેલવી જોઈએ.
- (3) આત્મ પરિચય અને આત્મજ્ઞાન માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે પરમ આવશ્યક છે.
- (4) ચિંતા, સંઘર્ષ, નિષ્ફળતા, મુશ્કેલીઓ વિગેરે શ્રુવનના અનિવાર્ય અંગો છે. જેથી અમુક હદ સુધી આ બધી બાબતો સ્વીકારવી જોઈએ અને તેનો સામનો કરવો જોઈએ.
- (5) પોતાના આવેગોને પ્રગટ કરતા પહેલા મર્યાદા અને શિષ્ટાચાર કેળવવો જોઈએ.

- (6) પોતાના કાર્યમાં વ્યસ્ત રહેવું ને તેમાંથી જ સંતોષ પ્રાપ્ત કરવો.
- (7) પોતાના તેમજ અન્ય વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વ પ્રતિ આદર-માનનો ભાવ કેળવવો. આ નિયમો નીચેની આકૃતિ દ્વારા અન્ય સ્વાસ્થ્ય પરિબલોને આધારે સમજાવી શકાય.

સ્વાસ્થ્યના ચાર ઘટકોમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રમાં રહે છે. તેનું સ્થાન આગવું છે. સ્વાસ્થ્યના બીજા ત્રણ ઘટકો તેના પર ખૂબ આધારીત છે. તેનું સચિત્ર વર્ણન નીચે મુજબ આલેખી શકાય.

સ્વાસ્થ્યની આ સમજને વાચા મળે છે. જહોન-મીલ્ટનની કાવ્ય પંક્તિઓમાં જેનો અનુવાદ નીચે મુજબ છે :

“છે કારણો મનનાં બધા, બદલી શકે પળવારમાં
જે નર્કમાંથી સ્વર્ગમાં, ને સ્વર્ગમાંથી નર્કમાં”

સર વિલિયમ ઓસ્લરે (1849-1919) કહ્યું છે કે, લગભગ દરેક બિમારી પર વ્યક્તિના માનસિક સ્વાસ્થ્યની સારી કે માઠી અસર પડે છે.

માનસિક સ્વાસ્થ્યની ઘણી વ્યાખ્યાઓ ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ ગીતાના બારમાં અધ્યાયના પંદરમાં શ્લોકમાં અપાયેલ માનસિક સ્વાસ્થ્યનું વર્ણન કદાચ ટૂંકામાં ટૂંકુ છતાં ચોકકસ છે અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિશે ઘણું કહી જાય છે.

ગીતા 12/15 અર્થ : જેનાથી લોકો ઉદ્દેગ પામતા નથી અને જે લોકોથી ઉદ્દેગ પામતો નથી તથા જે હર્ષ, ક્રોધ, ભય અને ઉદ્દેગથી રહિત છે, તે ભક્ત મને પ્રિય છે.

પરંતુ માનસિક ખ્યાલની સૌ પ્રથમ રજૂઆત બિચર્સે 1908 માં કરી ત્યારથી આજ સુધી થયેલા સંશોધનોએ માનસિક સ્વાસ્થ્યની વિવિધ વ્યાખ્યાઓ આપી છે. જેમાંની કેટલીક આ પ્રમાણે છે :

(1) “માનસિક સ્વાસ્થ્ય એટલી માનવીઓનું જગત સાથેનું તેમજ એકબીજા સાથેનું ગુરૂતમ, અસરકારક અને સુખપ્રદ સમાયોજન.”⁶

– કાર્લ મેનિન્જર

(2) “માનસિક સ્વાસ્થ્ય એટલે તમામ આવેગોને આત્મગૌરવના સ્થિર ભાવમાં સંકલિત કરવા.”⁷

– બર્ન હાર્ટ

(3) “માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન દ્વારા માનવ મનના અનાવશ્યક અભિપ્રાયો નો વિરોધ કરવામાં આવે છે અને એ રીતે મનની અસંતુલિત અવસ્થાને સંતુલિત કરવામાં આવે છે.”⁸

– લોરેન્સ એફ. શેફર

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યનું મહત્વ ::

આજના આ યુગમાં વિશ્વના બધા જ દેશો માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગે ચિંતિત છે. આજે શારીરિક દર્દ અંગે સારવાર લેવા જનારા દર્દીઓમાં અડધામાં માનસિક પરિબળો એક યા બીજી રીતે સંકળાયેલા જોવા મળે છે. આવી વ્યક્તિઓને મુક્ત કરાવી સ્વસ્થ બનાવવાનો એક સૌથી મહત્વનો હેતુ માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાનનો છે.

માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ સર્વત્ર વ્યાપક છે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે,

"Prevention is better than cupe"

દવા કરીને સાજા થવું એના કરતા માંદા ન પડવું એ જ સાચું છે. તેથી માનસિક આરોગ્યમાં ચિત્ત અસ્વસ્થ, આરોગ્યવિહીન ન બને તેની કાળજી રાખવી જરૂરી છે. આ સાથે દરેક વ્યક્તિમાં એવા પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ નિર્માણ પામે કે જે પોતાની આસપાસના વાતાવરણ સાથે સમાયોજન સાધી શકે તેમજ જીવનમાં ઓછામાં ઓછી મુશ્કેલીઓ આવે અને તંદુરસ્ત જીવન જીવી શકે.

:: માનસિક સ્વાસ્થ્યને નુકશાન કરનાર પરિબલો ::

આધુનિક યુગમાં ચિંતા, સંઘર્ષ, મનોભાર, અસલામતિ, માનસિક તંગદીલીનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. તેથી માનસિક સ્વાસ્થ્ય જોખમાય છે. માનસિક સ્વાસ્થ્યને જોખમાવનારા કેટલાક પરિબલો નીચે પ્રમાણે છે :

(1) **ચિંતા (વ્યગ્રતા) ::**

જે વ્યક્તિ વધુ પડતી ચિંતા કરતી હોય તેનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય બગડે છે. કેટલીક વ્યક્તિઓને આર્થિક મુશ્કેલીઓ કુટુંબનો પ્રશ્નો, નોકરીના કે વેપારના પ્રશ્નો મૂઝવતા હોય છે. કુટુંબીજનોના સ્વાસ્થ્યની ચિંતા, બાળકોના અભ્યાસની ચિંતા કે વ્યાવહારિક પ્રશ્નોની ચિંતા વ્યક્તિના જીવનમાં માનસિક સંઘર્ષ ઉત્પન્ન કર્યા જ કરે છે. વ્યક્તિ સવારે ઉઠે અને રાત્રે સુએ ત્યાં સુધી તે ચિંતા કર્યા જ કરે છે. આમ આ રીતે જેના જીવનમાં વધુ પડતી ચિંતાઓ રહેલી હોય છે, તેનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય જોખમાય છે.

(2) **દમન ::**

ફોર્ડ જણાવે છે કે ઈચ્છાઓના દમનને લીધે વ્યક્તિનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય બગડે છે. વ્યક્તિના જીવનમાં બધા જ પ્રકારની સુખ-સગવડો હોતી નથી. વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ અનુસાર ઈચ્છાઓ કરે તે સમજી શકાય છે. પરંતુ ઘણી વાર તે પોતાના ગજા ઉપરાંત ઈચ્છાઓ વ્યક્ત કરતો હોય

છે. પરિણામે કેટલીક ઇચ્છાઓનું ઇરાદા પૂર્વક દમન થાય છે. તેના પરિણામે માનસિક સંઘર્ષ શરૂ થાય છે. લાંબા ગાળાના સંઘર્ષથી તેનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય બગડે છે.

(3) સામાજિક સમાયોજનનો અભાવ ::

વ્યક્તિ એકલો રહેતો નથી. વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે જૂથ અનિવાર્ય છે. બાળક સમાજના કે શેરીના અન્ય બાળકો સાથે સંપર્કમાં આવે છે. શાળા કે કોલેજોમાં તે મિત્રોના જૂથમાં ફરે છે. મોટા થતાં તે સમાજના વિવિધ લોકોના સંપર્કમાં આવે છે. આ રીતે સમાજની સાથે રહેવું વ્યક્તિ માટે જરૂરી છે. જે સમાજમાં વ્યક્તિ રહેતો હોય તે સમાજના સભ્યો સાથે જો સુમેળ ન સાધી શકે અને સમાજના સભ્યો સાથે વારંવાર સંબંધ બગાડતો રહે તો તેના વિચારો વિકૃત બની જવાના અને પરિણામે તેનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય જોખમાશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જે વ્યક્તિ સમાજ સાથે સુમેળ ન સાધી શકે તે વ્યક્તિ માનસિક સંઘર્ષ થતો રોકી શકે છે અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવી શકે છે. બર્નહાર્ટ જણાવે છે કે “માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ સમાયોજન સાધવાની ટેવ છે.”

(4) શારીરિક સ્વાસ્થ્યનો અભાવ ::

શારીરિક સ્વાસ્થ્યનો અભાવ માનસિક સ્વાસ્થ્ય બગાડે છે. બર્નહાર્ટ કહે છે કે “માનસિક સ્વાસ્થ્યનો આધાર શારીરિક સ્વાસ્થ્ય પર છે.” બર્નહાર્ટ કહે છે કે “તંદુરસ્ત શરીર તંદુરસ્ત વિચારો આપે છે. બીમાર શરીર બીમાર વિચારો આપે છે.” માંદી વ્યક્તિને દર્દને લીધે તાજા વિચારો મળતા નથી. તેનું મન દર્દીની આસપાસ ઘુમતું હોય છે. તેથી તે વ્યક્તિ માનસિક અશાંતિ અનુભવે છે. તે વચગ્રતા અનુભવે છે. માંદી વ્યક્તિ ચીડીયા સ્વભાવની બની જાય છે. કોઈક વિચારોને તે બરાબર રીતે સમજી શકતી નથી. આ રીતે શારીરિક સ્વાસ્થ્યનો અભાવ માનસિક સ્વાસ્થ્યને

જોખમાવનાર બળ બની રહે છે. "Sound mental health depends on sound physical health." - Bernhardt.

(5) આવેગશીલતા ::

આવેગશીલતા માનસિક સ્વાસ્થ્યને જોખમાવનાર અગત્યનું પરિબળ છે, કારણ કે વ્યક્તિનું શ્રવણ આવેગોથી ભરપૂર હોય છે. વ્યક્તિનું શ્રવણ સુખ-દુઃખથી મિશ્રિત હોય છે. આનંદિત વ્યક્તિ બીજા જ ક્ષણે શોકમગ્ન બની જાય છે. દુશ્મનોનો ભય તેને સતાવે છે. સમાજના વ્યવહારો તેને ક્રોધ કરાવે છે. બાળકોની ક્રુટેવોથી તે વ્યથા અનુભવે છે. કામ, ક્રોધ, દ્વેષ વગેરે આવેગો વારંવાર વ્યક્તિની દીનચર્યામાં દેખા દેતા હોય તો તેનું મન અશાંત થઈ જાય છે. ક્રોધ એ વ્યક્તિનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય જોખમાવનાર અગત્યનું પરિબળ છે. વ્યક્તિ વારંવાર ક્રોધે ભરાઈ જાય તો તેની શાંતિ જોખમાય છે. ક્રોધનો આવેગ શારીરિક સ્વાસ્થ્યને પણ નુકશાન પહોંચાડે છે. શારીરિક સ્વાસ્થ્યની અસર માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર થયા વિના રહેતી નથી. આ રીતે આવેગશીલતા માનસિક સ્વાસ્થ્યને અસર કરનારુ અગત્યનું પરિબળ છે.

(6) જાતીય મૂળભૂત વૃત્તિ ::

માનસિક સ્વાસ્થ્યને જોખમાવનાર જાતીય મૂળભૂત વૃત્તિને કેટલાક અંશે જવાબદાર ગણી શકાય. યુવાવસ્થામાં જાતીય મૂળભૂત વૃત્તિનો વિકાસ થાય છે કે યુવાનમાં લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. યુવાનમાં શારીરિક-માનસિક ગુણોનો વિકાસ થાય છે. યુવાન શારીરિક અને માનસિક ફેરફારોને યોગ્ય રીતે સમજી શકતો નથી. આ બધા ફેરફારો વિકૃતિની નિશાની છે, તેમ યુવાન માનવા લાગે છે. યુવાન પોતાની સાથે અને

સામાજિક વાતાવરણ સાથે સુમેળ સાધી શકતો નથી. યુવા અવસ્થામાં વ્યક્તિ અંતર્મુખી હોય છે અને તેથી તે મૂંઝાઈ જાય છે. ખરી વાત એ છે કે મૂળભૂત વૃત્તિઓને આત્મરક્ષણ માટે કે જાતીય રક્ષણ માટે કે સમૂહના રક્ષણ માટે ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ. યુવા અવસ્થામાં જાતીય મૂળભૂત વૃત્તિ નવીન સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને તેની યુવાન માનસ પર ઘણી અસર થાય છે. કેટલીક વખત સમાજની બીકે કેટલીક મૂળ પ્રવૃત્તિઓને યુવાનો સંતોષી શકતા નથી. તેને અચેતન મનમાં માનસિક ગ્રંથિઓ રચાય છે અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર જોખમ ઊભું થાય છે.

- (7) માનવી પોતાની સંપૂર્ણ જરૂરિયાતોને સંતોષી શકતો ન હોય તે માનવી અસ્વસ્થ બની જાય છે. જરૂરિયાતોની અતૃપ્તિને અસ્વસ્થ બનવાનું કારણ ગણવામાં આવે છે.
- (8) જીવનના પ્રશ્નો સંબંધે હતાશા અને સંઘર્ષ માનસિક સ્વાસ્થ્યને જોખમાવે છે.
- (9) બાળપણમાં બાળકનો સુયોગ્ય રીતે વિકાસ થયો ન હોય, તો પણ મોટી ઉંમરે તે માનસિક અસ્વસ્થતાનો અનુભવ કરે છે.
- (10) ભાષાનો મંદ વિકાસ, મંદ બુદ્ધિ, બુદ્ધિવિકાસની ઝડપ, આર્થિક સ્થિતિ વગેરે અનેક ઘટકો માનસિક સ્વાસ્થ્યને અસર કરનારા પરિબલો છે.

ઉપરોક્ત માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમજૂતિ મેળવ્યા પછી હવે બીજા પરિવર્ત્ય – સમાયોજનની સમજૂતી મેળવીએ.

1.5.2 સમાયોજનની સમજૂતી :-

આધુનિક યુગમાં માનવીનું સામાજિક જીવન જટિલ બનતું જાય છે. માનવી સામાજિક જીવનના માળખામાં યોગ્ય રીતે ગોઠવાઈ જીવન જીવવા સતત પ્રયત્ન કરતો રહે છે. આજનો માનવી પોતાની શારીરિક, માનસિક, સામાજિક કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારની જરૂરિયાતોની તૃપ્તિ પોતાના વાતાવરણ સાથે આંતર ક્રિયા કરીને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. વાતાવરણમાંથી જરૂરિયાતો તૃપ્ત કરવાની આ પ્રક્રિયાને સમાયોજન કહેવામાં આવે છે.

સમાયોજન સાધવા વ્યક્તિએ પ્રયત્નો કરવા પડે છે અને જરૂર પડે તો વાતાવરણને બદલવું પડે છે, અથવા પોતે બદલાવું પડે છે. જે વ્યક્તિ સામાજિક જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પૂર્ણ સમાયોજન સાધી શકે છે, જીવનને અર્થયુક્ત અને સંપૂર્ણ સુખમય બનાવી શકે છે. તે સફળ, સુખી અને સમાયોજિત બને છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ સામાજિક બદલાતી પરિસ્થિતિઓથી ગભરાઈ જાય છે અને પોતાના વર્તનમાં જરૂરી પરિવર્તનો લાવી શકતી નથી તેને સમાયોજન સાધવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

માનવીનું આધુનિક સામાજિક જીવન મુંઝવણો અને મુશ્કેલીઓથી ભરેલું છે. તેમાં અનેક નિષ્ફળતાઓ અને હતાશાઓ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં તેને પોતાના વાતાવરણ સાથે સુમેળ સાધવો જોઈએ. આજે જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં સમાયોજન સાધી સુખ અને શાંતિ કેવી રીતે મેળવી શકાય તે સમજવું વ્યક્તિ માટે ખૂબ જ મહત્વનું છે. જુદા-જુદા વાતાવરણમાં વ્યક્તિ પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષવા જે સળંગ આંતરક્રિયા કરી સમતુલા પ્રાપ્ત કરે છે. તેને વૈયક્તિક સમાયોજન કહે છે.

આમ વ્યક્તિ અને વાતાવરણ એકબીજાને અસર કરે છે. આ બંને વચ્ચે એકસૂત્રતાની પરિસ્થિતિ એટલે સમાયોજન.

જગતના દરેક પ્રાણી પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષવા સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. માનવેતર પ્રાણીઓની જરૂરિયાતો ફક્ત ભૌતિક હોય છે. આથી તેમણે ફક્ત ભૌતિક વાતાવરણ સાથે સુમેળ સાધવો પડે છે. જ્યારે માનવીની જરૂરિયાતો ભૌતિક ઉપરાંત સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક પણ હોય છે. માનવી સામાજિક પ્રાણી હોવાથી તેણે પોતાની અનેક જરૂરિયાતો સંતોષવા સમાજ અને સામાજિક વાતાવરણ સાથે સમાયોજન સાધવું પડે છે.

પોતાની જરૂરિયાત સંતોષવા સમાજને માન્ય હોય તે રીતે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. સંતોષકારક જીવન વ્યતિત કરવા માટે તેણે પોતાની શક્તિઓ ખર્ચવી પડે છે. માનવીની પોતાની બધી શક્તિઓ સાથે વાતાવરણ સામે લડે છે, અને સમાયોજન સાધવાનો અવિરત પ્રયત્ન કરે છે. આમ સમાયોજનની પ્રક્રિયા એ જીવનનો એક અનિવાર્ય સંગ્રામ છે.

એક માનવી તરીકે આપણે વિવિધ પ્રકારની શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક જરૂરિયાતો અનુભવીએ છીએ. આ જરૂરિયાતોની તૃપ્તિ આપણે જે વાતાવરણમાં જીવીએ છીએ તેમાંથી જ કરવાની હોય છે. આપણે વાતાવરણના સંજોગોનું જે વ્યવસ્થિત આયોજન કરીએ તો આપણે આપણી જરૂરિયાતોને તૃપ્ત કરી શકીએ છીએ. મનોવૈજ્ઞાનિકો આ પ્રક્રિયાને સમાયોજન તરીકે ઓળખાવે છે.

સમાયોજન (સમાયોજનની વ્યાખ્યાઓ) :-

1. H.C. Smith :-

"A good adjustment is one which is both realistic and satisfying. At least in the long run it reduces to a minimum the frustrations, tensions and anxieties which a person must endure."⁹

2. ફેડ મેક્કિન્ની

“પ્રાપ્તિના માર્ગમાં જન્મની હતાશા કે અવરોધોને પહોંચી વળવા માટે વ્યક્તિત્વ ગુણો અને સમજણ પ્રાપ્ત કરવા.”¹⁰

3. કોલમેન

“સમાયોજન એટલે પોતાની જરૂરિયાતના સંતોષ અને પોતાના વાતાવરણ વચ્ચે સમતુલા સાધવાના વ્યક્તિના પ્રયત્નોની અસર-કારકતા.”¹¹

ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યાઓ પરથી સમાયોજનના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે દર્શાવી

શકાય ::-

- (1) સમાયોજન સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.
- (2) સમાયોજન એકપક્ષી નહિ પરંતુ દ્વિપક્ષી પ્રક્રિયા છે.
- (3) સમાયોજન એ તાબે થઈ જવાની પ્રક્રિયા છે.
- (4) સમાયોજન એ અનુરૂપતા નથી.
- (5) સમાયોજન એ વૈચકિતક આંતરક્રિયાની પ્રક્રિયા છે.
- (6) જરૂરિયાતથી સમાયોજનનો પ્રારંભ થાય છે અને જરૂરિયાતના સંતોષથી તેનો અંત આવે છે.
- (7) સમાયોજન વિકાસાત્મક પ્રક્રિયા છે.
- (8) સમાયોજનની પ્રક્રિયા સાર્વત્રિક છે.

સમાયોજનના ધ્યેયો નીચે પ્રમાણે છે -

સમાયોજનનું મુખ્ય ધ્યેય વ્યક્તિમાં સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત વર્તન વિકસાવવાનું છે. સફળ વ્યક્તિ માટે સમાયોજનની અસરકારકતા જરૂરી છે.

(1) સમાયોજનનું વૈચકિતક ધ્યેય :-

કોલમેનના મત મુજબ વૈચકિતક સમાયોજન એ વ્યક્તિની જરૂરિયાતો અને જરૂરિયાત સંતોષ પર અસર કરતા પરિબળો વચ્ચે સમતુલા સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વ્યક્તિ જો સફળતા પૂર્વક પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષી શકે તો તે સુસમાયોજિત અને સુખી વ્યક્તિ છે. કુસમાયોજિત વ્યક્તિ અસંતુષ્ટ અને દુઃખી છે એમ કહેવાય, સમાયોજનને અસરકારક બનાવવા માટે ત્રણ બાબતો અગત્યની છે.

- (1) આપણી જાત વિશેનું જ્ઞાન
- (2) અન્ય વિશેનું જ્ઞાન
- (3) સમસ્યા વિષેની સભાનતા

(2) સમાયોજનનું સામાજિક ધ્યેય :-

સામાજિક સમાયોજન એ વ્યક્તિ અને તેના સામાજિક વાતાવરણ વચ્ચેની આંતરક્રિયા છે. સામાજિક સમાયોજનનો હેતુ સામાજિક સંબંધો વિકસાવવાનો છે. સમાયોજિત વ્યક્તિઓ અન્ય સાથે સંતોષકારક તેમજ નિકટના સંબંધો બાંધી શકે છે. આવી વ્યક્તિઓ સામાજિક સંબંધોમાં તનાવ હોતો નથી. અન્ય વ્યક્તિ સાર્થક સંદેશવહન સારી રીતે કરી શકે છે, અને ઉત્તમ આંતર વૈચકિતક સંબંધ બાંધી શકે છે.

(3) સમાયોજનનું વ્યાવસાયિક ધ્યેય :-

વ્યાવસાયિક સમાયોજનનું ધ્યેય વ્યવસાયમાં સમાયોજન સાધવાની રીતો બતાવવાનું છે. વ્યાવસાયિક સમાયોજન માટે વ્યક્તિએ યોગ્ય અને મનપસંદ વ્યવસાયની પસંદગી કરવી જોઈએ. વ્યક્તિને જે પોતાના વ્યવસાયથી સંતોષ હશે તો તે વ્યવસાયનું કાર્ય વધુમાં વધુ કાર્યક્ષમતાથી કરશે. ઉપરાંત વ્યક્તિએ એવો વ્યવસાય પસંદ કરવો જોઈએ કે જે તેને પ્રતિષ્ઠા અપાવે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પણ અહીં રત્ન કલાકારોનું વ્યાવસાયિક સમાયોજન નું મહત્વ છે. અહીં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારો પોતાના આ વ્યવસાય પોતાની હીરા ઘડવાની આપડત અને કુટુંબના ગુજારણ કરવા માટે પસંદ કરે છે. કેટલાક રત્ન કલાકારો અભ્યાસમાં નિષ્ફળ જતા તે બીજા વ્યવસાય તરફ જવાને બદલે પોતાના શહેરમાં જ આ વ્યવસાય હોવાથી તેમાં જોડાય છે. જ્યારે કેટલાક પોતાના અભ્યાસમાં ઘણા આગળ વધ્યા હોવા છતાં પણ કૌટુંબિક, સામાજિક જવાબદારી ઓ સંભાળવા માટે આ વ્યવસાય પસંદ કરે છે. ઉપરોક્ત સમાયોજનની સમજૂતિ પછી હવે ત્રીજા પરિવર્ત્ય શ્રવણ સંતોષની સમજૂતિ મેળવીએ.

1.5.3 શ્રવણ સંતોષની સમજૂતી :-

ચિંતાના યુગમાં શ્રવણ માનવીના રોજબરોજના શ્રવણમાં જરૂરિયાતોની વણઝારની શુંખલા ચાલ્યા જ કરતી હોય છે. જેને સંતોષવા માટે આસપાસના વાતાવરણમાં તેને સંતોષવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તે જરૂરિયાતો સંતોષતા તેમાંથી ઉદ્ભવતી લાગણીને સંતોષ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યક્તિની બધા જ કાર્ય પ્રવૃત્તિથી જરૂરિયાતો સંતોષાય તેવું નથી. તેમાંથી અસંતોષ કે તનાવ અનુભવે છે. જે વ્યક્તિઓમાં આવા તનાવોનો અભાવ છે તેઓ તેમના શ્રવણને સંતોષી માને છે. મનુષ્ય શ્રવણમાં નાની-મોટી સમસ્યાઓ તો આવવાની જ પણ તેના પ્રત્યે વ્યક્તિનો કેવો અભિગમ છે તેના પર તેનો શ્રવણ સંતોષનો આધાર રહેલો છે.

1950 માં BEYOND PLEASURE PRINCIPLE માં ફ્રોઇડે જણાવ્યું છે કે, “જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય સુખ સંતોષ છે.” તેમણે જણાવ્યું કે સુખ-અસુખ ની લાગણી ઉત્તેજનાના જથ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ઉત્તેજનાના વધારા સાથે અસુખ અને ઘટાડા સાથે સુખની લાગણી સંકળાયેલી છે.

theories in contemporary psychology (1963) Grings Willam W. જણાવે છે કે સંતોષ કે અસંતોષ જેમ વધારે તેમ અનુબંધની મજબૂતી કે નબળાઈ પણ વધારે સંતોષજનક પરિસ્થિતિ જેને ટાળવા પ્રાણી કંઈ કરતું નથી. પરંતુ બધા તેને પ્રાપ્ત કરવા અને જાળવી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. અસંતોષ પ્રેરક કે ચીડજનક પરિસ્થિતિ એટલે જે પ્રાણી સામાન્યપણે ટાળે છે અને ત્યજ દે છે. થોર્નડાઈક (1919) Selected writing from a connectionists psychology માં ‘સંતોષકો’ અને ‘અસંતોષકો’ અંગેના ખ્યાલની ચર્ચા કરી છે. જેને હલ ઉપરાંત સ્પેન્સર, જેમ્સ, ડયુઈ, મેકડુગલ વગેરે જૈવીય અભિગમ ધરાવતા મનોવૈજ્ઞાનિકોએ પણ સ્વીકાર્યો છે.

જરૂરિયાતોનું પોટલુ લઈને જીવતા માનવીના રોજિંદા જીવનમાં અનેકવિધ જરૂરિયાતોની શૃંખલા ચાલ્યા જ કરતી હોય છે. તેને સંતોષવા માટે માનવી કોઈને કોઈ પ્રવૃત્તિ કે કાર્ય કરે છે અને તે જરૂરિયાત પૂર્તિની તૃપ્તિથી જે લાગણી અનુભવે છે તેને સંતોષ તરીકે ઓપ આપવામાં આવે છે. આ સંતોષ એ મનોવૈજ્ઞાનિક લાગણી છે. માટે જ રોજિંદી જીવન ઘટનાઓમાંથી પસાર થતો માનવી પોતાની ઘ્યેય પ્રાપ્તિની સફળતાથી વિદાયક લાગણી અનુભવે છે.

જ્યારે તેમાંથી મળતી નિષ્ફળતા તેને નિષેધક લાગણી તરફ દોરી જાય છે. જેનાથી વ્યક્તિના જીવનસંતોષને નિષેધક અસર પહોંચે છે. જીવનસંતોષ

સાથે વ્યક્તિગત બાબતો સંકળાયેલી છે. તેથી તેની સર્વસામાન્ય વ્યાખ્યા કરવી મુશ્કેલ બને છે. કાર કે અમુક લોકો શારીરિક બાબતોને તો અમુક લોકો આર્થિક કે મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરિયાતોના સંતોષને મહત્વના ગણતા હોય છે. આમ જીવન સંતોષમાં વિભિન્ન વ્યક્તિગત બાબતો સંકળાયેલી હોવાથી આ અંગેની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ કરવાનું કાર્ય મુશ્કેલ બની જાય છે. છતા જીવનસંતોષ અંગેની ક્રિયાત્મક વ્યાખ્યા (Operational definition) કરતા કહી શકાય કે,

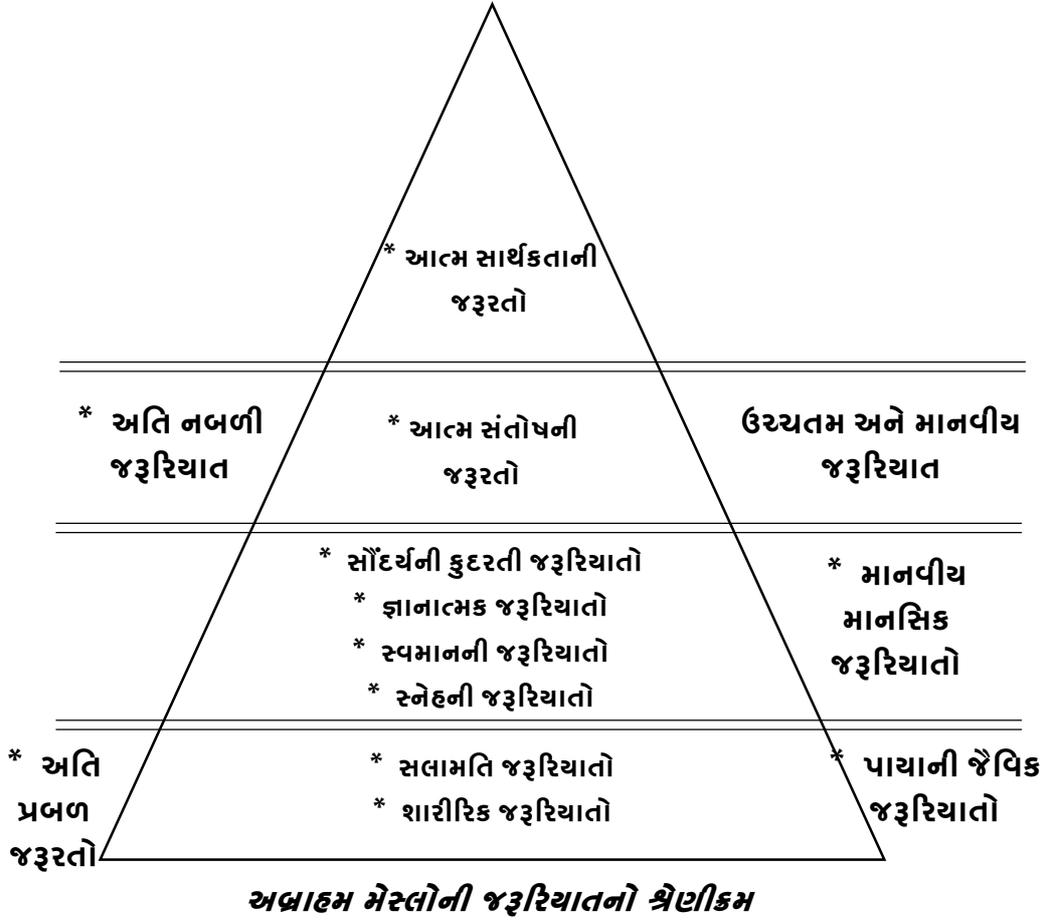
“જીવનસંતોષ એટલે મનોવૈજ્ઞાનિક, શારીરિક અને વાતાવરણ પરિસ્થિતિઓ કે સંજોગોનું કોઈ સંયોજન છે કે જે વ્યક્તિને ખરેખર એવું કહેવા પ્રેરે કે મને મારા જીવનથી સંતોષ છે.”

“જીવનસંતોષ એટલે વ્યક્તિને પોતાના જીવન પ્રત્યે અનુભવાતી સમગ્ર વિધાયક લાગણીનું પ્રમાણ.”

આમ જીવનસંતોષ સાથે વિધાયક લાગણી જરૂરિયાત તૃપ્તિ, સફળતા, કાર્યસિદ્ધી વગેરે વ્યક્તિગત અને મનોવૈજ્ઞાનિક બાબતો સંકળાયેલી હોવાથી જુદી-જુદી વ્યક્તિએ તે જુદો-જુદો અનુભવાય છે.

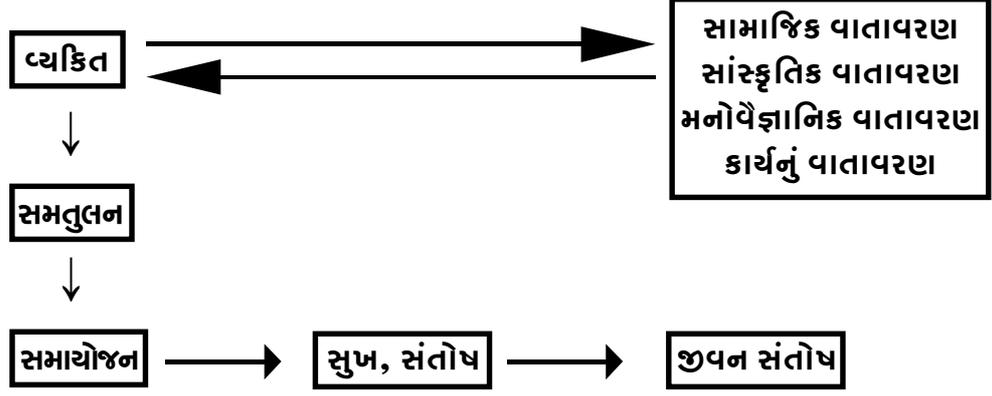
ફોઈડના મતે “જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય જ સુખ સંતોષની પ્રાપ્તિ છે. દરેક માનવી અંતે તો સુખને જ પામવા માટે પ્રયત્નો કરતો હોય છે.”

મેરલોએ પણ “જરૂરિયાતોના શ્રેણી ક્રમના સિદ્ધાંતમાં સંતોષને સુખના સંદર્ભમાં જ વ્યક્ત કર્યો છે. જો કે દરેક જરૂરિયાતો એ જ ક્રમમાં સંતોષાય એવું જરૂરી નથી. મેરલોએ સૂચવેલ જરૂરિયાતોનો ચડતીશ્રેણી ક્રમ નીચેની આકૃતિમાં દર્શાવી શકાય.”

આ રીતે મેસ્લોના સિદ્ધાંત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે માનવમાં ઉદ્ભવતી વિવિધ જરૂરિયાતો ચોક્કસ ક્રમમાં સંતોષાતી હોય છે. આમ આ જરૂરિયાતો કેટલા પ્રમાણમાં અને તેને વ્યક્તિ કેવી રીતે સ્વીકારે છે. તેના આધારે વ્યક્તિનો જીવનસંતોષ નક્કી થઈ શકે.

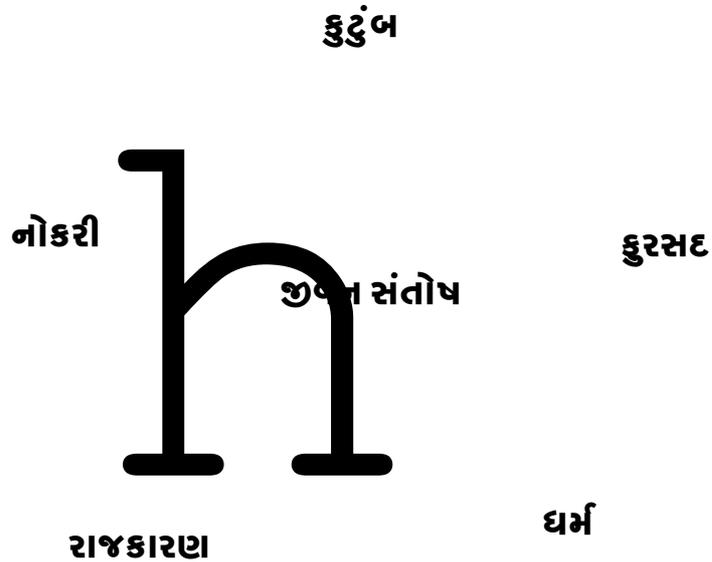
બોરિંગ લેગફિલ્ડ જીવનસંતોષને સમાયોજનના દ્રષ્ટિકોણથી સમજાવે છે. “સમાયોજન એક એવી પ્રક્રિયા છે, કે જેનાથી વ્યક્તિ પોતાની જરૂરિયાતો અને જરૂરિયાત તૃપ્તિ પર અસર કરનારા સંજોગો વચ્ચે સમતુલા સ્થાપે છે.” ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનું સ્પષ્ટીકરણ ઉપરની આકૃતિ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સુખ સંતોષ પ્રાપ્ત કરવાની ઝંખના ધરાવતી વ્યક્તિ પોતાની આસપાસના જગત પ્રત્યે જે આંતરક્રિયા કરે છે, અથવા

સમાયોજન સાથે છે જેમકે વ્યક્તિ અને તેના સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, મનોવૈજ્ઞાનિક અને કાર્યના વાતાવરણ વચ્ચે સમતોલન સ્થાપી સુખ, સંતોષ મેળવે તે વ્યક્તિના સમગ્ર જીવનનો સંતોષ બની જતો હોય છે.

જીવન સંતોષને અસર કરતા પરિબળો :-

કિથડેવિસ અને ન્યુસ્ટોમ (1995) જીવનસંતોષ પર અસર કરતા આ પરિબળો નીચે છે.

(Source : Newstrom John W / Keith Davis: Organization Behaviour, Tata MacGraw Hill Edition, Ninth Edition 1995, 1996)

1. પ્રવૃત્તિ :-

પ્રવૃત્તિ વગરનું જીવન એ માનવ સ્વભાવ માટે સજારૂપ બની જાય છે. દરેક માણસ પ્રવૃત્તિશીલ હોય છે. તેમની પ્રવૃત્તિ અને અંતે તેમાંથી મળતો સંતોષ અથવા અનુભવાતી સુખની લાગણી જીવનસંતોષને નક્કી કરવામાં મહત્વની પુરવાર થાય છે. જ્યાં માનવી જીવનનો 1/4 ભાગ વિતાવતો હોય છે એ સ્થળ પ્રત્યેની લાગણી તેમને જીવનસંતોષ તરફ દોરી જાય છે.

2. કુટુંબની સ્થિતિ :-

કુટુંબ વ્યક્તિના જીવનસંતોષને નક્કી કરવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. વ્યક્તિના કૌટુંબિક આંતર સંબંધો, ભાઈ-બહેનની સંખ્યા, માસિક આવક, ભૌતિક સગવડો તેમજ મનોરંજનના સાધનો વગેરેની અસર વ્યક્તિના જીવન સંતોષ પર પડ્યા વગર રહેતી નથી. આર્થિક સમૃદ્ધિ અને સામાજિક આંતર સંબંધોની ગહેરાઈ તેઓના સંતોષને પ્રેરે છે. જ્યારે ઉપરોક્ત પરિવર્ત્યોની ઉણપ અસંતોષને નક્કી કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

3. રાજકીય વાતાવરણ :-

વ્યક્તિ જે પ્રદેશમાં, રાજ્યમાં અને રાષ્ટ્રમાં રહે છે તેની રાજકીય પરિસ્થિતિ પણ વ્યક્તિના જીવનસંતોષ પર અગત્યની અસર કરે છે. લોકશાહી રાજ્ય, સરમુખત્યાર રાજ્ય કે અન્ય વ્યવસ્થા અસર કરે છે.

4. ધાર્મિક વાતાવરણ :-

વ્યક્તિના કુટુંબ, સમાજ, જ્ઞાતિ, પ્રદેશ અને રાષ્ટ્રીય વાતાવરણમાં ધર્મનું વાતાવરણ વ્યક્તિના જીવનસંતોષ પર અસર કરે છે. ધાર્મિક માન્યતાઓ, રીત-રિવાજો, Way of thinking, Way of life, Way of warship વગેરે ધર્મના આધારે ઘડાય છે. ધાર્મિક વિધિઓ વગેરેની પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ અસર વ્યક્તિના જીવનસંતોષ પર પડે છે.

5. **કુરસદનો સમય :-**

વ્યક્તિના નોકરી ઇંધાના કામના કલાકો પછી જે સમય ફાજલ રહે છે તેને કુરસદનો સમય ગણાવે છે. કુરસદના સમયની પ્રવૃત્તિઓ પણ વ્યક્તિના જીવન સંતોષને અસર કરે છે.

રોબિન્સ (1997) જણાવે છે કે આધુનિક યુગમાં યુવાનો કુરસદને વધુ મહત્વ આપે છે. તેઓ ખંતથી કાર્ય કર્યા પછી કુરસદના સમયમાં પોતાની મનપસંદ કરવાનું પસંદ કરે છે. આમ જીવનસંતોષને નક્કી કરવામાં પણ વ્યક્તિને મળતા કુરસદના સમય દરમિયાનની પ્રવૃત્તિ પણ મહત્વની પુરવાર થાય છે.

આમ, જીવન પ્રત્યેના સંતોષની વ્યક્તિના અન્ય તમામ પાસા પર પણ અસર જોવા મળે છે. વ્યક્તિ જો પોતાના જીવન પ્રત્યે સંતોષ અનુભવતી હશે તો તેમનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સારું, મનોભારનું પ્રમાણ ઓછું, પરિણામે સારા આંતર વૈયક્તિક સંબંધો જાળવી શકે છે. તેથી તે સરળતાથી સમાયોજન સાધી શકે છે. પરિણામે તે અન્યનો સહકાર મેળવી શકે છે અને અન્યને આપી શકે છે. જીવન પ્રત્યેના અસંતોષની લાગણી અનુભવનારા વ્યક્તિઓમાં મનોભારનું પ્રમાણ વધુ માનસિક સ્વાસ્થ્ય નબળું, આંતરવૈયક્તિક સંબંધો નબળા હોવાથી અન્યનો સહકાર પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

જીવન સંતોષની અસરો :-

- (1) જીવન સંતોષ ધરાવતી વ્યક્તિ સરળતાથી સમાયોજન સાધી શકતો હોય છે.

(2) જો વ્યક્તિ જીવન સંતોષ અનુભવતી હોય તો તેમનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સાડાં આંતરવૈચકિતક સંબંધો તંદુરસ્ત તેમજ તેઓમાં મનોભારનું પ્રમાણ ઓછું જોવા મળે છે. પરંતુ જો જીવન સંતોષ અનુભવનારા વ્યક્તિઓના આંતરવૈચકિતક સંબંધો નબળા હોય અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય નબળું હોય તો તેઓમાં મનોભારનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળતું હોય છે.

આમ જીવન સંતોષ ધરાવનારી વ્યક્તિઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સાદું હોય છે અને તે સમાયોજન ખૂબ જ સરળતાથી સાધી શકે છે. જેથી વ્યક્તિઓ પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં ખૂબ સફળતાપૂર્વક કાર્ય કરી શકે છે.

વ્યક્તિને પોતાના જીવન પ્રત્યેનો હકારાત્મક વિચાર કે વલણ એટલે જીવન સંતોષ.

જ્યારે વ્યક્તિ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાંથી વિધાયક લાગણી અનુભવે છે અને તેમની આ લાગણી તેમને સંતોષ જેવી મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરતને પૂર્ણ કરે ત્યારે તેને જીવન સંતોષ કહી શકાય. વ્યક્તિના જીવન સંતોષમાં કુટુંબથી લઈને તેમને આજુબાજુના વાતાવરણની તેમજ વિવિધ સંસ્થાઓ વગેરેનો ફાળો ખૂબ જ મહત્વનો હોય છે.

1.6 પ્રસ્તુત સંશોધનના અગત્યના પદોની વ્યાખ્યા :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કેટલાક પદોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે જેની અહીં "Operational definition" એટલે કે ક્રિયાત્મક વ્યાખ્યા આપવામાં આવી છે. આવા પદોની વ્યાખ્યા આપવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે, વાચક વર્ગ પ્રસ્તુત સંશોધનની સમજ માટે, એકસૂત્રતા માટે સુસંવાદિતા કેળવી શકે. આવા પદોની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે :

(1) ઉંમર :-

જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માહિતી એકત્રિકરણ કરતી વખતે શારીરિક વય (વર્ષમાં) 30 વર્ષ સુધી અથવા 30 વર્ષથી વધુ તેમ બે ભાગમાં ગણતરી કરવામાં આવી છે.

(2) શિક્ષણ :-

રત્ન કલાકારોએ કયાં સુધી અભ્યાસ કરેલો છે તેના આધારે જેમ કે પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક તેને શૈક્ષણિક લાયકાત ગણવામાં આવે છે.

(3) કાર્યનો પ્રકાર :-

રત્ન કલાકારોએ કરવામાં આવતું કાર્ય ચાર પ્રકાર ઘાટના કારીગર, પેલના કારીગર, મથાળા કારીગર, તળિયાના કારીગર.

(4) લગ્ન દરજ્જો :-

રત્ન કલાકાર પરિણીત છે કે અપરિણીત તેને લગ્ન દરજ્જો કહે છે.

(5) કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ :-

અહીં કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ નિમ્ન, મધ્યમ કે ઉચ્ચને દર્શાવવામાં આવેલ છે.

(6) આવક (માસિક આવક) :-

રત્ન કલાકારો મહિને જેટલા રૂપિયા કમાતા હોય તે તેની માસિક આવક ગણાવી શકાય. તેઓની માસિક આવક ત્રણ વિભાગમાં ગણતરીમાં ધ્યાનમાં લીધેલ છે.

(7) રહેઠાણ :-

નિદર્શનમાં સમાયેલા રત્ન કલાકારો ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રહે છે કે શહેરી વિસ્તારમાં.

(8) અનુભવ :-

રત્ન કલાકારોના વ્યવસાયમાં જોડાયો ત્યારથી અત્યાર સુધીનો પોતાનો સ્થાન પરનો અનુભવ (વર્ષમાં) 5 વર્ષ સુધી કે 5 વર્ષથી વધુ એમ ધ્યાનમાં લઈ ગણતરી કરી છે.

* માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્તાંક :-

માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્તાંક એટલે ડો. ડી.જે.ભટ્ટ તથા ગીતા ગીડા રચિત માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંશોધનિકામાં ઉત્તર દાતાને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાપ્તાંક.

* સમાયોજન પ્રાપ્તાંક :-

ડો. પ્રમોદકુમારની સમાયોજન સંશોધનિકામાં મેળવેલા પ્રાપ્તાંકને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો છે.

* જીવન સંતોષ પ્રાપ્તાંક :-

વ્યક્તિગત પરિબળો, કૌટુંબિક પરિબળો, સામાજિક પરિબળો, વ્યાવસાયિક પરિબળો વગેરેને આધારે રત્ન કલાકારોને પોતાના જીવનમાં કેટલો સંતોષ મળેલો છે તે ડો. આલમ અને શ્રીવાસ્તવની જીવન સંતોષ કસોટીમાં મળેલ પ્રાપ્તાંકોને ગણવામાં આવશે.

1.7 પ્રસ્તુત સંશોધનની અગત્યતા :-

આ સંશોધનાત્મક અભ્યાસ ઉપરોક્ત ઉદ્યોગ સાથે જોડાયેલ પ્રત્યેક રત્ન કલાકારોના વ્યક્તિગત, કૌટુંબિક, સામાજિક અને આર્થિક ક્ષેત્રમાં માર્ગદર્શક બની શકશે.

હિરાના ઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલી માનવ શક્તિ અને યાંત્રિક શક્તિમાં જે પાયાનો તફાવત છે તેના પ્રત્યે આ અભ્યાસ દિશા સૂચન કરે છે. માનવ શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી ઉત્પાદન કેમ વધારવું તેનો અભ્યાસ આ સંશોધનના આધારે ઉદ્યોગપતિઓ કરી શકશે. રત્ન કલાકારો તેના કાર્ય કરવામાં ક્યાં ઓછા ઉતરે છે અને ક્યા કારણથી તેની આ અભ્યાસને આધારે જાણ થશે. રત્ન કલાકારોને કામ પ્રત્યે રૂચિ કેમ જળવવી, ક્યા કારણો કેવા વાતાવરણમાં કેવું કાર્ય થાય તેની અભ્યાસો દ્વારા ખબર પડે છે. તેમાં તાલીમ દ્વારા, નિયમો દ્વારા, વ્યવસ્થિત સવલતો દ્વારા સુધારા વધારા કરી શકાય. હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વગેરે પરિબલોની આ અભ્યાસના આધારે ચર્ચા કરી સુધારવા પ્રયત્ન કરશે. જે હિરા ઉદ્યોગના ભાવિ માટે સારી બાબત બની રહેશે. આ અભ્યાસ મનોવૈજ્ઞાનિકો, ઉદ્યોગપતિઓ, સંશોધકો અને અન્ય સભ્યો જે કામદારોના માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો કરશે તેને ખૂબ જ ઉપયોગી બનશે.

પ્રસ્તુત સંશોધન આ ક્ષેત્રના ઉદ્યોગપતિઓ આ વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલા વિવિધ મંડળો, ગુજરાત સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર તેમજ રત્ન કલાકારો ના સંઘને પોતાની યોજનાઓ સાકાર કરવામાં મદદરૂપ થશે. કેમકે જેતપુર શહેર ના રત્ન કલાકારોમાં આપું સંશોધન કાર્ય થયું નથી.

પ્રસ્તુત સંશોધન એ માન્ય સંશોધક માટે પણ માર્ગદર્શક બની રહેશે. એવા લોકો કે, વિદ્યાર્થીઓ કે જેને કારીગરોના કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં વિશેષ રસ છે. સમાજ માટે પણ ખૂબ જ ઉપયોગી થશે અને કારીગરોની જરૂરિયાતો, તેની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિને સુધારવા વિવિધ યોજનાઓ વિશે વિચારશે અને સતત પ્રયત્ન કરશે. આ સિવાય માલિકો, મેનેજરો, નિરીક્ષકો તેમજ સાથી કર્મચારી બધાને જ આ અભ્યાસ અગત્યની માહિતી પૂરી પાડશે. જેમ કે કારગરો નું માનસિક સ્વાસ્થ્ય ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય, તો તેનું સમાયોજન પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું

થશે અને તેમની જીવન શૈલીથી સંતોષ પણ શ્રેષ્ઠ પ્રકારનો થશે. આથી તે લોકો કારીગરોના માનસિક સ્વાસ્થ્યને અનુરૂપ પ્રવૃત્તિઓ ગોઠવી એ પ્રમાણે તાલીમ કાર્યક્રમો યોજીને તેમની જરૂરિયાતો અનુરૂપ કાર્યનું વાતાવરણ બનાવીને આ ઉદ્યોગનો વિકાસ કરી શકશે.

આ રીતે જો આગળ જતા પણ હિરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા રત્ન કલાકારો પર સંશોધન કરશે. તો સમાજના જુદા-જુદા વિભાગોમાં ઉપયોગી થશે. જેમ કે, માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ એ રત્ન કલાકારોના માત્ર ઉદ્યોગકીય જીવનને અસર કરે છે તેવું નથી. તે કારીગરના સામાજિક જીવનને પણ તેટલું જ અસરકારક છે. આથી આવા પ્રકારના અભ્યાસની આવશ્યકતા નહીં પણ અનિવાર્ય છે.

1.8 પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદાઓ :-

વાર્તાનિક વિજ્ઞાનોના સંશોધનોમાં હંમેશા ભૌતિક વિજ્ઞાન જેટલી ચૂસ્ત વસ્તુલક્ષિતા સંભવી શકાતી નથી. કોઈપણ સંશોધન સર્વ સંપૂર્ણ ભાગ્યે જ હોય છે. સંપૂર્ણ મર્યાદા રહિત સંશોધનો ભાગ્યે જ સંભવી શકે છે. આથી પ્રસ્તુત અભ્યાસની કેટલીક મર્યાદાઓ રહી જાય છે જેનો નિર્દેશ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે.

- (1) પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પસંદ કરાયેલ નિદર્શ માત્ર જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારો પૂરતો સિમીત હતો તેથી પ્રાપ્ત થયેલ પરિણામોનું વ્યાપક સામાન્યીકરણ થઈ શકે નહિ.
- (2) પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી એકત્રિકરણ માટે ઉપયોગમાં લીધેલ માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રશ્નાવલી ઉપર તેમના ઘટકવાર જુદા-જુદા ગુણાંકો પણ મળ્યા છે. પણ અહીં પ્રશ્નાવલી પર મળતા સમગ્ર આંકને ધ્યાનમાં લઈને અધ્યયન કરવામાં આવ્યું છે. ઘટકના પ્રાપ્તાંકને ધ્યાનમાં રાખીને આંકડાશાસ્ત્રીય પૃથ્થકરણ કરેલ નથી.

- (3) પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિદર્શ માત્ર પુરૂષ પ્રત્યુત્તર દાતાઓનો જ સમાવેશ કરેલ છે, કારણ કે હિરા ઉદ્યોગમાં જેતપુર શહેરમાં સ્ત્રીઓ હિરાનું કાર્ય કરતી નથી. તેથી જાતિ ચલને નિયંત્રિત કરી શકાતું નથી.
- (4) માહિતીનો મૂળભૂત આધાર રત્ન કલાકારોનાં વ્યક્તિગત પ્રત્યક્ષીકરણ પર આધારિત છે.
- (5) સંશોધન અંગેની માહિતી પ્રત્યુત્તરદાતા પાસેથી એક જ દિવસે એક જ બેઠકમાં એકી સાથે બધાની માહિતી એકઠી થઈ શકી નથી.
- (6) વ્યક્તિનું શ્રવણ સતત પરિવર્તનશીલ અને ગત્યાત્મક છે. તેથી થોડા સમય પછી સંશોધન કરવામાં આવે તો માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણ સંતોષનું પ્રમાણ બદલવાની શક્યતા રહેલી છે.

1.9 પ્રસ્તુત સંશોધનના પ્રકરણોનું આયોજન :-

પ્રસ્તુત સંશોધનને પાંચ પ્રકરણમાં વહેંચવામાં આવેલ છે :

પ્રકરણ-1

પ્રથમ પ્રકરણમાં સંશોધનની ઐતિહાસિક ભૂમિકા, સંશોધનની સમસ્યા, માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણસંતોષની સમજૂતિ, અગત્યના પદોની વ્યાખ્યા, પ્રસ્તુત સંશોધનની અગત્યતા અને પ્રસ્તુત સંશોધનની મર્યાદા અને પછીના પ્રકરણોના સંયોજનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

પ્રકરણ-2

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં પૂર્વભૂમિકા પછી સંશોધકે ભૂતકાળમાં થયેલા સંશોધનો અને તેના વૈજ્ઞાનિક સાધનોનો ચિતાર આપ્યો હતો. માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણસંતોષ માટે જુદા-જુદા અભ્યાસનું ખૂબ જ ઊંડાણપૂર્વક

અધ્યયન કરેલ છે. તેમજ સંબંધીત સંશોધન સાહિત્યની તપાસ અને સમીક્ષા કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ સંશોધકે કરેલ છે. આ સમીક્ષા પૂર્વે થયેલા સંશોધનના અવકાશનો પણ ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ સામેલગીરીની સૈદ્ધાંતિક સમજૂતિ પણ રજૂ કરવામાં આવી છે. પૂર્વીય અભ્યાસો સાથે પ્રસ્તુત અભ્યાસની તુલના અને સમીક્ષા પણ કરી છે.

પ્રકરણ-૩

સંશોધન યોજના, પ્રક્રિયા અને પૃથ્થકરણની પદ્ધતિ. આ પ્રકરણમાં સંશોધનની સમસ્યા, સંશોધનના હેતુઓ, સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ, સંશોધનના પરિવર્ત્યો, સંશોધનની સમષ્ટિ તેમજ સંશોધનનો નિદર્શ તેમજ સંશોધનના સાધનોમાં વ્યક્તિગત માહિતી પત્રક, માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા, સમાયોજન સંશોધનિકા, જીવન સંતોષ માપન તુલા ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમજ સંશોધનના પરિવર્ત્યોનું માપન માહિતી એકત્રિકરણ અને આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

પ્રકરણ-૪

સંશોધનનું પૃથ્થકરણ, અર્થઘટન અને પરિણામ ચર્ચા : આ પ્રકરણમાં પૂર્વભૂમિકા સંશોધન માટે એકત્ર કરવામાં આવેલી માહિતી સમજી શકાય એ રીતે વિવિધ કોઠાઓના સ્વરૂપમાં ટકાવારીમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. દરેક ક્ષેત્રને અંતે માહિતીનું આંકડાશાસ્ત્રીય પૃથ્થકરણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચેના આંતર સંબંધોનું સહસંબંધાંક પ્રયુક્તિ વડે પૃથ્થકરણ, અર્થઘટન અને પરિણામ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ પર વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યની અસર જાણવા માટે એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ, પરિણામ ચર્ચા, તેમજ રત્ન કલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો અને-

-માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ 'ટી' કસોટીનું પૃથકરણ, અર્થઘટન અને પરિણામ ચર્ચા રજૂ કરેલ છે. આ માટે રચેલી શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી, પૃથકરણ અને અર્થઘટનની ચર્ચા અહીં કરી છે.

પ્રકરણ-5

પ્રકરણ પાંચમાં સંશોધન સારાંશ, તારણોમાં સામાન્ય માહિતી અંગેની ટકાવારીના તારણો, સહસંબંધના આધારે મળેલા તારણો, વિચરણ પૃથકરણ ના આધારે મળેલા તારણો, 't' પૃથકરણના આધારે મળેલા તારણો અને સંશોધન માટેના સૂચનો પણ રજૂ કરેલ છે.

અંતમાં સંદર્ભ સૂચિ અને સંબંધિત સંશોધનિકાઓ રજૂ કરવામાં આવી છે.

આ રીતે સંશોધકે પ્રકરણ આયોજનમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે બીજા પ્રકરણમાં સંદર્ભ સાહિત્ય હવે પછી રજૂ કરેલ છે.

પ્રકરણ-1

:: સંદર્ભ સૂચિ ::

- (1) સામાજિક કાર્ય સંશોધન પદ્ધતિ અને પ્રવિધિઓ.
ડો. રમેશ વાઘાણી અને શ્રી યોગેન્દ્રભાઈ દેસાઈ,
સરસ્વતિ પુસ્તક ભંડાર – આવૃત્તિ 2005/06 પેઈઝ નંબર-11
- (2) મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ :
– વિરલ પ્રકાશન, લેખક – પ્રા. કે.કે.મહેતા, પ્રા. યોગેન એચ ભટ્ટ,
તેમજ અન્ય, પેઈઝ નંબર-03
- (3) સામાજિક સંશોધન પદ્ધતિ અને આંકડાશાસ્ત્ર :
– ડિવાઈન પબ્લિકેશન આવૃત્તિ-2007, પેઈઝ નંબર-25
- (4) મનોવૈજ્ઞાનિક નિબંધો માનસિક સ્વાસ્થ્ય :
– સી. જમનાદાશ પ્રકાશન, પેઈઝ નંબર-11
- (5) મનોવૈજ્ઞાનિક નિબંધો માનસિક સ્વાસ્થ્ય :
– સી. જમનાદાશ પ્રકાશન, પેઈઝ નંબર-11
- (6) મૂળભૂત મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાઓ :
– સી. જમનાદાશની કંપની, પેઈઝ નંબર-127
- (7) મૂળભૂત મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાઓ :
– સી. જમનાદાશની કંપની, પેઈઝ નંબર-129
- (8) મૂળભૂત મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાઓ :
– સી. જમનાદાશની કંપની, પેઈઝ નંબર-129
- (9) સમાયોજન મનોવિજ્ઞાન :
– ડો. સીતારામ જયસ્વાલ, ઉત્તરપ્રદેશ હિન્દી ગ્રંથ-1995
પેઈઝ નંબર-28
- (10) વૈચકિતક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન :
– ડો. કે.સી. શારડા અને અન્ય-200-01 , પેઈઝ નંબર-3
- (11) વૈચકિતક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન :
– ડો. કે.સી. શારડા અને અન્ય-200-01 , પેઈઝ નંબર-3

પ્રકરણ-2

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
2.1	પ્રસ્તાવના	44
2.2	પૂર્વે થયેલ સંશોધન સાહિત્યની તપાસનું મહત્વ.	45
2.3	પૂર્વે થયેલ સંશોધનને પડકાર.	46
2.4	પૂર્વે થયેલ સંશોધન કાર્ય કરતી પ્રક્રિયાની વધુ સ્પષ્ટતા.	47
2.5	પૂર્વે થયેલા સંશોધનનું પુનરાવર્તન કરી તેનું સમર્થન મેળવવું.	47
2.6	માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	50
2.7	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	52
2.8	સમાયોજનનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	61
2.9	સમાયોજન અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	63
2.10	જીવન સંતોષનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ.	70
2.11	જીવન સંતોષ અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો.	71
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-2	80

:: પ્રકરણ-૨ ::

સંશોધન સાહિત્યની સમીક્ષા

2.1 પ્રસ્તાવના ::-

પ્રોફેસર કિલફોર્ડ મૂડી કહે છે, “આખરે સંશોધન સ્વતઃ સત્યની શોધ માટેની એક પદ્ધતિ છે. જે વાસ્તવમાં સમીક્ષાત્મક વિચારણાની પદ્ધતિ છે. એમાં સવાલોની વારંવાર વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. કાલ્પનિક સિદ્ધાંતોની રચના કરવામાં આવે છે, અથવા સૂચિત ઉકેલો શોધવામાં આવે છે. સામગ્રીનો સંગ્રહ વ્યવસ્થા તથા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે અને અનુમાનો તથા પરિણામો તારવવામાં આવે છે અને છેવટે પરિણામોની કાળજીપૂર્વક ચકાસણી કરી નક્કી કરવામાં આવે છે કે એ બધાં રચિત કાલ્પનિક સિદ્ધાંત સાથે કેટલે અંશે બંધબેસતા છે.”¹

દેસાઈ અને દેસાઈ (1992) જણાવે છે, કે “કોઈપણ સંશોધન શૂન્યાવકાશમાં થતું નથી. બીજાની સંકલ્પનાઓ અને સિદ્ધાંતો આપણાં માર્ગદર્શક બને છે.”² દરેક સંશોધક પોતાના સંશોધનની શરૂઆત કરતા પહેલા પોતે જે વિષયના સંદર્ભમાં સંશોધન કરે છે તે વિષય પર ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા સંશોધનની સમીક્ષા કરે છે. કોઈ પણ વિજ્ઞાનમાં સામાન્યતઃ જે વિષય અંગે અગાઉ કંઈક ખેડાણ થયું હોય તેમાંથી જ નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

અગ્રવાલ જણાવે છે કે, “સંદર્ભ સાહિત્યનો અભ્યાસ સંશોધનને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે અને તેની મર્યાદા બાંધવા માટે ખૂબ જ જરૂરી છે.”³

કોઈ પણ સંશોધક અગાઉ થયેલ સંશોધનોમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધાંતોથી કંઈક વધુ નવીન માહિતી મેળવવા માટે અથવા તેના સંશોધન વિષયના સંદર્ભ સાહિત્યનું અધ્યયન કરે છે ત્યારે તેને તે વિષયમાં થયેલા સંશોધન વિશે માહિતી મળે છે. તેનાથી સંશોધકે પસંદ કરેલી સમસ્યાના વિવિધ

પાસાનો ખ્યાલ આવે છે. સમસ્યાની સાથે કેવી મુશ્કેલીઓ સંકળાયેલી હોય તેનો પણ ખ્યાલ આવે છે. ઉપરાંત વિવિધ સંશોધકોએ અપનાવેલી યોજનાઓ અંગે માહિતી મેળવીને સંશોધક પોતાની સંશોધન યોજનાઓ અંગે સારૂ એવું માર્ગદર્શન મેળવી શકે છે.

મનરો જણાવે છે કે "Research may be defined as a method of studying problems whose solutions are to be derived partly or wholly from facts." જેના ઉકેલ અંશતઃ કે પૂર્ણતઃ હકીકતોમાંથી જ નિષ્પન્ન કરવાના હોય તેવા પ્રશ્નોના અભ્યાસની પદ્ધતિને જ સંશોધન કહી શકાય છે.⁴

આમ સંશોધનની દિશા નક્કી કરવા માટે સંશોધકે પૂર્વે થયેલા સંશોધનો અંગેનું અધ્યયન કરવું અનિવાર્ય બની રહે છે.

“સંશોધન એટલે પૂર્વજ્ઞાનમાં ખૂટતી કડી પૂરવી તે” (Fill in the gaps in Previous Knowledge)⁵

- ** પુસ્તકો તથા મોનોગ્રાફ્સના માર્ગદર્શકો.
- ** સ્નાતકોના મહાનિબંધો માટેના માર્ગદર્શકો.
- ** વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક ક્ષેત્રો તથા સવલતોના માર્ગદર્શકો
- ** મનોવૈજ્ઞાનિકના વિસ્તૃત માર્ગદર્શકો

2.2 પૂર્વે થયેલા સંશોધન સાહિત્યની તપાસનું મહત્વ :-

કોઈપણ વિષયમાં સંશોધન થતા રહે છે. આ બધા સંશોધન કોઈને કોઈ સંશોધકને પોતાના સંશોધન માટે માર્ગદર્શન પુરૂ પાડતા રહે છે અને વિવિધ રીતે મદદરૂપ થાય છે. સાહિત્યની તપાસ નવા સંશોધકને સંશોધનની વિવિધ પ્રક્રિયા અને પાસાઓ અંગે પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ આપે છે. સંશોધન શાસ્ત્રની કેવળ બૌદ્ધિક માહિતી સંશોધન ઉપાડવા માટે પૂરતી માર્ગદર્શક બનતી નથી. સંશોધકે કેવા-કેવા પગલા ભરવાના હોય છે, કેવી રીતે કેટલા તબક્કે લેવા પડે છે, ઘણી

બધી સંભવ્ય ક્ષતિઓ અને ભૂલોથી સાવધ રહેવું પડે છે. તે બધાની ઉદાહરણ સહિત સમજ અને પ્રતિતિ તેને પૂર્વે અભ્યાસની સમીક્ષામાંથી સાંપડે છે.

વિવિધ પ્રકારનું સંશોધન વિષય માટે જ્ઞાન મેળવવા જે વિષય માટે પૂર્વે થયેલ ખેડાણ જ નવું જ્ઞાન મેળવવામાં ઉપયોગી થાય છે. દરેક પ્રકારના સંશોધનનું નિર્માણ શૂન્યમાંથી થતું નથી પરંતુ ભૂતકાળમાં થયેલ સંશોધનમાંથી ઉદ્ભવે છે. પૂર્વના સંશોધનનું વાંચન, મનન અને ચિંતન એટલા માટે જરૂરી છે કે પ્રસ્તુત સંશોધનની વિભાવનાઓ અંગે અન્ય વિદ્વાનોએ આપેલા ખ્યાલની સ્પષ્ટતા થાય તેથી સંશોધકને પણ તેના વિશેનો ખ્યાલ આવે છે.

2.3 પૂર્વે થયેલા સંશોધનને પડકાર ::-

નાગેલના મત પ્રમાણે “વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો દ્વારા પ્રચલિત માન્યતાઓને પડકારી શકાય છે અને નવા ચોકસાઈ ભરેલા સત્યો રજૂ કરી શકાય છે. વૈજ્ઞાનિકો અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનો મુખ્ય કાર્ય જૂની માન્યતાઓને પડકારવાનું છે અને નવી માન્યતાઓનું સર્જન કરવાનું છે.”

સેલ્લિટ્ઝ કહે છે કે, "The scientists must challenge the old beliefs and create new ones." “વૈજ્ઞાનિકોએ જૂની માન્યતાઓને પડકારવી જોઈએ અને નવી માન્યતાઓનું સર્જન કરવું જોઈએ.”⁶

પૂર્વે થયેલા શેરીફના અભ્યાસમાં એવું તારણ આવ્યું હતું કે વ્યક્તિના જૂથમાં હોય ત્યારે તેના નિર્ણયો પર જૂથની અસર પડે છે. આ અભ્યાસ સામે એશ નામના સંશોધકે પડકાર ફેંક્યો અને તેણે જણાવ્યું કે પ્રસ્તુત પ્રયોગમાં જૂથ કરતા પ્રયોગ વિધિની અસર હતી. શેરીફના પ્રયોગમાં જે પરિવર્ત્યો રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા તે સંદિગ્ધ હતા. શેરીફના પ્રયોગમાં અંધકારમાં રાખેલ પ્રકાશ બિંદુઓની ગતિશિલતા વિશે પ્રયોગપાત્રોએ નિર્ણય આપવાનો હતો.

‘એશે’ આ પરિવર્ત્યોને સંદિગ્ધ બતાવ્યા હતા અને તે કારણે વ્યક્તિને નિર્ણય કરવામાં મુશ્કેલી જણાતી હતી તેવું કહેવાનું થતું હતું. વ્યક્તિ સામે સ્પષ્ટ પરિવર્ત્યો રજૂ કરવામાં આવે તો તે જૂથને અનુરૂપ નિર્ણય આપે નહીં પરંતુ વ્યક્તિગત નિર્ણય આપી શકે છે.

આમ શેરીફના આ સંશોધન સામે એશે પડકાર ફેંક્યો હતો કે શેરીફના સંશોધનમાં પરિવર્ત્યો સ્પષ્ટ ન હતા. વસ્તુલક્ષી સંકેત દ્વારા સંશોધન કરવામાં આવે તો પ્રયોગપાત્રો વ્યક્તિગત નિર્ણય આપી શકે.

‘એશે’ વસ્તુલક્ષી સંકેત આપીને ફલિત કર્યું કે 0.66 નિર્ણયો પર જૂથની અસર ન હતી, જ્યારે બાકીના 1.5 ના નિર્ણયો પર જૂથની અસર ચાલુ રહી હતી.⁷

2.4 પૂર્વે થયેલા સંશોધનમાં કાર્ય કરતી પ્રક્રિયાની વધુ સ્પષ્ટતા ::-

પૂર્વેના સંશોધનની સમીક્ષા કરવાથી પરિણામોને પડકાર ફેંકવા કરતા તે જે પ્રક્રિયાથી પરિણામો મેળવવામાં આવ્યા છે તેની પ્રક્રિયા સ્પષ્ટ હતી નથી. તે પ્રક્રિયાની વધુ સમજૂતી મેળવવી ખૂબ જ જરૂરી છે. સંશોધનનાં દરેક પરિણામો પર વિવિધ ઘટકોની એકબીજા સાથે જોડાયેલ હોય છે. આથી નવું સંશોધન કરીને પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાથી કયો ઘટક પરિણામ માટે જવાબદાર છે તે શોધી શકાય છે.

2.5 પૂર્વે થયેલા સંશોધનનું પુનરાવર્તન કરી તેનું સમર્થન મેળવવું ::-

પૂર્વેના સંશોધન પદ્ધતિ અને નિદર્શનનું કદમાં ફેરફાર કરી અથવા તે જ રાખીને સામાજિક રીતે જે સમસ્યા વધુ મહત્ત્વ ધરાવતી હોય છે, તેનું પુનરાવર્તન કરી તેના પર ફરી સંશોધન કરવામાં આવે છે. આમ તે પૂર્વેનું સંશોધન સાહિત્ય પછીના સંશોધનમાં ઉપયોગી બને છે. તેથી તે વધારે ચોકસાઈથી સંશોધન કરી શકે છે.

એક ક્ષેત્રમાં જે પરિવર્ત્ય સંબંધો જોવા મળ્યા હોય તે સંબંધોની તપાસ કરતું

સંશોધન ::-

પૂર્વે થયેલા સંશોધનમાં કોઈ પણ સુધારા કે તેને સમર્થન કરવાનું હોતું નથી. પણ સંશોધનના બંધારણમાં કે તેની યિગતોમાં પરિવર્તન લાવવામાં આવે તો તેની શી અસર થાય છે તે જાણવાનો હેતુ હોય છે. પરિવર્ત્ય સંબંધોની ચકાસણી કરવા માટે નવું સંશોધન કરવામાં આવે છે.

અનઅપેક્ષિત પરિણામોના કારણે જાણવા માટે થયેલા સંશોધનો ::-

સંશોધનમાં રચેલ ઉત્કલ્પના માટે કે સમસ્યા માટે જે પરિણામોની ધારણા કરેલી હોય તેમાં નિષ્ફળતા મળે ત્યારે તેના પરિણામોને લીધે જ નવા સંશોધનને પ્રેરણા મળે છે.

હાર્લો અને તેના સાથીદારોએ પ્રેમ વંચિતતાની વાનરબાળ પર શી અસર થાય છે તે જાણવા માટે પ્રાયોગિક સંશોધન કર્યું હતું. પ્રસ્તુત સંશોધનની ધારણા એવી હતી કે વાનર બાળકને માતાના પ્રેમથી વંચિત રાખવામાં આવે તો એ સૌમ્ય મનોવિકૃતિ નો ભોગ બનશે. બચ્યાઓને બાલ્યકાળમાં પ્રેમવિહોણી કૃત્રિમતા સાથે ઉછેરવામાં આવ્યા હતા. છતાં પણ હાર્લોની ધારણા પ્રમાણે તેઓ સૌમ્ય મનોવિકૃતિનો ભોગ બન્યા ન હતા. આ પરિણામ હાર્લોની ધારણા કરતા તદ્દન જુદું હતું. બીજા સંશોધનમાં વાનરબાળને જન્મથી જ અન્ય વાનરોના સંપર્કથી વિમુખ રાખવામાં આવ્યા હતા. આ સંશોધનની અપેક્ષા એ હતી કે તેઓમાં વિકૃત વર્તન વિકાસ પામશે. પરંતુ આ બચ્યાઓ જ્યારે પુખ્ત બન્યા ત્યારે સૌમ્ય મનોવિકૃતિના લક્ષણ જોવા મળ્યા ન હતા.

આમ પ્રસ્તુત બન્ને સંશોધનોમાં તેમની ધારણા કરતા પરિણામ તદ્દન અલગ આવ્યું હતું. આ નિષ્ફળતા નવા સંશોધનની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે અને આ અંગે નવા સંશોધનો પણ થયા છે.

એક સમસ્યામાં વિકાસ પામેલી સંશોધનની પ્રચુકિત બીજી જુદી સમસ્યામાં ઉપયોગી થઈ શકે :-

દરેક પૂર્વે થયેલા સંશોધનોમાં વિશિષ્ટ પ્રચુકિતનો ઉપયોગ થયો હોય છે. આ પ્રચુકિતને બીજા સંશોધનમાં ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. ‘એશ’ નામના મનોવૈજ્ઞાનિકે જૂથના દબાણની નિર્ણય પર શી અસર થાય છે તેનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ સંશોધનની પ્રચુકિત ધ્યાનમાં લઈને અસંખ્ય અભ્યાસો થયા હતા.

આમ સંશોધન કાર્ય માટે આદર્શ પરિસ્થિતિ તો એ છે કે સંશોધકે પોતાના કાર્યના આરંભ પહેલા સંશોધન સાહિત્યની સમીક્ષા કરી લેવી જોઈએ. તેથી જ પોતાના સંશોધન માટે મહત્વનો રસ્તો બની રહે છે.

આમ સંશોધનકર્તા સમસ્યાનો ગહન અભ્યાસ કરવા માટે સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા કરે છે. સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષામાં તે સમસ્યા સાથે સંબંધિત સંશોધન પુસ્તકો, વિભિન્ન પ્રકારના સંશોધન જર્નલ વગેરેનું અધ્યયન કરીને પોતાની સંશોધન સમસ્યાને લગતી જાણકારી પ્રાપ્ત કરે છે. સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા અનેક સ્ત્રોત છે, જેમાંથી સંશોધન સમસ્યા વિશે માહિતી કે જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે.

- (1) સંશોધન પુસ્તકો
- (2) સંશોધન જર્નલ
- (3) ઇન્સાઈકલોપીડિયા ઓફ સાઈકોલોજી
- (4) સાઈકોલોજીકલ એબસ્ટ્રેક્ટ
- (5) સાઈકોલોજીકલ રિવ્યુ

વગેરે અમુક એવા સ્ત્રોત છે જેમાંથી મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનકર્તા પોતાની સંશોધન સમસ્યાઓ વિષે માહિતી એકત્ર કરીને ગહન અભ્યાસ કરે છે. સંબંધિત

સાહિત્યની સમીક્ષાની અંતર્ગત સંશોધનકર્તા એ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે કયા-કયા સંશોધકોએ ક્યારે, કેવી રીતે અને કઈ બાબતનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેને કેવા પરિણામો મળ્યા હતા અને તેના સંશોધનમાં કઈ ખામીઓ રહી ગઈ છે તે જાણવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ત્રણ અવલંબી પરિવર્ત્યોનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ નીચે પ્રમાણે દર્શાવવા નમ્ર પ્રયાસ કરેલો છે.

આ ત્રણ પરિવર્ત્યો :

- (A) માનસિક સ્વાસ્થ્ય
- (B) સમાયોજન
- (C) જીવન સંતોષ

આ ત્રણેયમાં પ્રથમ અવલંબી પરિવર્ત્યની રજૂઆત નીચે પ્રમાણે છે :

2.6 માનસિક સ્વાસ્થ્યનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ ::-

ઈશ્વરે માનવ શરીર એ કુદરતનું એક વિશિષ્ટ સર્જન છે. માનવ શરીરમાં વિવિધ આવેગો, વિચાર શક્તિ જેવી અકલ્પનીય ખાસિયતો કુદરતે તેને બક્ષેલી છે. જેમ આ ઈશ્વરે માનવ સર્જન ખૂબ જ લાડથી કર્યું છે તેમ જો માનવ આ કુદરતનાં સમગ્ર સર્જન સાથે એક પ્રકારે પ્યાર રાખે તેની માવજત કરે તો ખૂબજ આનંદમય જીવન બની રહે છે. આજનો માણસ પોતાના વ્યવહારમાં કુદરતથી દૂર ને દૂર જતો રહે છે. સમગ્ર સૃષ્ટિની આ સુંદર રચનાઓ જેમા વૃક્ષ, ઝરણા, પર્વતો, સમુદ્ર, આકાશ, ચંદ્ર, તારા વગેરે રચનાઓને માણવાને બદલે તેનાથી દૂર ને દૂર જતો રહ્યો છે. આજના યુગમાં માનવી મોહમાયા, વૈભવી જિંદગી જીવવા માટે દિવસ-રાત મહેનત કરી રહ્યો છે ને પોતાના સ્વાસ્થ્યની પરવા કર્યા વગર કાર્ય કરતો રહ્યો છે અને સતત ચિંતા, સંઘર્ષ અને હતાશ બની જીવન જીવતો રહ્યો છે.

ઈશ્વરે માનવને મન અને શરીર આપ્યા છે. શરીરને સાડા રાખવા માટે માનવ સારો ખોરાક લે છે. તે સાડા પાણી પીએ છે અને તંદુરસ્તી જાળવવા કસરતો કરે છે. તે જ રીતે માનવીએ મનને સાડા રાખવા માટે માનસિક કસરત કરવી જોઈએ. શરીરમાં કોઈપણ પ્રકારની ખામી આવે કે તરત જ માનવી ડોક્ટર પાસે જાય છે. પરંતુ જો મનમાં કોઈ ખામી દેખાય તો વ્યક્તિ તેની સંપૂર્ણ નોંધ લેતી નથી તેથી માનસિક અસ્વસ્થતા અનુભવે છે. તેથી માનવીએ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવાનો હંમેશા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આજે આ ક્ષેત્રમાં પણ મનોવિજ્ઞાન જાગૃત થયું છે અને આ તરફ દરેકનું ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય તે માટે વિવિધ પ્રકારના અભ્યાસો પણ કરે છે અને દરેક ક્ષેત્રમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવાના પગલા ભરે છે.

બર્નહાર્ટ માનસિક સ્વાસ્થ્યની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે “માનસિક સ્વાસ્થ્ય એટલે તમામ આવેગોને આત્મગૌરવના સ્થિરભાવમાં સંકલિત કરવા.”⁸

આજે સમાજના દરેક માનવીની મુખ્ય મુશ્કેલીઓમાં અસ્વસ્થતા, વિષાદ, ઉતાવળ, અજંપો, અશાંતિ અને અસંતોષના મોજાઓ તોફાન મચાવી રહ્યા છે. આજે વિશ્વના દરેક ભાગમાં માનસિક વિકૃતિઓના પ્રમાણમાં વધારો થતો રહ્યો છે. વિશ્વના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં થતી ઉથલપાથલ કે આર્થિક મંદીઓ સામાજિક અસ્થિરતા જોતા આપણને થાય છે કે માનવ જાતને આજે સૌથી વધારે જરૂર માનસિક સ્વાસ્થ્યની જ છે.

માનસિક સ્વાસ્થ્યને કારણે વ્યક્તિ પોતાની સાથે, પોતાના કુટુંબ સાથે અને સમાજ સાથે સુમેળ સાધી શકે છે. આજે દરેક માનવ માનસિક સ્વાસ્થ્ય મેળવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય એટલે તંદુરસ્ત વ્યક્તિત્વ વિકાસ અને માનસિક રોગના હુમલાથી બચવા માટેનો વ્યવસ્થિત વિકાસ અને માનસિક રોગના હુમલાથી બચવા માટેનો વ્યવસ્થિત વૈજ્ઞાનિક પ્રયત્ન છે.

આજે માનવીના જીવનમાં એક કરતા વધારે દબાણયુક્ત પરિસ્થિતિઓ ઊભી થાય છે. આ પરિસ્થિતિને કારણે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, હતાશા, સંઘર્ષ, વિકૃત ચિંતા અને મનોભારથી અસ્વસ્થ બને છે. જેમાં એકથી વધુ દબાણ લાવનારી પરિસ્થિતિઓ અસ્વસ્થતા તરફ લઈ જાય છે. માનસિક સ્વાસ્થ્યનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે મનોરોગીઓ વિશે શારીરિક રોગીઓ જેટલું ધ્યાન અપાતું નથી. મનોરોગીઓ પાપ કે શાપથી પિડાતી વ્યક્તિ નથી પરંતુ માનવજાતનું એક અભિન્ન અંગ છે. મનોવિજ્ઞાન ની વિવિધ શાખાઓમાં તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. મનોરોગીઓનો અભ્યાસ કરી તેની સારવાર કરવામાં આવે છે. આથી માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિશે ઇતિહાસની જેમ આ ક્ષેત્રમાં થયેલા અભ્યાસોમાંથી કેટલાક અભ્યાસો આધાર માટે અહિં રજૂ કરવા તત્પર બનેલ છે. એટલું જ નહીં પ્રસ્તુત સંશોધન સાથે આ પૂર્વીય અભ્યાસો સંબંધિત હોય તેની તુલના પ્રકરણ-4 ની અનુરૂપ શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓની આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિને અનુરૂપ જે પરિણામો તારવેલા છે તેની સાથે કરી છે.

2.7 માનસિક સ્વાસ્થ્યના અંગેના પૂર્વીય અભ્યાસો ::-

(1) → જગદીશ અને રાકેશપ્રતાપસિંહ (1997)

“વ્યવસાયિક મનોભાર અને તેની અસરોના સંબંધમાં પરિવર્તન ચલ તરીકે હોદ્દો”

તારણ : કાર્યસંતોષ અને વ્યવસાયિક મનોભાર વચ્ચેના સંબંધને કારણે પરિવર્તન પામે છે.

વ્યવસાયિક મનોભાર અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચેનો સંબંધ હોદ્દાને કારણે પરિવર્તન થતો નથી.

(2) → B.M. Vaghasiya (1988)

"Am Impact of certain Demographic variables of Textile Employess on Mental health and Life Satisfaction."

તારણ : વિભક્ત કુટુંબમાં રહેતા કર્મચારી કરતા સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતા કર્મચારીઓમાં જીવનસંતોષ ઉંચો જોવા મળે છે.

અનુભવ અને કુટુંબના પ્રકારમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

જીવનસંતોષ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળે છે.

(3) → મિશ્રા (1997)

“મનોભાર અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગેનો અભ્યાસ”

તારણ : સુપરવાઈઝરમાં હેલ્પનેસની અનુભૂતિ, માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ, કાર્યદબાણ વધારે પ્રમાણમાં અને સંગઠન પ્રતિબદ્ધતા ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળી હતી.

ઉત્પાદન કરનારા સુપરવાઈઝરોમાં હેલ્પનેસની અનુભૂતિ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ સૌથી વધુ પ્રમાણમાં તેમજ સંગઠન પ્રતિબદ્ધતા સૌથી ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળી હતી. સર્વિસ યુનિટોની અધિકારીઓમાં હેલ્પનેસ તથા માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યા મધ્યમ જોવા મળી હતી.

(4) → સિંઘ અને સિંઘ (1995)

“કર્મચારીઓનો માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષ અંગેનો અભ્યાસ.”

તારણ : કારીગરો કરતા મેનેજરોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય ઘણું સારું જોવા મળે છે.

કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનસંતોષ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળે છે.

(5) → રાણે (1993)

“ઔદ્યોગિક કર્મચારીઓનાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કાર્ય સામેલગીરી અને સંસ્થાકીય વાતાવરણનો અભ્યાસ કરવો.”

તારણ : માનસિક સ્વાસ્થ્યનો આવક, કાર્યસામેલગીરી અને સંસ્થાકીય વાતાવરણ સાથે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળે છે.

(6) → ગાંધર્વ જોષી (1998)

“ઔદ્યોગિક કામદારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યનો અભ્યાસ.”

તારણ : ઉંમર, કાર્ય અનુભવ, માસિક આવક અને કુટુંબની આવક અને કુટુંબની સંખ્યાની કોઈ આર્થિક તફાવત માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર જોવા મળતો નથી.

(7) → એ. એમ. વસાણી (1998)

“જે તપુર શહેરના સાડી ઉદ્યોગમાં કામ કરતા કર્મચારીના સમાયોજનની માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો અભ્યાસ.”

તારણ : કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજ વચ્ચે 0.01 કક્ષાએ નિષેધક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. તેમજ કર્મચારીની ઉંમર, અને નોકરીની બદલી બંનેમાં તફાવતની સાર્થકતા જોવા મળે છે.

(8) → સાર્થર અને ગુન્ડરસન (1965) તથા મોર્ગોલીસ (1979)

“મનોભાર ઉત્પન્ન કરનારા અન્ય કેટલાક પરિબલો જેમ કે પ્રમોશનની તકોનો અભાવ, કર્મચારીઓમાં ભાગીદારીનો અભાવ વગેરે માનસિક સ્વાસ્થ્ય ને જોખમ કરતા પરિબલો છે.”

(9) → કેસન (1978)

“નબળુ માનસિક સ્વાસ્થ્ય અસુખ કાર્ય પરિસ્થિતિઓ, ઝડપથી કાર્ય કરવાનું દબાણ, સલામતીનો અભાવ, અતિ શારીરિક કામ અને વધુ પડતા કામના કલાકો સાથે સંકળાયેલું છે.”

(10) → જગદીશ અને શ્રીવાસ્તવ (1989)

તેમના અભ્યાસમાં નોંધે છે કે, “કાર્યમાંથી ઉદ્ભવતો મનોભાર ખાસ કરીને ભૂમિકા સંઘર્ષ, ભૂમિકા અસ્પષ્ટતા અને સહકાર્યકારીઓનાં નબળા સંબંધો વિગેરે કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે.”

(11) → પ્રા. આર. કે. જરસાણિયા

“જૂનાગઢ જિલ્લાનાં એસ.ટી. ડ્રાઇવરનાં માનસિક સ્વાસ્થ્યનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

તારણ : એસ.ટી. ડ્રાઇવરો પર અભ્યાસના ધોરણો, ઉંમર અને રહેઠાણની માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર અસર પડતી નથી.

(12) → પ્રા. રસિકભાઈ જેઠવા

“બેન્કમાં નોકરી કરતા કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગેનો અભ્યાસ.”

તારણ : બેન્કમાં નોકરી કરતા પુરૂષ અને સ્ત્રી કર્મચારીઓના જાતિના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની બાબતમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

(13) → પ્રો. મનીષ પી. શુક્લા

“ઔદ્યોગિક કર્મચારીઓમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યા.”

તારણ : ઔદ્યોગિક કર્મચારીઓના કાર્યાનુભવ અને મા. સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ જોવા મળેલ નથી.

ઔદ્યોગિક કર્મચારીઓની કુલ માસિક આવક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળતો નથી.

(14) શીર્ષક : ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ લિમિટેડ કંપની-કોડીનારના કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કાર્ય સામેલગીરી, અને કાર્ય સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : એ. એમ. યોચા

પ્રકાશન : 2003, Ph. D. થીસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

નિદર્શ : 450 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ. ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t, r, F કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) કર્મચારીઓની શૈક્ષણિક લાયકાત અને માનસિક તાણના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

(2) જ્યારે ઉંમર, નોકરીનો અનુભવ, માસિક આવક, કૌટુંબિક દરજ્જો અને ચિંતાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળેલ નથી.

(15) શીર્ષક : ગુજરાત ભારે રસાયણ લિમિટેડ કંપની-વેરાવળના કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્ય સંતોષનો અભ્યાસ.

સંશોધક : શાંતા સોલંકી

પ્રકાશન : 2002, Ph. D. થીસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

નિદર્શ : 660 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ.
ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t, r, F કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓનો લગ્ન દરજ્જો અને નોકરીમાં કાયમી રહેવાની ઇચ્છાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળેલ છે.

(2) જ્યારે રહેઠાણનો પ્રકાર, કુટુંબની સભ્ય સંખ્યા, કુરસદના સમયની સંતોષકારકતાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળેલ નથી.

(16) શીર્ષક : જૂનાગઢ શહેરના બેન્ક કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : એ. એમ. નંદાણીયા

પ્રકાશન : 2006, Ph. D. થીસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

નિદર્શ : 240 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ.
ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t, r, F કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓના લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળેલ છે.

(2) જ્યારે ઉંમર, શૈક્ષણિક લાયકાત, નોકરીનો અનુભવ, રહેઠાણ, કુટુંબનો પ્રકાર, નોકરીમાં અનુભવાતુ માનસિક તાણનું પ્રમાણ અને ચિંતાની બાબતમાં કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળેલ નથી.

(17) શીર્ષક : પરીણિત અને અપરીણિત કર્મચારીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્ય સંતોષનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.

સંશોધક : સમુહા પરમાર

પ્રકાશન : 2006, એબસ્ટ્રેક્ટ, નેશનલ કોન્ફરન્સ, યુનિ. આણંદ

નિદર્શ : 160 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ. ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓના લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત પડતો નથી.

(18) શીર્ષક : બેન્કના કર્મચારીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સંસ્થાકીય સ્વાસ્થ્ય અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.

સંશોધક : ગોહેલ મનીષા વી.

પ્રકાશન : M.A. ડેઝરટેશન સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ.

નિદર્શ : 240 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ.
શીલ્પા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : F, t, r કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓની જાતિ, નોકરીનો અનુભવ, કુટુંબના પ્રકાર
મુજબ તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

(2) જ્યારે ઉંમર, જાતિ અને નોકરીના પ્રકારની તેના માનસિક
સ્વાસ્થ્ય પર અસર જોવા મળતી નથી.

(19) શીર્ષક : બેન્કમાં નોકરી કરતા કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય
અંગેનો અભ્યાસ.

સંશોધક : રસિક જેઠવા

પ્રકાશન : 2007, એબસ્ટ્રેક્ટ, સ્ટેટ લેવલ કોન્ફરન્સ, સૌરાષ્ટ્ર
મનોવિજ્ઞાન મંડળ.

નિદર્શ : 180 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ.
ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) 10 વર્ષથી વધુ અનુભવ ધરાવનારા કર્મચારીઓની
સરખામણીએ 15 વર્ષથી વધુ અનુભવ ધરાવતા શિક્ષકોનું
માનસિક સ્વાસ્થ્ય સારું જોવા મળેલ છે.

(2) જાતિની બાબતમાં કર્મચારીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય
સમાન જોવા મળેલ છે.

(20) શીર્ષક : ટેલિફોન એક્સચેન્જમાં કામ કરતા કર્મચારીઓના મનોભાર અને માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ.

સંશોધક : રચના શ્રીવાસ્તવ અને કે.એસ. સાકેત, અયોધ્યા.

સારાંશ : પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં 50 પુરૂષ અને 50 સ્ત્રી કર્મચારીઓના મનોભાર સંકેત શોધની અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંશોધનિકા આપવામાં આવેલ હતી, તેના પરિણામો બતાવે છે કે,

- તારણો :
- (1) શારીરિક મનોભારના સંકેતો તેમજ હળવી મનોવિકારી તકલીફો બન્ને જાતિમાં સરખી જોવા મળે છે.
 - (2) શારીરિક મનોભારના સંકેતોના અભાવ અને સામાન્ય માનસિક સ્વાસ્થ્યના સંકેતોનો અભાવ બન્ને પ્રકારના ઉત્તરદાતામાં જોવા મળે છે.
 - (3) તેમજ શારીરિક મનોભારી સંકેતો અને હળવી મનોવિકારી તકલીફો વચ્ચેનો ગણના પાત્ર સંબંધ દર્શાવે છે કે કાર્ય સ્થળની શારીરિક તાણ અનેક જાતની માનસિક તકલીફો સર્જે છે.

(21) શીર્ષક : પરિણીત અને અપરિણીત કારીગરોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને કાર્ય સંતોષનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.

સંશોધક : સુમહા પરમાર અને શ્રી સાકરીયા, બોટાદ

પ્રકાશન : 2006, Abstract National Conference, S.P. University, Vallabh Vidhyanagar.

નિદર્શ : 160 (80 પરિણીત અને 80 અપરિણીત)

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય તુલા – ડો. બેફિલરોથ રચિત.

સમાયોજન તુલા : ડો. પ્રમોદકુમાર રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) પરિણીત અને અપરિણીતો માનસિક સ્વાસ્થ્યની બાબત માં તફાવત ધરાવે છે, તેમાં પરિણીતોની સરખામણીએ અપરિણીતોનો માનસિક સ્વાસ્થ્યાંક ઉંચો છે.

આમ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર અસર કરતા વિવિધ વિભિન્ન ચલોની સમજૂતિ આપતા વિવિધ અભ્યાસો થયા છે. પરંતુ હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના અભ્યાસ ઓછા થયા છે. માટે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

હવે બીજા અવલંબી પરિવર્તનું મહત્વ અને સમાયોજનના પૂર્વીય અભ્યાસો નીચે પ્રમાણે છે :

2.8 સમાયોજનનું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ ::-

સમાયોજન એ માનવ જીવનને સુખમય બનાવતી એક કલા છે. કારણ કે માણસ સમાજમાં રહે છે અને વારંવાર દરેક ક્ષણે ક્ષણે પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આવે છે. અમુક પરિસ્થિતિમાં માણસ અનુકૂળ હોય તો બીજી પરિસ્થિતિમાં તે અનુકૂળ ન પણ હોય. આમ દરેક પરિસ્થિતિ પ્રત્યે સમાધાનકારી વલણ અપનાવવું તે સમાયોજન છે.”

આજનો માનવી પોતાની જાતને ખૂબ જ આગળને આગળ વધારવા માંગતો માનવી ચિંતા અને તંગદીલીમાં ચોતરફથી ઘેરાઈ ગયો છે. જીવનમાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કામ કરતો માણસ સમાયોજનના જ્ઞાનને અભાવે હતાશા, અને સંઘર્ષ અનુભવી રહ્યો છે. એરિક ફોમ જણાવે છે કે – આધુનિક માનવી પોતાની જાત સાથે કેમ વર્તવું અને અર્થપૂર્ણ રીતે સમય કેમ પસાર કરવો તે જાણતો નથી. જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં માનવી ક્યારેક સફળ જતો નથી અને આ તનાવની અસરમાં જીવન જીવવા માંડે છે. ત્યારે આ તનાવપૂર્ણ પરિસ્થિતિમાં “સમાયોજિત વ્યક્તિત્વ” સિવાય કોઈ ઉગારી શકતું નથી. ઇસુ ખ્રિસ્તે બાઈબલમાં યોગ્ય જ કહ્યું છે કે માનવી માત્ર રોટીથી જીવતો નથી તેને પોતાના કાર્યનો સંતોષ પણ જોઈએ. જે સમાયોજનમાં મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસથી જ મળી શકે.

“લેહનર અને ક્યુબ” સમાયોજનની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે, “સમાયોજન આંતરક્રિયાની એક પ્રક્રિયા છે કે એ સતત પ્રક્રિયા હોવાથી કદી પૂર્ણ થતી નથી. એ પ્રક્રિયામાં કાર્ય-કારણ સંબંધો જોઈ શકાય છે.”

આમ સમાયોજન એ સ્થિતિ નથી પણ પ્રક્રિયા છે. સમાયોજન એ જીવનમાં વિવિધ પરિસ્થિતિમાં શિખવા અને મેળવવાની બાબત છે. સમાયોજનનો હેતુ તંગ સ્થિતિમાંથી રાહત મેળવવી અથવા તો સંતોષપ્રદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી તેવો છે. આમ સામાન્ય રીતે સમાયોજનની પ્રક્રિયા સર્જનાત્મક સુખહેતુક અને દયેયગામી છે. આપણે જો સાચા અર્થમાં સુસમાયોજિત બનતું હોય અને જીવન સુખમય હોય તો આપણા પ્રશ્નોનાં મુકાબલા માટે સૌથી અસરકારક, સુયોગ્ય અને સમાજમાન્ય પદ્ધતિઓ અપનાવવી જોઈએ.

સમાયોજનનો અર્થ એવો નથી થતો કે એમાં કોઈ કાચમના માટે સુખી જ હોય. સમાયોજિત વ્યક્તિને પણ અકસ્માતો, સમસ્યાઓ નડતર રૂપ થતી હોય છે. કોઈ બીમારી અચાનક આવે, કુદરતી આપત્તિઓ આવે, પોતાની આશાઓ,

મહત્વ-કાંક્ષાઓ બીજા સાથે ટકરાય છે તેના કારણે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ આ બાબતે સોરેન્સ અને મામે સાચુ જ કહ્યું છે કે “જો સમાયોજન સતત સુખની ખાતરી ન આપી શકતું હોય તો પણ સુખ મેળવવા માટેનો એ જ રાજમાર્ગ છે, ઉત્તમ સાધન છે.”

વ્યવસાય એ એક મહત્વની જવાબદારી છે. વ્યવસાય દ્વારા તેને સમાજ અને વિશ્વની સેવા બજાવવાની હોય છે. કોઈપણ કાર્યમાં સંતોષ પોતાના કાર્ય સાથે સુસમાયોજનકારી વલણને આધારે મળતો હોય છે. આજના આ યુગમાં વ્યવસાયોમાં વિવિધ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થતા રહે છે અને તેના સમાધાનમાં જો કોઈ ઘટક હોય તો તે સમાયોજન જ છે. વ્યાવસાયિક સમાયોજન એ માનવીને પોતાના કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ વધારે છે અને આ સંસ્થાકિય જુસ્સો વ્યક્તિને વ્યાવસાયિક સમાયોજન પ્રાપ્ત કરવામાં ખૂબ જ સહાયરૂપ બને છે.

2.9 સમાયોજન અંગે ના પૂર્વીય અભ્યાસો ::-

સમાયોજન અંગે પૂર્વે થયેલા અભ્યાસોની સમીક્ષા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે. જેમાં પૂર્વે થયેલા અભ્યાસોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

(1) → અનંત એમ. વસાણીનો અભ્યાસ (1998)

“જેતપુર શહેરનાં સાડી ઉદ્યોગમાં કામ કરતા કર્મચારીનાં સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો અભ્યાસ.”

જુદા-જુદા કારખાનામાં કામ કરતા કુલ 660 કર્મચારીનાં સમાયોજન અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય પરચે 0.1 કક્ષાએ સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો તેમજ ઉંમર, નોકરીની ફેરબદલી અને હતાશામાં પણ તફાવતની સાર્થકતા જોવા મળી.

(2) → શ્રીવાસ્તવ એસ. કે. બાથલા અંજલિ

“ઔદ્યોગિક કામદારોમાં સંસ્થાકીય માહોલ અને કાર્યમેળ વચ્ચે સહ-સંબંધાત્મક અભ્યાસ.”

(3) → ત્રિવેદી પાયલ જે.

“રેલ્વે કર્મચારીઓ (સ્ત્રી-પુરુષ) નો સમાયોજન અંગેનો મનો-વૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

તારણ : રેલ્વે કર્મચારીઓમાં પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓમાં સમાયોજન વધારે જોવા મળે છે.

રેલ્વે કર્મચારીઓમાં પરિણિત વ્યક્તિઓ કરતા અપરિણિત વ્યક્તિઓ માં સમાયોજન વધારે જોવા મળે છે.

(4) → ડૉ. રતનબેન પી. સોલંકી

“સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોની પોસ્ટ ઓફિસના કર્મચારીઓના સમાયોજન ઉપર અસર.

તારણ : પોસ્ટ ઓફિસના કર્મચારીના સમાયોજન ઉપર જાતિની અસર જોવા મળે છે.

(5) શીર્ષક : ગુજરાત ભારે રસાયણ લિમિટેડ કંપની-વેરાવળના કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્ય સંતોષનો અભ્યાસ.

સંશોધક : શાંતા સોલંકી

પ્રકાશન : 2002, Ph. D. થીસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

નિદર્શ : 660 કર્મચારીઓ

સાધનો : માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન તુલા ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને કુ.
ગીતા ગીડા રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t, r, F કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓનો લગ્ન દરજ્જો અને નોકરીમાં કાયમી રહેવાની ઈચ્છાના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળેલ છે.

(2) જ્યારે રહેઠાણનો પ્રકાર, કુટુંબની સભ્ય સંખ્યા, કુરસદના સમયની સંતોષકારકતાના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળેલ નથી.

(6) શીર્ષક : જૂનાગઢ શહેરના બેન્ક કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : એ. એમ. નંદાણીયા

પ્રકાશન : 2006, Ph. D. થીસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

નિદર્શ : 240 કર્મચારીઓ

સાધનો : સમાયોજન માપન તુલા ડો. પ્રમોદકુમાર રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t, r, F કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) અહીં કર્મચારીઓના લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળેલ છે.

(2) જ્યારે ઉંમર, શૈક્ષણિક લાયકાત, નોકરીનો અનુભવ, રહેઠાણ, કુટુંબનો પ્રકાર, નોકરીમાં અનુભવાતુ માનસિક

તાણનું પ્રમાણ અને ચિંતાની બાબતમાં કર્મચારીઓના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળેલ નથી.

(7) શીર્ષક : પરિણીત અને અપરિણીત કારીગરોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને કાર્ય સંતોષનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.

સંશોધક : સુમહા પરમાર અને શ્રી સાકરીયા, બોટાદ

પ્રકાશન : 2006, Abstract National Conference, S.P. University, Vallabh Vidhyanagar.

નિદર્શ : 160 (80 પરિણીત અને 80 અપરિણીત)

સાધનો : સમાયોજન માપન તુલા ડો. પ્રમોદકુમાર રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) પરિણીત અને અપરિણીતો સમાયોજનની બાબત માં તફાવત ધરાવે છે, તેમાં પરિણીતોની સરખામણીએ અપરિણીતોનો સમાયોજનનો આંક ઉંચો છે.

(8) જેસુર ખ્યાતિ બી.

શીર્ષક : “રાજકોટ શહેરના સરકારી નોકરી કરતા કર્મચારીઓ ના આવેગિક સમાયોજન અંગેનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

તારણો : (1) રાજકોટ શહેરના સરકારી નોકરી કરતા કર્મચારીઓના આવેગિક સમાયોજન પર જાતિની અસર પડતી નથી.

- (2) રાજકોટ શહેરના સરકારી કરતા કર્મચારીઓના આવેગિક સમાયોજન પર શૈક્ષણિક લાયકાતની અસર પડતી નથી.
- (3) રાજકોટ શહેરના સરકારી નોકરી કરતા કર્મચારીઓના આવેગિક સમાયોજન પર અનુભવની અસર પડતી નથી.

(9) પ્રા. ભરત કે. ગામીત

શીર્ષક : “ઘાંગઘા કેમીકલ્સના કર્મચારીઓમાં આરોગ્ય અને વ્યાવસાયિક સમાયોજન અંગેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

- તારણો :
- (1) આરોગ્યના સમાયોજનમાં કોઈ તફાવત જોવા મળતો નથી.
 - (2) વ્યાવસાયિક સમાયોજન પણ સમાન જોવા મળે છે.

(10) સરોજ એસ. સેજરા

શીર્ષક : “ગૃહિણી અને વ્યવસાયી મહિલાઓના સમાયોજનનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

- તારણો :
- (1) મહિલાઓનો દરજ્જો, ઉંમર, કુટુંબનો પ્રકાર અને તેઓના સમાયોજન પરચે સાર્થક તફાવત નથી.
 - (2) મહિલાઓનો કુટુંબનો દરજ્જો અને તેઓના સમાયોજન પરચે સાર્થક તફાવત છે.
 - (3) વિકૃતચિંતા ધરાવતી મહિલાઓના સમાયોજન પરચે સાર્થક તફાવત છે.

(11) શાંતા આર. સોલંકી

શીર્ષક : “વેરાવળ તાલુકાના ભિન્ન પ્રકારના વ્યવસાયમાં રોકાયેલા સ્વાધ્યાયીઓના સમાયોજનનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

- તારણો :
- (1) સરેરાશ સમાયોજનમાં કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત નથી.
 - (2) નોકરીયાત કરતા ખેડૂતનું સમાયોજન ઓછું હોય પણ નિષ્કર્ષ પરથી તારવી શકીએ કે આ બધા પર સ્વાધ્યાયનો પ્રભાવ જોવા મળે છે.

(12) યોગેશ બી. મહેતા

શીર્ષક : “વેરાવળના પોલીસ કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજનનો અભ્યાસ.”

- તારણો :
- (1) નાની ઉંમર કરતા મોટી ઉંમરના પોલીસ કર્મચારીઓનું સમાયોજન સારૂ છે.
 - (2) નોકરીનો ઓછો અનુભવ ધરાવનાર કરતા વધુ અનુભવ ધરાવતા પોલીસ કર્મચારીઓનું સમાયોજન સારૂ છે.
 - (3) ઓછી શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા પોલીસ કર્મચારીઓ કરતા વધુ શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા પોલીસ કર્મચારીઓનું સમાયોજન નબળું છે.

(13) શેરિકનો પ્રયોગ ::

સમૂહ જૂથ સૂચનની અસર સમાયોજનની વ્યક્તિગત માનસ પર કેવી રીતે થાય તે અંગેનો પ્રયોગ :

વ્યવહારૂ દાખલો લઈએ તો ભૂમિતિના પ્રશ્નમાં વિદ્યાર્થીઓ ખાલી જગ્યા પૂરતા હોય. એક વિદ્યાર્થી ‘સાચી રીતે’ જગ્યા પૂરે છે, પરંતુ વર્ગના મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓએ ‘ખાલી જગ્યા’ જૂદી રીતે પૂરી હોય તો તે પણ ‘પોતાની સાચી રીત’ ચેકી બીજા વિદ્યાર્થીઓનું અનુકરણ કરશે અને ખોટી રીતે જગ્યા પૂરશે. તે સૂચવે છે કે સમૂહ જૂથ સૂચનની અસર સમાયોજન પર થાય છે.

(14) મોર્સ અને વાઈસનો અભ્યાસ ::

તેઓએ 401 કર્મચારીઓને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, “કોઈક કારણસર વ્યવસાય કર્યા વગર આરામદાયક રીતે જીવવા પૂરતા પૈસા વારસામાં મળે તો તમે વ્યવસાય કરશો ખરા ?” જો કે માત્ર 9% કર્મચારીઓ જ સાચા અર્થમાં વ્યવસાય સાથે સમાયોજન સાધી શકતા હતા, જ્યારે 8% કર્મચારીઓએ જણાવ્યું કે વ્યવસાય છોડી ન દેતા ચાલુ જ રાખશે. આ બતાવે છે કે મોટા ભાગના કર્મચારીઓ કેવળ પૈસાને લીધે વ્યવસાય કરતા નથી. કર્મચારીઓને લાગ્યું કે વ્યવસાયને લીધે રોકાયેલા રહેવાય અને કંટાળો તથા નિરર્થકતાની લાગણીઓને ટાળી શકાય.

(15) થુમીન (1968) ::

યુવાન અને પ્રૌઢ કર્મચારીઓનો સમાયોજન અંગેનો અભ્યાસ.

ઉંમર વધવાને પરિણામે કર્મચારીની કાર્યક્ષમતામાં ઘટાડો થાય છે કે કેમ તેનો આધાર વ્યવસાયના સ્વરૂપ ઉપર રહેલો છે.

(16) પ્રેસી અને પ્રેસી ::

પ્રૌઢ કર્મચારી નિવૃત્તિ વયે પહોંચે એટલે એકદમ નોકરીમાંથી છુટા કરી દેવાને બદલે તેની જવાબદારીઓ ધીમે ધીમે ઘટાડવી જોઈએ અને વ્યાવસાયિક જીવનને ધીમે ધીમે મર્યાદિત કરવું જોઈએ. આમ કરવાથી તેની મુશ્કેલીઓ ઓછી કરી શકાય છે અને યોગ્ય સમાયોજનને સાધી શકે છે.

(17) સેન્ટર્સ (Centers) ::

વિવિધ કક્ષાની પ્રતિનિધિરૂપ પ્રૌઢ વ્યક્તિઓનું સમાયોજનનું નિરીક્ષણ કરતી વખતે સેન્ટર્સ તેઓને પ્રશ્નો પૂછ્યા છે “ઘંઘાની સફળતા માટે શક્તિ,

નસીબ, લાગવગ કે સારી તકો એ બધામાંથી તમો કોને જવાબદાર ગણો છો ?” જેના પરિણામ સ્વરૂપે 45% લોકો શક્તિને ધંધાની સફળતા માટે કે સમાયોજન માટે ગણે છે, જ્યારે બીજા 14% લોકોએ શક્તિ અને નસીબ અથવા લાગવગ કે તક જરૂરી છે તેવું જણાવેલ છે. આમ સમાયોજન એ કક્ષાની પ્રતિનિધિત્વરૂપ પ્રૌઢ વ્યક્તિઓ પોતાના વ્યવસાયમાં સાધી શકે છે.

ત્રીજા અવલંબી પરિવર્ત્ય જીવન સંતોષનું મહત્વ અને પૂર્વીય અભ્યાસો આ પ્રમાણે છે :

2.10 જીવનસંતોષ નું સૈદ્ધાંતિક મહત્વ :-

જીવન સંતોષ અંગેના અભ્યાસોનો ઇતિહાસ ઘણો જ જૂનો માનવામાં આવે છે. જીવન સંતોષ અંગેની સંકલ્પના મનોવિજ્ઞાનની જેમ જ તફાવતમાંથી મળી આવી છે. સુખ અને દુઃખની લાગણીઓ ઇચ્છનીય અને અનિચ્છનીય પદાર્થના જ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. સુખ એ સાનુકૂળતાની લાગણી છે અને આ અનુકૂળતાની લાગણી જીવન સંતોષને નિર્ધારિત કરે છે.

“જીવનસંતોષ એટલે મનોવૈજ્ઞાનિક, શારીરિક અને વાતાવરણ પરિસ્થિતિઓ કે સંજોગોનું કોઈ સંયોજન છે કે જે વ્યક્તિને ખરેખર એવું કહેવા પ્રેરે કે મને મારા જીવનથી સંતોષ છે.”

“જીવનસંતોષ એટલે વ્યક્તિને પોતાના જીવન પ્રત્યે અનુભવાતી સમગ્ર વિધાયક લાગણીનું પ્રમાણ.”

મહાન શરીર શાસ્ત્રી ચરકના મત પ્રમાણે સંતોષ એ શારીરિક રાસાયણિક દ્રવ્યોની સમતુલા અસમતુલા પરથી નિર્ધારિત થાય છે. તેઓના મત પ્રમાણે સુખ દુઃખની લાગણી શરીરમાં રાસાયણિક દ્રવ્યોની અસમતુલામાંથી ઉત્પન્ન

થાય છે. મન અને શરીર બન્નેમાંથી અનુક્રમે શારીરિક અને માનસિક સુખ દુઃખ ઉદ્ભવે છે. ચરકનો સુખ દુઃખનો સિદ્ધાંત શ્રવણ સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક આધાર રજૂ કરે છે.

2.11 શ્રવણસંતોષ અંગે થયેલા પૂર્વાચ અભ્યાસો ::-

શ્રવણસંતોષ અંગેના પૂર્વે થયેલા અભ્યાસો નીચે મુજબ છે, પરંતુ તેની પહેલા મનોવૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના અભ્યાસ દરમિયાન જે તારણો આપેલા છે તેનો ઉલ્લેખ અહીં કર્યો છે.

ફોર્ડ (1950) માં (Beyond Pleasure Principle) માં જણાવ્યું છે કે, “શ્રવણનું અંતિમ લક્ષ્ય સુખ સંતોષ છે. તેમણે જણાવ્યું છે કે સુખ-અસુખની લાગણી ઉત્તેજનાના જથ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ઉત્તેજના વધારા સાથે અસુખ અને ઘટાડા સાથે સુખની લાગણી સંકળાયેલી છે.”

Grings William W. (1963 - Theories in contemporary Psechology) માં જણાવ્યું છે કે સંતોષ કે અસંતોષની લાગણી વધારે તેમ અનુબંધની મજબુતી કે નબળાઈ પણ વધારે. સુખ સંતોષની લાગણી એટલે એવી પરિસ્થિતિ કે જેને ટાળવા માટે પ્રાણી કંઈ કરતું નથી. પરંતુ તે લાગણીને જાળવી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.

થોર્નડાઈકે (1919) Selected Writings From a Connectionists Psychology માં સંતોષકો અને અસંતોષકો વિશેના ખ્યાલની ચર્ચા કરી છે.

Kanungo & Mendonca (1944) એ Principles of Content માં કર્મચારીઓનાં સંતોષ સાથે તેમની કાર્યપ્રેરણા સંબંધની બાબતને દર્શાવી છે.

આ ઉપરાંત જીવનસંતોષ અંગેના અન્ય અભ્યાસો અલગ-અલગ પરિવર્ત્યોના આધારે થયેલા છે. જેમાં....

સિંઘ અને સિન્હા (1995) માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનસંતોષ અંગેનો અભ્યાસ.

શ્રીવાસ્તવ (1996) સંસ્થાક્રિય વાતાવરણ અને સંતોષની જરૂરિયાતોનો કાર્ય સામેલગીરી સાથેનો સંબંધ અંગેનો અભ્યાસ.

ખાન અને દેવી (1999) નો જીવનસંતોષ અને હેલ્પનેશ અંગેનો અભ્યાસ.

આમ, જીવનસંતોષ અંગેના વિવિધ અભ્યાસો ઉલ્લેખનીય છે.

(1) → B. M. Vaghasiya (1988)

"A Impact of Certain Demographic Variables of Textile Employees on mental Health and Life Satisfaction."

તારણો : વિભક્ત કુટુંબમાં રહેતા કર્મચારી કરતા સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેતા કર્મચારીઓમાં જીવનસંતોષ ઊંચો જોવા મળે છે.

અનુભવ અને કુટુંબના પ્રકારમાં જીવન સંતોષ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

જીવનસંતોષ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળે છે.

(2) → સુનિતા મલ્હોત્રા અને વૈશાલી ગુપ્તા (2004)

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં 120 ડોક્ટરોની વ્યવસાય સામેલગીરી અને જીવન સંતોષનો અભ્યાસ કરવાનો હતો.

તારણો : વ્યવસાય સામેલગીરી અને જીવનસંતોષ વચ્ચે વિધાયક સંબંધ જોવા મળે છે.

(3) → સિન્ધ અને સિંઘ (1995)

પ્રસ્તુત અભ્યાસ કર્મચારીઓનો જીવન સંતોષ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો અભ્યાસ કરવાનો હતો.

તારણો : કાપડ મિલમાં કામ કરતા મેનેજરોમાં જીવન સંતોષનું પ્રમાણ ઊંચું જોવા મળે છે.

કર્મચારીઓના જીવન સંતોષ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળે છે.

(4) → શ્રી વાસ્તવ (1996)

કાપડમીલના કામદારોમાં સંસ્થાક્રિય વાતાવરણ અને સંતોષની જરૂરતોનો કાર્યસામેલગીરી સાથેનો સંબંધ.

તારણો : ઉચ્ચ કક્ષાની જરૂરતો સ્વમાન, સ્વરાજ્ય અને સ્વ વ્યવહારિકતા ના સંતોષનો પણ કાર્ય સામેલગીરી સાથે વિધાયક સંબંધ જોવા મળે છે.

(5) લક્ષ્મીનારાયણ (1990) ના સંશોધન પ્રમાણે રહેઠાણ, ઉંમર, કાર્યનો પ્રકાર, માસિક આવક અને શિક્ષણનું સ્તર જીવનસંતોષને નક્કી કરવામાં અગત્યના પાસા છે.

(6) મોહન અને બાલી (1988)

ડોક્ટરના જીવનસંતોષના સંદર્ભમાં વ્યક્તિત્વ મૂલ્યો અને નિયંત્રણ કેન્દ્રનો અભ્યાસમાં જેઓને જીવનસંતોષ ઉંચો જોવા મળ્યો હતો. તેવા ડોક્ટરો અને જીવનસંતોષ નીચો જોવા મળ્યો હતો. તે બંને પરચેના વ્યક્તિત્વ અને મૂલ્યોમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો છે.

જે ડોક્ટરનો જીવન સંતોષ ઉંચો હતો તેઓનું નિયંત્રણ કેન્દ્ર આંતરિક જોવા મળે છે. જે ડોક્ટરનો જીવન સંતોષ નીચો મળ્યો હતો તેઓનું નિયંત્રણ કેન્દ્ર બાહ્ય જોવા મળે છે.

(7) ડો. અનંત એમ. વસાણી

“રાજકોટ શહેરના કન્ડક્ટરો અને ડ્રાઇવરોના જીવનસંતોષ અંગેનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

તારણો :- (1) રાજકોટ શહેરના કન્ડક્ટરો અને ડ્રાઇવરોના જીવન સંતોષ પર જાતિની અસર પડતી નથી.

તારણો :- (2) રાજકોટ શહેરના કન્ડક્ટરો અને ડ્રાઇવરોના જીવન સંતોષ પર રહેઠાણની અસર પડતી નથી.

(3) રાજકોટ શહેરના કન્ડક્ટરો અને ડ્રાઇવરોના જીવન સંતોષ પર ઉંમરની અસર પડતી નથી.

(8) કારાવદરા ભિની એમ.

“ભારતીય જીવનવીમા નિગમના કર્મચારીઓના જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

તારણો :- (1) કર્મચારીઓના જીવન સંતોષ પર જાતિની અસર જોવા મળતી નથી.

(2) કર્મચારીઓના જીવન સંતોષ પર શૈક્ષણિક લાયકાતની અસર જોવા મળતી નથી.

(3) કર્મચારીઓના જીવન સંતોષ પર કૌટુંબિક દરજ્જાની અસર જોવા મળતી નથી.

(9) પ્રા. એ. એમ. ચોયા – (2003)

“વેરાવળ તાલુકાના ભિન્ન પ્રકારના વ્યવસાયમાં રોકાયેલા સ્વાધ્યાયીઓના જીવનમાં જીવન સંતોષનો એક મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

તારણ :- આ સંશોધન દર્શાવે છે કે, સ્વાધ્યાયી નોકરીયાત હોય કે વ્યવસાયી હોય, તેથી તેના જીવન સંતોષમાં કોઈ નિર્ણાયક ફેર પડતો નથી.

(10) મિતાબેન એચ. ઘનેશા – (2008)

“રાજકોટ જિલ્લાના બી.એસ.એન.એલ.ના કર્મચારીઓના જીવન સંતોષ, સંસ્થાગત પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

(11) શીર્ષક : જૂનાગઢ જિલ્લાના સોલવન્ટ પ્લાન્ટના વર્કર્સના જીવન-સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : કિરન એમ. નિમ્બાર્ક

પ્રકાશન : 2005 એબસ્ટ્રેક્ટ નેશનલ કોન્ફરન્સ મનોવિજ્ઞાન ભવન, રાજકોટ.

નિદર્શ : 80

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા – આલમ અને શ્રીવાસ્તવ

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : જાતિના સંદર્ભમાં સોલવન્ટ પ્લાન્ટના વર્કરોના જીવનસંતોષમાં તફાવત જોવા મળેલ છે.

(12) શીર્ષક : જેતપુર સાડી ઉદ્યોગના કર્મચારીઓની કાર્ય સામેલગીરી જીવનસંતોષ અને હતાશાના સંદર્ભમાં અધ્યયન.

સંશોધક : બી. એમ. વઘાસીયા

પ્રકાશન : 2006 એબસ્ટ્રેક્ટ, સૌરાષ્ટ્ર મનોવિજ્ઞાન મંડળ-રાજકોટ

નિદર્શ : 240 કર્મચારીઓ

સાધનો : જીવનસંતોષ – આલમ અને શ્રીવાસ્તવ રચિત.

માહિતી વિશ્લેષણ : F (ANOVA) કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : કાર્યનો પ્રકાર અને કારખાનાના કદની તેમના જીવનસંતોષ પર અસર જોવા મળી હતી, જ્યારે તેની સંયુક્ત અસર તેમના જીવન સંતોષ પર જોવા મળી ન હતી.

(13) શીર્ષક : જુદા-જુદા વ્યવસાયોમાં સ્ત્રીઓના સંતોષ અને તંગદીલી માટેનું પ્રમાણ.

સંશોધક : એ.એમ. અને એસ.આર.એલ.એમ.

પ્રકાશન : 2006

નિદર્શ : 120 સ્ત્રીઓ, જેમાં 30 વકિલ, 30 એન્જિનિયર અને 60 કલાર્ક હતી.

સાધનો : જીવનસંતોષ કસોટી – બનાર્ડ એ. ગોરમેનરીમાં ફેરફાર કરી નવી જીવન સંતોષ માપન સંશોધનિકા.

માહિતી વિશ્લેષણ : મધ્યક કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : વકિલ, એન્જિનિયર અને કલાર્ક આ ત્રણેય દરજ્જાની સ્ત્રીઓમાં સંતોષ ઓછો જોવા મળેલો હતો, જ્યારે તંગદીલીનું પ્રમાણ તેની પોતાની ભૂમિકા કરતા વધુ જણાય છે.

(14) શીર્ષક : રાજકોટ જિલ્લાના બી.એસ.એન.એલ.ના કર્મચારીના જીવન સંતોષ, સંસ્થાગત પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : મીતા એચ. ઘનેશા

પ્રકાશન : 2008 Ph.D. Thesis Saurashtra University

નિદર્શ : 480 કર્મચારીઓ

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા – આલમ અને વાસ્તવ રચિત

માહિતી વિશ્લેષણ : F,r અને t કસોટી વડે કરેલ હતું.

- તારણો :
- (1) કર્મચારીઓની શૈક્ષણિક લાયકાત, કાર્યનો વિભાગ, માસિક આવક અને સંસ્થાના વાતાવરણની અલગ અને સંયુક્ત અસર તેના જીવન સંતોષ પર પડતી નથી.
 - (2) કર્મચારીઓની શૈક્ષણિક લાયકાત, નોકરીનો અનુભવ, માસિક આવક અને લગ્ન દરજ્જાનો તેના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.
 - (3) જ્યારે કુટુંબનો પ્રકાર, રહેઠાણ, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, વ્યવસાયમાં કાયમી રહેવાની ઇચ્છા અને અનિચ્છા, કુરસદના સમયની સંતોષપ્રદતા અને અસંતોષપ્રદતા તેમજ શોખનો તેમના જીવનસંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

(15) શીર્ષક : કંડકટરો અને ડ્રાઇવરોના જીવનસંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : જે. બી. મોરી

પ્રકાશન : 2008 National Level Conference S.P. University

નિદર્શ : 60

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા – આલમ અને વાસ્તવ રચિત

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : કંડકટરો અને ડ્રાઇવરોની ઉંમર અને રહેઠાણના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષમાં તફાવત નથી.

(16) શીર્ષક : જુદો જુદો વ્યવસાય કરતા લોકોની સૂચનવશતા, સમાયોજન અને જીવનસંતોષનો તુલનાત્મક મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

સંશોધક : નીતા એલ. કાછડીયા

પ્રકાશન : 2008 Ph.D. Thesis, Saurashtra University

નિદર્શ : 300

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા – આલમ અને વાસ્તવ રચિત

માહિતી વિશ્લેષણ : F, r કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : (1) ખાનગી નોકરીયાતોના જીવન સંતોષ અને સમાયોજન વચ્ચે નહિવત સહસંબંધ તેમજ સરકારી નોકરીયાતોના જીવન સંતોષ અને સમાયોજન વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળેલ છે.

(2) જ્યારે જાતિ, વ્યવસાયનો પ્રકાર (ખેડૂત ખાનગી અને સરકારી નોકરીયાત) ની અલગ અને સંયુક્ત અસર જોવા મળેલ નથી.

(17) શીર્ષક : સરકારી ખાતાના અધિકારીઓમાં આર્થિક સાંવેદનિક બુદ્ધિનો માનસિક સુખાકારી, વિકૃતચિંતા, ખિન્નતા અને જીવનસંતોષ પર પડતા પ્રભાવનો અભ્યાસ.

સંશોધક : મદનાવત, સીંગ અને ભારદ્વાજ – રાજસ્થાન.

પ્રકાશન : 2007, Gujarat Journal of Pshchology VOLp 21

નિદર્શ : 240 સહકારી બેન્ક અને PLD બેન્કના અધિકારીઓ.

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા – આલમ અને શ્રીવાસ્તવ રચિત (1983) સાંવેદનિક બુદ્ધિ કસોટી (2001) કોહન અને જેની રચિત P.G.I. સ્વાસ્થ્ય તુલા-વર્મા, વીગ અને પ્રસાદ રચિત.

તારણો : ચિંતા અંગે ઉચ્ચ અને નિમ્ન બૌદ્ધિક સંવેદના ધરાવતા પાત્રો વચ્ચે ખિન્નતા, જીવનસંતોષ અને સ્વાસ્થ્યની બાબતમાં સંગીન ભેદ હતો.

(18) શીર્ષક : સહકારી ખાતાના નાયબ અને સહાયક રજીસ્ટ્રારના વ્યાવસાયિક મનોભાર, હતાશા, કાર્યમમત્વ અને જીવન સંતોષનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.

સંશોધક : મદનાવત, ભારદ્વાજ, સિસોદીયા અને કછવા

પ્રકાશન : 2008 Behaviaral Scrementist.

નિદર્શ : સહકારી બેન્કો, નહેરૂ સહકારી ભવન વગેરેના 200 કર્મચારીઓના બે જૂથો.

સાધનો : જીવનસંતોષ તુલા

માહિતી વિશ્લેષણ : t કસોટી વડે કરેલ હતું.

તારણો : બન્ને પ્રકારના રજીસ્ટ્રારનો જીવનસંતોષ ધરમૂળથી જ જુદો છે.

ઉપરોક્ત અભ્યાસોની ચર્ચા કર્યા બાદ પ્રકરણ-3 માં સંશોધન હેતુઓ, યોજના, ઉત્કલ્પનાઓ અને પ્રક્રિયા અને પૃથ્થકરણની ચર્ચા કરવામાં આવશે.

પ્રકરણ-2

:: સંદર્ભ સૂચિ ::

- (1) સામાજિક સંશોધન પદ્ધતિઓ - ડો. અરવિંદરાય એન. દેસાઈ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, પ્રથમ આવૃત્તિ-1983 પેઈઝ નં.-05
- (2) ડો. આર.કે. ચોયા - “કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચ શિક્ષણ અને નોન કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કૌટુંબિક સમાયોજન અને બૌદ્ધિક કક્ષાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.” પીએચ. ડી. થિસીસ-સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નં. 65
- (3) ડો. મીતાબેન એચ. ઘનેશા - “રાજકોટ જિલ્લાના બી.એસ.એન.એલ. ના કર્મચારીઓના જીવનસંતોષ, સંસ્થાગત પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.” - પીએચ.ડી. થિસીસ - સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નં. 71
- (4) સામાજિક સંશોધન પદ્ધતિઓ - ડો. અરવિંદરાય એન. દેસાઈ, યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, પ્રથમ આવૃત્તિ-1983 પેઈઝ નં.-05
- (5) ડો. શાંતાબેન સોલંકી - “ગુજરાત ભારે રસાયણ લિમિટેડ કંપની-વેરાવળના કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્ય સંતોષનો અભ્યાસ.” - પીએચ. ડી. થિસીસ-સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નં. 52
- (6) મનોવિજ્ઞાન સંશોધન પદ્ધતિઓ : પ્રા. એસ.વી. ત્રિવેદી - સી. જમનાદાસ કંપની, આવૃત્તિ-2008/09 પેઈઝ નં.-19
- (7) ડો. સંતોક પી. દોમડીયા - “ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળા અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને બૌદ્ધિક કક્ષાની તુલનાત્મક અભ્યાસ.” પીએચ. ડી. થિસીસ-સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નં. 76
- (8) મૂળભૂત મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાઓ : પ્રા. દીપક આર. શાહ અને અન્ય, સી. જમનાદાસની કંપની, આવૃત્તિ-2008/09 પેઈઝ નં.-129

પ્રકરણ-૩

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
3.1	પ્રસ્તાવના	82
3.2	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા	84
3.3	મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનના પ્રકારો	87
3.4	પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ	90
3.5	પ્રસ્તુત સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ	91
3.6	પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિવર્ત્યો	100
3.7	સંશોધન યોજના	103
3.8	પ્રસ્તુત સંશોધનની યોજના	107
3.9	પ્રસ્તુત સંશોધનની સમષ્ટિ	108
3.10	પ્રસ્તુત સંશોધનનો નિદર્શ	112
3.11	પ્રસ્તુત સંશોધનના સાધનો	121
3.12	આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ	127
3.13	માહિતી એકત્રીકરણની પ્રક્રિયા	133
W	સંદર્ભ સૂચિ પ્રકરણ-૩	135

:: પ્રકરણ-૩ ::

સંશોધન યોજના, પ્રક્રિયા અને પૃથકરણની પદ્ધતિ

3.1 પ્રસ્તાવના ::-

કોઈપણ સંશોધનના મુખ્ય આધાર તેમાં પ્રયોજાતી પદ્ધતિ પર છે. કોઈપણ સંશોધનની પદ્ધતિ જેટલી સચોટ હોય તેટલા તેના પરિણામો સચોટ હોય છે. સંશોધનની સમસ્યાઓમાં જુદી-જુદી અભ્યાસ યોજનાનો ઉપયોગ કરે છે. મનોવિજ્ઞાન એક વિજ્ઞાન તરીકે સંશોધન યોજના દ્વારા તેના ક્ષેત્રની સમસ્યાઓ વિષે અભ્યાસો કરે છે. ફેસ્ટિન્જર અને કાટ્ઝ નામના લેખકોએ સંશોધનનાં કાર્યમાં સંશોધન પદ્ધતિનું મહત્વ નીચેના શબ્દોમાં જણાવ્યું છે.

"It is truism that no Research Results are any better than the methods by which they are obtained."¹

-- Festinger and Katz

“એ સત્ય છે કે કોઈપણ સંશોધનનાં પરિણામો તેમાં પ્રયોજાયેલી પદ્ધતિઓ કરતા વધુ સારા હોતાં નથી.”

સંશોધનનું મુખ્ય પ્રયોજન અમુક પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવાનું હોય છે, તેથી પહેલા સંશોધનનો અર્થ સમજી લઈએ.

સંશોધનને અંગ્રેજીમાં "Research" કહેવામાં "Research" એટલે ફરીથી શોધવું. (to research is to search again). કોઈપણ એક બાબતમાં કંઈક શોધ થઈ ગઈ હોય તે બાબતમાં વારંવાર દષ્ટિપાત કરવો તેને સંશોધન કહેવામાં આવે છે. અમુક સમસ્યા પહેલી દષ્ટિએ કરેલું સંશોધન ખામીયુક્ત હોઈ શકે છે. તે બાબતને ફરીફરીને ચકાસવાની જરૂર છે.

“સંશોધન એટલે વધુ જાણવા માટે ફરીથી વધુ ચોકસાઈપૂર્વક જોવું.”

"Research is to take another more careful look to find out more."

“સંશોધન એ નવું જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયાસ છે.” Systemized effort to gain new knowledge.²

એલ્ટીઝ અને અન્ય (1966) જણાવે છે કે “સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ દ્વારા સમસ્યાનો ઉકેલ શોધવાનો છે.”³

ગુડ અને હટ્ટ “કેવળ હકીકતોનો જથ્થો ભેગો કરવાથી વિજ્ઞાન અન્ય સત્ય લાવી શકતું નથી.”⁴

સંશોધન સ્વરૂપ (Nature of Research)

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધનના સ્વરૂપના નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લીધા છે.

- (1) સંશોધન વૈજ્ઞાનિક હોય છે – વૈજ્ઞાનિક એટલે વસ્તુલક્ષી, પ્રમાણિત અને પૂર્વગ્રહ રહિત હોય છે.
- (2) સંશોધનની શરૂઆત સમસ્યાથી થાય છે.
- (3) નિરીક્ષણલક્ષી બનાવોનું સંશોધન થઈ શકે છે.
- (4) સંશોધનમાં સંશોધક સમસ્યાનો ઉકેલ મેળવવા માંગે છે.
- (5) સંશોધન સૈદ્ધાંતિક અને વ્યાવહારિક હોઈ શકે છે.
- (6) સંશોધનમાં કાર્યકરણ સંબંધનો અભ્યાસ થાય છે.

આપણે જે જાણીએ છીએ તે ખોટું કે ખામીયુક્ત હોઈ શકે છે, તેથી તેને નવી રીતે ફરીથી તપાસવું જોઈએ. આવી શોધનાત્મક વૃત્તિ તેજ "Research" કહેવામાં આવે છે.

સંશોધનને વૈજ્ઞાનિક અર્થમાં સમજવું આવશ્યક છે.

“કોઈ ચોક્કસ સમસ્યાને વૈજ્ઞાનિક રીતે અને વસ્તુલક્ષી રીતે સમજવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. તેને સંશોધન કહેવામાં આવે છે.”

3.2 પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા ::-

સંશોધનની વ્યાખ્યાઓ અને અર્થ પહેલા રજૂ કરીને પછી પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યા નીચે મુજબ સમજાવી છે.

કરલિંગર (1986) ના અનુસાર “સમસ્યા એક એવું પ્રશ્નાત્મક વાક્ય કે કથન હોય છે જે પ્રશ્ન કરે છે કે બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યો વચ્ચે કેવો સંબંધ છે”⁵

વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનો પ્રારંભ કરતા પહેલા સંશોધનકર્તાની સામે સર્વ પ્રથમ એ સમસ્યા હોય છે કે કઈ સમસ્યાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. સંશોધન સમસ્યાની પસંદગી સંશોધન કરતા પહેલા કરવાની હોય છે. સંશોધનની સમસ્યાની પસંદગીના કેટલાક આધારો હોય છે. સંશોધનના અમુક વિષયની પસંદગીના કેટલાક આધારો હોય છે. સંશોધનના અમુક વિષયની પસંદગી કર્યા પછી તે વિષય પર સંશોધનક્ષમ સમસ્યાની રચના કરી શકાય છે. સંશોધનના એક વિષય પર ઘણી સમસ્યાઓનું ઘડતર થઈ શકે, પરંતુ કોઈપણ એક સંશોધનમાં ઘણી સમસ્યાઓનો સમાવેશ કરી શકાતો નથી.

સંશોધન સમસ્યાની રચના એ સંશોધનનું પ્રથમ સોપાન છે. માટે જ આઈનસ્ટાઈને કહ્યું કે, "Formulating a problem is often more essential than its solution."⁶

સેલ્વિટઝ ના મત અનુસાર સંશોધન મુખ્ય ચાર ઉદ્ભવસ્થાનો છે :

- (1) સંશોધનનો વિષય અને સંશોધનક્ષમ સમસ્યા વચ્ચેનો તફાવત.
- (2) સંશોધન સમસ્યાની પસંદગીના આધારો.
- (3) સંશોધનની સમસ્યા સાથે સંબંધિત સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા.
- (4) પૂર્વગામી સંશોધનની સમીક્ષા.

કરલિંગર (2000) અનુસાર “બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યોની વચ્ચે શું સંબંધ છે એવા પ્રશ્નને સમસ્યા કહે છે કે તેના પોતાના શબ્દોમાં કહીએ તો સમસ્યા એવું પ્રશ્નવાચક વાક્ય અથવા કથન છે જે એવું પૂછે છે કે બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યો વચ્ચે કયા પ્રકારનો સંબંધ છે.”

આથી જ સંશોધનકર્તા ગમે તે સંશોધનની સમસ્યા પસંદ કરતો નથી. સમસ્યા જરૂરિયાતમાંથી જન્મે છે. આપણી આસપાસની સામાજિક વાસ્તવિકતા પ્રત્યે દષ્ટિપાત કરીએ તો આપણને અનેકવિધ સંશોધનક્ષમ સમસ્યાઓ નજરે પડે છે. કેટલીકવાર આપણે સંશોધનની અમુક સમસ્યા પ્રત્યે ગંભીર હોતા નથી, પરંતુ તેની વ્યાવહારિક ઉપયોગિતા લક્ષમાં લઈએ તો સમસ્યા આપણને ખૂબ મહત્વપૂર્ણ જણાય છે. સંશોધકના સંશોધનનું મુખ્ય ધ્યેય તો માનવ સમાજને ઉપયોગી બનવાનું હોય છે. તેથી જ પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે વ્યક્તિગત, સામાજિક બાબતોને ધ્યાનમાં લઈને પ્રસ્તુત સંશોધનની સમસ્યાની રચના કરી છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યને એક પરિવર્ત્ય તરીકે લેવામાં આવેલ છે. માનસિક સ્વાસ્થ્યનો અભ્યાસ હંમેશા આકર્ષક અને રોચક રહ્યો છે. સામાન્ય રીતે આજના આ સતત વિકસતા જગતમાં વ્યક્તિની જીવનશૈલીને કારણે માનસિક સ્વાસ્થ્ય કથળતું ગયું છે, તેને કારણે વ્યક્તિના જીવનની સામાન્ય સમસ્યાઓથી માંડીને જીવનને ટૂંકાવી નાખનાર આપઘાત વૃત્તિ જેવી ભયંકર સમસ્યાઓના મૂળમાં વ્યક્તિની માનસિક અસ્વસ્થતા જવાબદાર છે. આજે આ વિકસતા ટેકનોલોજીમાં કારીગરો કે કર્મચારીઓ પોતાની જવાબદારી ઓમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યને જાણવું ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે.

આજે નોકરી કરતા લોકો કે મજૂરી કરતા લોકો આર્થિક, માનસિક અને સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે કોઈપણ કાર્ય સાથે જોડાય છે. કાર્ય કરતા

કર્મચારીઓ કે કારીગરોને પોતાના કાર્ય કે સામાજિક પરિસ્થિતિમાં સમાયોજન સાધી શકે છે કે નહીં તે પણ ખૂબ જ મહત્વનું છે. રત્નકલાકારો પોતાના જીવન દરમિયાન યોગ્ય સમાયોજન સાધી શકે છે કે નહીં તે પણ જાણવું જરૂરી છે.

જો વ્યક્તિ પોતાના જીવનમાં જીવનસંતોષ હશે નહીં તો તે દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળ જવાનો જ છે. ફોઈડના મતે મનુષ્યની બધી વૃત્તિઓનું અંતિમ લક્ષ્ય સુખ, સંતોષ છે. સંતોષ એ મનોવૈજ્ઞાનિક લાગણી છે અને મનની સ્થિતિ છે. આજે વ્યક્તિ પોતાના રોજબરોજના જીવનમાં અનેક ઘટનાઓમાંથી પસાર થતો હોય છે ત્યારે તે પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થાય છે ત્યારે વિધાયક લાગણી અનુભવે છે. જ્યારે તે નિષ્ફળ જાય છે ત્યારે તે નિષેધક લાગણી અનુભવે છે. આ લાગણી ની અનુભૂતિ દ્વારા જ વ્યક્તિ જીવનસંતોષ અનુભવી શકે છે. વ્યક્તિના જીવનમાં જીવનસંતોષનું વિવિધ પરિબલ હોય છે. કોઈ વ્યક્તિ શારીરિક બાબતોને મહત્વ આપે છે તો કોઈ વ્યક્તિ આર્થિક બાબતોને મહત્વ આપે છે અને દરેક વ્યક્તિને જીવન સંતોષ તેના કાર્ય ઉપર ચોકકસ અસર પહોંચાડે છે. તેથી જ અહીં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષ અંગે અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે.

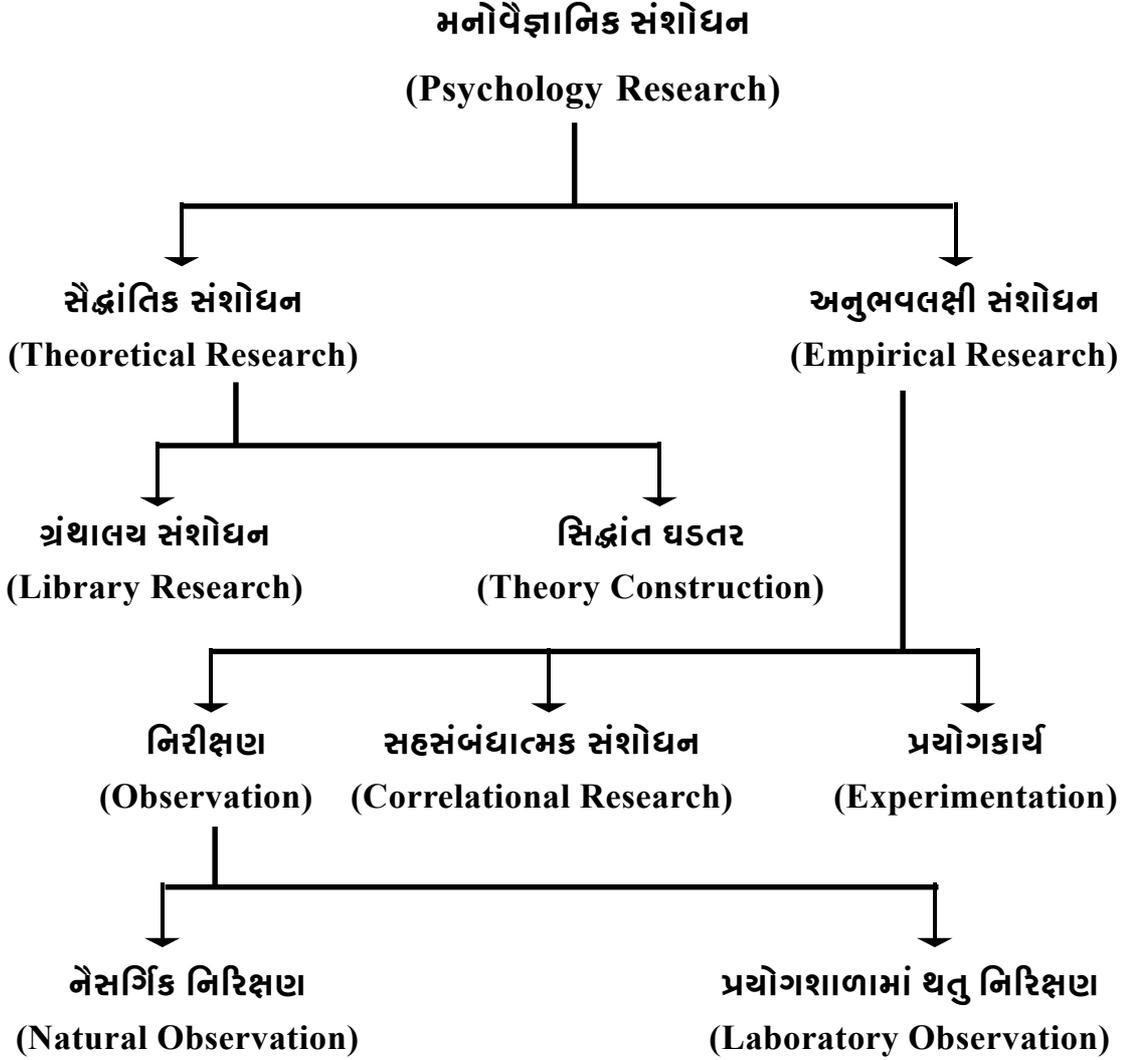
આથી જ કેટલાક સંશોધનોની સમીક્ષાને આધારે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ પરસ્પર આધારિત પરિવર્ત્યો છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો પણ રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ પર અસરકારક ઘટકો તરીકે બહાર આવ્યા છે. તેથી જ પ્રસ્તુત બાબતોનો મહાનિબંધની સંશોધન સમસ્યાની રચનામાં સમાવિષ્ટ કરેલ છે. જેને નીચે પ્રમાણે શબ્દબદ્ધ કરેલ છે.

“જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

"A Psychological study of mental hygiene, adjustment and life satisfaction of diamond workers of Jetpur city."

3.3 મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનના પ્રકારો :-

એમ.આર. ડી'એમેટોએ તેમના પુસ્તક "Experimental Psychology (1970)" માં મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધનોને મુખ્ય બે પ્રકારોમાં વિભાજિત કરેલ છે.

ઉપરોક્ત બધાજ સંશોધનના પ્રકારનો એક જ અર્થ છે જેનો અર્થ ફરીથી શોધવું તેવું થાય. સંશોધન એટલે એકની એક બાબતને ફરીથી જોવી એક જ વખતનો દૃષ્ટિપાત કે અવલોકનને આધારે કોઈપણ ક્ષેત્ર વિષે અંતિમ નિષ્કર્ષ ફલિત કરી શકાય નહીં. તેથી કોઈપણ સમસ્યાનું ફરીફરીને અવલોકન કરીને તેના વિષે નવું શોધી કાઢવામાં આવે તે સંશોધન "Research" કહે છે.

સંશોધનના કાર્યો : (The Functions of Research)

- (1) કંઈક નવું શોધવું.
- (2) પૂર્વગ્રહરહિત અને વસ્તુલક્ષી રીતે અવલોકન કરવું.
- (3) જૂની બાબતોની ચકાસણી કરવી અને નવા વિકલ્પો રજૂ કરવા.
- (4) સામાન્ય સૂઝ દ્વારા વ્યક્ત થયેલા વિધાનોને પડકારવાનું.
- (5) સૈદ્ધાંતિક, પદ્ધતિશાસ્ત્રને લગતી અભિરૂચિનો અભાવ.
- (6) વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ. વ્યાપ્તિ, નિગમન અને ચકાસણીની પદ્ધતિઓ સંશોધનમાં અપનાવવી.

એક જ ઘટનાને બે વ્યક્તિઓ અલગ-અલગ રીતે અવલોકન કરે છે. તેથી તેનું સત્ય જાણવા માટે "Research" કરવું જરૂરી હોય છે.

** ક્રિસ્ટોફર કોલંબસ અને ફર્ડિનાંડ સ્પેનના પશ્ચિમ કિનારે ઊભા હતા. સ્પેનનું વહાણ કોઈ અજાણ્યા સ્થળે જવા માટે ઉપડ્યું હતું. બંને જણ તેનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા. તેમણે વહાણને દૂર ક્ષિતિજમાં અદૃશ્ય થઈ જતું નિહાળ્યું. કોલંબસ એમ માનતો હતો કે પૃથ્વી ગોળ છે અને ફર્ડિનાંડ એમ માનતો હતો કે પૃથ્વી પ્રમાણમાં સપાટ છે. તેનો આકાર કાચબાની ખંધ જેવો છે. બંને જણા એકસરખું નિરીક્ષણ કરતા હતા છતાં બંનેના નિરીક્ષણમાં તફાવત હતો. કોલંબસે એમ જોયું કે વહાણે પૃથ્વીને ફરતો વળાંક લીધો, જ્યારે ફર્ડિનાંડે ક્ષિતિજમાં અદૃશ્ય થઈ જતું જોયું.

ઉપરનું દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે એક જ ઘટનાનું અવલોકન બે વ્યક્તિઓ જુદી-જુદી રીતે કરે છે. તેથી જ કોઈપણ સંશોધન થયેલ હોય તેના પર જ ફરી સંશોધન કરવામાં આવે છે. જેને "Research" કહેવામાં આવે છે.

વૈજ્ઞાનિક અર્થમાં સંશોધન એટલે કોઈ નિશ્ચિત સમસ્યાને વૈજ્ઞાનિક રીતે કે વસ્તુલક્ષી રીતે સમજવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ. સંશોધનનો વ્યાપ ઘણો

વિશાળ છે. સમસ્યાની પસંદગી પછી સમસ્યાના ઉકેલ માટે સંશોધક સંશોધનની યોજનાની રચના કરે છે. સંશોધન શરૂ કરતા પહેલા સંશોધનની સમગ્ર ભાષા અંગે વ્યવસ્થિત આયોજન કરવું પડે છે. જેમ કોઈ ઈજનેર મકાન બનાવવાની શરૂઆત કરતા પહેલા બ્લુપ્રિન્ટ તૈયાર કરી શરૂઆતથી અંત સુધી તેનું આયોજન કરી લે છે. તેમજ સંશોધન કરવા માટે પહેલાથી તેનું આયોજન કરવું પડે છે. તેથી જ સંશોધન યોજનાને સંશોધનનો આધારસ્તંભ કહેવામાં આવે છે. તે ચોકકસ અને અત્યંત વ્યવસ્થિત હોવી જરૂરી છે. સંશોધન યોજના તૈયાર કરતી વખતે અધ્યયનની સમસ્યાને અનુરૂપ વિવિધ બાબતો અંગે વિચાર કરવાનો રહે છે. સંશોધક સંશોધન યોજના ઘડવામાં જેટલી વધારે ચોકસાઈ રાખે તેટલું તેનું સંશોધન યથાર્થ અને વિસ્વસનીય બની શકે છે.

W પ્રસ્તુત સંશોધન બિન-પ્રાયોગિક પ્રસ્નાવલીના આધારે કરેલો અભ્યાસ છે.

અહીં જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણસંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરવાનો છે. કેટલાક વ્યક્તિગત પરિવર્તનની અસર જાણવા માટે અધ્યયન હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. આ તમામ વિગતો તથા સંશોધનની યોજના અને પ્રક્રિયા અંગેની વ્યવસ્થિત રજૂઆત હવે પછીના મુદ્દામાં કરવામાં આવી છે. આથી પ્રસ્તુત પ્રકરણને નવ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે, જે નીચે મુજબ છે :

- (1) પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ.
- (2) પ્રસ્તુત સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ.
- (3) પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિવર્ત્યો.
- (4) સંશોધન યોજના.
- (5) પ્રસ્તુત સંશોધનની સમષ્ટિ.
- (6) પ્રસ્તુત સંશોધનનો નિદર્શ.
- (7) પ્રસ્તુત સંશોધનના સાધનો.
- (8) આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ.
- (9) માહિતી એકત્રીકરણની પ્રક્રિયા.

ઉપરોક્ત બધા જ મુદ્દાને નીચે પ્રમાણે વિસ્તૃત રીતે સમજાવી શકાય.

3.4 પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ ::-

પ્રત્યેક સંશોધન ચોકકસ હેતુઓને અનુલક્ષીને જ કરવામાં આવે છે. સંશોધન માટે પસંદ કરેલી સમસ્યાને તાર્કિક રીતે પેટા સમસ્યાઓમાં વહેંચવામાં આવે છે. આમ, સૌ પ્રથમ સંશોધનમાં તેના હેતુઓ સ્પષ્ટ થાય તે મહત્વની બાબત છે. કારણ કે સંશોધનના હેતુઓ મારફત સંશોધનમાં કઈ-કઈ બાબતોનો અભ્યાસ કરવામાં આવેલ છે તેની જાણકારી મળે છે. આ હેતુઓ સંશોધન યોજનાના ઘડતરમાં દિશા સૂચક બની રહે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધન સમસ્યાને ધ્યાનમાં રાખીને કેટલાક મુખ્ય અને ગૌણ હેતુઓ નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા. જે નીચે પ્રમાણે છે -

- (1) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ અંગે જાણકારી મેળવવી.
- (2) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો.
- (3) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માસિક આવક, અનુભવ, રહેઠાણ અને શોખની બાબતમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ પર અસર તપાસવી.
- (4) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાત, કુટુંબની સભ્ય સંખ્યા, પરિણીત કે અપરિણીત વગેરે બાબતોમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ પર અસર તપાસવી.
- (5) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવાના સૂચનો કરવા.
- (6) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોનું સમાયોજન સુધારવાના સૂચનો કરવા.
- (7) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનસંતોષ વધારવાના સૂચનો કરવા.

3.5 પ્રસ્તુત સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ ::-

સંશોધન સમસ્યાના હેતુઓ અને શીર્ષક નક્કી થયા બાદ સંશોધક કામચલાઉ અનુમાન કરે છે. જેને ઉત્કલ્પના તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં તેને HYPOTHESIS કહે છે. Hypothesis બે શબ્દોનો બનેલો છે. Hypo + Thesis.

Hypo = hess + han (ના કરતા ઊતરતું)

Thesis = Established fact (પ્રસ્થાપિત હકીકત)

એટલે કે પ્રસ્થાપિત હકીકત કરતા ઊતરતું. આજે ઉત્કલ્પનાને સંશોધનનો પાયો ગણવામાં આવે છે. ઉત્કલ્પના એ કામચલાઉ ધારણા છે. જેની ચકાસણી કરવાની બાકી હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યો જેવા કે – શૈક્ષણિક લાયકાત, કાર્યનો અનુભવ, માસિક પગાર, આર્થિક સ્થિતિ વગેરેને અમુક કક્ષામાં વહેંચીને શૂન્ય ઉત્કલ્પના રચવામાં આવી છે.

⇒ ઉત્કલ્પનાનો અર્થ :

(1) પ્રો. નોર્પ્રોપ (Prof. Norprop)

“પરિકલ્પનાનું કાર્ય આપણા સંશોધનની વિગતોને વ્યવસ્થિત કરવા માટે માર્ગદર્શન આપવાનું છે. કોઈપણ પરિકલ્પનામાં રચાયેલા સૂચનો સવાલના ઉકેલો હોઈ શકે છે. પણ એ સૂચનો ખરેખર ઉકેલ જ છે એ પૂછપરછનું કાર્ય છે.”⁷

(2) લુન્ડબર્ગ :

“ઉત્કલ્પના એક એવું કામચલાઉ સામાન્યીકરણ છે. જેની ચતુર્થતા ચકાસવી હજું બાકી છે.”

(3) કરલિંગર :

“બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યોની વચ્ચેના સંબંધના અનુમાનિત કથનને ઉત્કલ્પના કહેવામાં આવે છે.”

(4) મેકયૂગન :

“બે કે બેથી વધુ પરિવર્ત્યો વચ્ચે સંભવિત સંબંધ વિષે બનાવવામાં આવેલ તપાસનીય કથનને ઉત્કલ્પના કહે છે.”⁸

⇒ ઉત્કલ્પનાનું મૂલ્યાંકન :

કોઈ ઉત્કલ્પના અન્ય ઉત્કલ્પના કરતા ચઢિયાતી છે તે શી રીતે નક્કી કરવું. રચેલી બે કે વધુ ઉત્કલ્પનાઓમાંથી વધુ પ્રમાણભૂત અને વિશ્વસનીય ઉત્કલ્પના નક્કી કરવી એટલે ઉત્કલ્પનાનું મૂલ્યાંકન કરવું.

જે ઉત્કલ્પના સમસ્યા સાથે વધુ સુસંગત હોય અને વધુ તાર્કિક હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. એટલું જ નહિ ઉત્કલ્પના એવી હોવી જોઈએ જેને કસોટીના એરણ પર ચકાસી શકાય.

⇒ ઉત્કલ્પનાના પ્રકારો :

(1) શૂન્ય ઉત્કલ્પના :

આ પ્રકારની ઉત્કલ્પના તફાવત નથી એવો નિર્દેશ કરે છે.

(2) વિકલ્પ ઉત્કલ્પના :

જ્યારે ઉત્કલ્પના ખોટી ઠરે તેવા સંજોગોમાં સ્વીકારતા ઉત્કલ્પનાને વિકલ્પ ઉત્કલ્પના કહેવાય છે.

(3) વિધાયક ઉત્કલ્પના :

જે ઉત્કલ્પના હકાર અર્થ ધરાવતી હોય તેને વિધાયક ઉત્કલ્પના કહેવામાં આવે છે.

(4) નિષેધક ઉત્કલ્પના :

જે ઉત્કલ્પના નકાર અર્થ ધરાવતી હોય તેને નિષેધક ઉત્કલ્પના કહેવામાં આવે છે.

⇒ ઉત્કલ્પનાના લક્ષણો :

ગુડ અને હટ્ટે ઉત્કલ્પનાના લક્ષણો નીચે મુજબ આપ્યા છે -

- (1) ખ્યાલાત્મક સ્પષ્ટતા
- (2) અનુભવજન્ય સંદર્ભ
- (3) ચોકકસાઈ પૂર્ણ
- (4) ઉપલબ્ધ પ્રચુકિતઓ સાથે સંબંધિત
- (5) પૂર્વ સ્થાપિત સિદ્ધાંત સાથે સંબંધિત

⇒ ઉત્કલ્પનાના સ્ત્રોત :

જે ઘટકોમાંથી ઉત્કલ્પના જન્મે છે તે કે ઉદ્ભવે છે એ ઘટકોને ઉત્કલ્પના ના સ્ત્રોત તરીકે ઓળખાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો ઉત્કલ્પનાના ઉદ્ભવ તત્વોને તેના સ્ત્રોત કહેવાય.

ગુડ અને હટ્ટે નીચે મુજબ સ્ત્રોત આપેલા છે :

- (1) સામાન્ય સંસ્કૃતિ
- (2) વિજ્ઞાન
- (3) ઉપમા - જુદા જુદા વિજ્ઞાનોની ઘટનાઓ વચ્ચે સામ્ય જોવા મળે છે.
- (4) વિજ્ઞાનીના વ્યક્તિગત અનુભવો.

⇒ ઉત્કલ્પનાના કાર્યો અથવા ઉપયોગિતા :

- (1) અધ્યયનને માર્ગદર્શન પુરૂ પાડે છે.
- (2) સંશોધકને અનુભવજન્ય ચકાસણી તરફ દોરે છે.

- (3) અધ્યયનનું ક્ષેત્ર નિર્ધારિત કરે છે.
- (4) અધ્યયનની પ્રયુક્તિ નિર્ધારિત કરે છે.
- (5) સિદ્ધાંતની રચનામાં મદદરૂપ થાય છે.
- (6) પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતની ચકાસણી કરે છે.
- (7) સિદ્ધાંત અને અધ્યયન વચ્ચેની કડી બને છે.

⇒ ઉત્કલ્પનાની મર્યાદાઓ :

- (1) જે ઉત્કલ્પનાઓ અન્ય શોધોમાંથી ઉદ્ભવે છે તે અમુક અંશે પ્રથમ મર્યાદામાંથી મુક્ત રહે છે.
- (2) જે ઉત્કલ્પનાઓ કેવળ અગાઉના અભ્યાસની શોધ પર નહીં પણ વિસ્તૃત સિદ્ધાંત પર રચાયેલી હોય તેવી ઉત્કલ્પનાઓ બીજી મર્યાદાઓ માંથી મુક્ત રહે છે.

⇒ પ્રસ્તુત સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ :-

સંશોધનની સમસ્યા અને હેતુઓ નક્કી થયા બાદ સંશોધનકર્તા સંશોધનના હેતુઓના આધારે ઉત્કલ્પનાઓ બનાવે છે. ઉત્કલ્પનાનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતા કહી શકાય કે ઉત્કલ્પના એ કોઈ સમસ્યાનો પ્રસ્થાપિત (સૂચિત) ઉત્તર છે.

(Hypothesis the suggested answer to the problem) ઉત્કલ્પના સંશોધનકાર્યને એક નિશ્ચિત દિશા પ્રદાન કરે છે. ઉત્કલ્પના મુખ્ય માહિતીઓના એકત્રિકરણમાં સહાયક બને છે. ઉત્કલ્પના દરેક સ્થિતિમાં નિષ્કર્ષ શોધવામાં સહાયક બને છે. સંશોધક જ્યારે ઉત્કલ્પનાઓનું નિર્માણ કે ઘડતર પોતાના સંશોધન સમસ્યાના સંદર્ભમાં કરે છે ત્યારે આ ઉત્કલ્પનાઓના આધારે જ તે સંશોધનને આગળ વધારે છે. ઉત્કલ્પનાને સંશોધનોનો પાયો ગણવામાં આવે છે. ઉત્કલ્પનાઓ એ કામચલાઉ ધારણા છે. જેથી ચકાસણી કરવાની બાકી

હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યો જેમ કે ઉમર, શૈક્ષણિક લાયકાત, અનુભવ, માસિક આવક, કૌટુંબિક દરજ્જો, કાર્યનો પ્રકાર, ગ્રુપનશૈલીથી સંતોષનું પ્રમાણને અમુક કક્ષામાં વહેંચી, શૂન્ય ઉત્કલ્પના રચવામાં આવે છે.

શિક્ષણ અંગે F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

- Ho1 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- Ho2 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- Ho3 જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના ગ્રુપન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અંગે F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

- Ho4 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- Ho5 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- Ho6 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના ગ્રુપન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કુટુંબની માસિક આવક અંગે F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

- Ho7 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- Ho8 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho9 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

પિતાના વ્યવસાય અંગે F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho10 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho11 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho12 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

રત્ન કલાકારોની જીવન શૈલીના સંદર્ભમાં F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho13 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho14 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho15 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

રત્ન કલાકારોના અનુભવ અંગે F કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho16 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho17 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

Ho18 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

સહસંબંધની કસોટી માટે ચકાસણી કરવા રચેલી શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho19 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

Ho20 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષ ના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

Ho21 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના સમાયોજન અને જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

t કસોટી ના આધારે લગ્ન દરજજા પ્રમાણે રચેલી શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho22 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho23 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજજાના સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho24 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજજાના જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના આધારે રચેલી 't' કસોટીની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho25 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho26 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં સમાયોજન ના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho27 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં
જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

પિતાના અભ્યાસ ના આધારે રચેલી 't' કસોટીની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho28 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓની
માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho29 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓના
સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho30 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓના
જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

માતાના અભ્યાસના આધારે રચેલી 't' કસોટીની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho31 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં માનસિક
સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho32 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં
સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho33 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં જીવન
સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

માતાના વ્યવસાય ના આધારે રચેલી 't' કસોટીની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho34 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં માનસિક
સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho35 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં
સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho36 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં જીવન
સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના પ્રમાણે 't' કસોટીના આધારે રચેલી શૂન્ય

ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho37 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નથી.

Ho38 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho39 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

રત્નકલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના પ્રમાણે 't' કસોટીના આધારે રચેલી શૂન્ય

ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho40 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય ના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho41 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho42 જેતપુર શહેરના રત્ન કારલમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

રત્નકલાકારોમાં શોખના પ્રમાણે 't' કસોટીના આધારે રચેલી શૂન્ય

ઉત્કલ્પનાઓ ::

Ho43 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho44 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેઓના સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

Ho45 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેઓના જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

3.6 પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિવર્ત્યો :-

સંશોધન સમસ્યામાં સમાયેલા વિવિધ પરિવર્ત્યોને ઓળખવા અને વ્યાવહારિક વ્યાખ્યાયિત કરવા એ અધ્યયનનું અગત્યનું સોપાન છે. જેમાં મૂલ્યની દ્રષ્ટિએ પરિવર્તન કરી શકાય તેવા ઘટકને પરિવર્ત્યો કહે છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નીચે મુજબના પરિવર્ત્યોનો અભ્યાસ કરેલ છે.

પોસ્ટમેન તથા ઈગન (1966) ના અનુસાર “પરિવર્ત્યો એવું લક્ષણ કે ગુણધર્મ છે જેના અનેક પ્રકારના મૂલ્ય હોઈ શકે છે.”⁹

એમ.આર.ડી’એમેટો – “પરિવર્ત્ય એટલે પદાર્થ, વસ્તુ કે જીવંત પ્રાણીનું એવું લક્ષણ કે જેનું માપન થઈ શકે”¹⁰

હિલ (1980) ના મત અનુસાર "Adependent Variable is one about which we make a prediction."

A સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય :-

કેન્ટોવિઝ એન્ડ રોડીગર (1964) “સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય એવું પરિવર્ત્ય છે, જેમાં પ્રયોગકર્તા દ્વારા હસ્તોપયોજન કરવામાં આવે છે.”

સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય એ એક એવો ઘટક છે કે, જેને સંશોધક નિરિક્ષણ હેઠળની ઘટના પરનો તેનો સંબંધ નક્કી કરવા માટે તેને પસંદ કરે છે. લાગુ પડે છે કે માપે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય ::

1	શિક્ષણ	પ્રાથમિક (1 થી 7) / માધ્યમિક (8 થી 10) ઉચ્ચતર માધ્યમિક (11 થી 12)
2	લગ્ન દરજ્જો	પરિણીત / અપરિણીત
3	કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ	નિમ્ન / મધ્યમ / ઉચ્ચ
4	કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા	5 સભ્યો સુધી / 5 સભ્યોથી વધુ

5	માસિક આવક	રૂ. 5000 સુધી / રૂ. 5000 થી 10,000 રૂ. 10,000 થી વધુ
6	પિતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી / ઘો. 10 થી વધુ
7	માતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી / ઘો. 10 થી વધુ
8	પિતાનો વ્યવસાય	નોકરી / ઇંધો / ખેતી
9	માતાનો વ્યવસાય	નોકરી / ઘરકામ
10	રહેઠાણ	ગ્રામ્ય / શહેરી
11	તમને તમારા રહેઠાણનો કચવાટ છે ?	હા / ના
12	તમારી જીવન શૈલીથી તમને કેટલો સંતોષ છે ?	ઓછો / મધ્યમ / ખૂબ જ
13	તમને કોઈ શારીરિક તકલીફ છે ?	હા / ના
14	અનુભવ	5 વર્ષથી નીચે / 5 થી 10 વર્ષ / 10 વર્ષથી વધુ
15	શોખ	માનસિક / શારીરિક

B પરતંત્ર પરિવર્ત્ય :-

પોસ્ટમેન એન્ડ ઈગન (1967) “પરતંત્ર પરિવર્ત્ય એટલે એવું પરિવર્ત્ય જેના વિષે પ્રયોગકર્તા પ્રયોગના આધારે ભવિષ્યવાણી કરે છે.”

“પ્રાયોગિક પરિવર્ત્યમાં ફેરફાર કરવાથી પરિણામ ઉપર જે અસર પડે, તેમાં જે ફેરફાર થાય તેને આધારિત પરિવર્ત્ય કહેવાય.”

પરતંત્ર પરિવર્ત્યો એ એવા ઘટકો છે કે, જે પરતંત્ર પરિવર્ત્યોની અસર તપાસવા માટે તેનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે અને માપવામાં આવે છે. અહીં પરતંત્ર પરિવર્ત્યો ત્રણ છે :

પ્રસ્તુત સંશોધનના પરતંત્ર પરિવર્ત્ય :

- (1) માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્તાંક
- (2) સમાયોજન પ્રાપ્તાંક
- (3) જીવન સંતોષ પ્રાપ્તાંક

C નિયંત્રિત પરિવર્ત્ય :-

કેન્ટોવિઝ તથા રોડીગર (1984) અંકુશિત કે નિયંત્રિત પરિવર્ત્ય એક પ્રકારનું સંભવિત સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય હોય છે. જેને પ્રયોગ દરમિયાન સ્થિર રાખવામાં આવે છે. આ એક એવું પરિવર્ત્ય હોય છે જે પરિવર્તિત નથી થતું. કારણ કે પ્રયોગકર્તા અથવા સંશોધક દ્વારા તેને નિયંત્રિત કરી દેવામાં આવે છે.

નિયંત્રિત પરિવર્ત્ય એ એવું પરિવર્ત્ય છે કે, સંશોધન દરમિયાન સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય ઉપરાંત તેની પણ અસર પરિવર્ત્ય પર થઈ શકે છે, પરંતુ સંશોધક તેને નિયંત્રિત કરે છે. તેથી તે અસરહીન બને છે. તેથી તેની અસર તટસ્થ થાય છે. તે તપાસતો હોય છે. આ દરમિયાન અન્ય પરિવર્ત્યોની પરતંત્ર પરિવર્ત્યો પર અસર ન થાય તેની કાળજી રાખે છે. આવા અન્ય પરિવર્ત્યોને નિયંત્રિત પરિવર્ત્ય કહે છે. નિયંત્રિત પરિવર્ત્ય એ સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યના જેવા જ પરિવર્ત્ય છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના નિયંત્રિત પરિવર્ત્યો ::-

- (1) માસિક આવક.
- (2) શિક્ષણ.
- (3) માત્ર જેતપુર શહેરમાંથી જ નિદર્શની પસંદગી કરેલ હતી.
- (4) હાલની નોકરીનો અનુભવ.
- (5) રત્નકલાકારોનો શોખ.
- (6) રહેઠાણ ગ્રામ્ય / શહેરી.

(D) આંતરવર્તી પરિવર્ત્ય -

આંતરવર્તી પરિવર્ત્ય એ એવું પરિવર્ત્ય છે કે જેને પ્રત્યક્ષ રીતે જોઈ શકાય કે માપી શકાય નહીં, પરંતુ આવા પરિવર્ત્યની પરતંત્ર પરિવર્ત્ય પર થતી અસરની ધારણા કે કલ્પના થઈ શકે છે. પ્રસ્તુત સંશોધનના આંતરવર્તી પરિવર્ત્યો નીચે મુજબ છે.

- (1) કૌટુંબિક વાતાવરણ.
- (2) સંસ્થાનુ વાતાવરણ.
- (3) પ્રવર્તમાન સામાજિક પર્યાવરણ.

(4) માહિતી એકત્રિત કરતી વખતે ઉત્તરદાતાની શારીરિક-માનસિક સ્થિતિ.

(5) માહિતી એકત્રિત કરતી વખતેની ઉત્તરદાતાની પ્રેરણાઓ.

3.7 સંશોધન યોજના ::-

સંશોધન યોજના એ સંશોધનનો Mirror (આયનો) છે. જેના દ્વારા ખબર પડે છે કે સંશોધનમાં કેટલા સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેના કેટલા સ્તર છે, આધારિત પરિવર્ત્યોનું માપન કઈ રીતે થયું છે. બાહ્ય પરિવર્ત્યોને નિયંત્રણ કરવા કઈ-કઈ પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. સંશોધન યોજના એ સંશોધન સમસ્યા વિષે ઉત્તર પ્રાપ્ત કરવાની એક રૂપરેખા છે.

એકવાર સંશોધન સમસ્યાની રચના જોઈતી માહિતીના પ્રકારો જાણવા માટે સ્પષ્ટ થયા બાદ સંશોધકે તેની સંશોધન યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ. સંશોધન યોજના સામગ્રીના એકત્રીકરણ અને પૃથ્થકરણ માટેની દિશાઓની વ્યવસ્થા છે.

સંશોધનની સમસ્યાના ઘડતર પછી સંશોધનની અભ્યાસ યોજના નક્કી કરવામાં આવે છે. સંશોધનની અભ્યાસ યોજના તૈયાર કરવાથી સમગ્ર સંશોધન કેવી રીતે કરવામાં આવશે તેનો ખ્યાલ આવે છે. સંશોધનની અભ્યાસ યોજનામાં માહિતીનું એકત્રીકરણ. માહિતીનું આંકડાશાસ્ત્રીય પૃથ્થકરણ, પરિણામોનું અર્થઘટન વિગેરે બાબતો પૂર્વેથી નક્કી કરવામાં આવે છે.

સેલ્ટિઝ, રાઈટ્ઝ અને કુક જણાવે છે કે – “સંશોધનના હેતુ પ્રમાણે તેની અભ્યાસ યોજના તૈયાર કરવામાં આવે છે.”

વિવિધ સંશોધનોના હેતુ અલગ-અલગ હોય છે, તેથી તેમની અભ્યાસ યોજનામાં પણ તફાવત જોવા મળે છે.

⇒ સંશોધન યોજના એટલે શું ?

સંશોધન યોજના એટલે કે સંશોધનમાં કયા સાધનનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, સમસ્યા કે તપાસની વિગત શું છે, સંશોધન ક્યારે અને કઈ જગ્યા પર કરવાનું છે, અને કેવી રીતે કરવામાં આવશે તે અંગેના નિર્ણયની સુવ્યવસ્થિત, સુસંગઠીત ગોઠવણ.

જહોન – “સંશોધનનો હેતુ વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના ઉપયોગ દ્વારા પ્રશ્નોના ઉત્તરો શોધવાનો છે.”¹¹

કરલિંગરના મત પ્રમાણે સંશોધન યોજના એટલે પ્રાયોગિક ચૂક નિવારી કે નિયંત્રિત કરી સંશોધન સમસ્યાના ઉકેલ માટે તપાસનો નકશો કે ઢાંચો અથવા તપાસની આંટીઘૂટીનો વ્યૂહ બાંધવો તે સંશોધન યોજના છે.

જહોડાના મતે સંશોધન સમસ્યા તેના આશયને અનુરૂપ માહિતી એકત્રિત કરવી અને માહિતીના વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન, પૃથ્થકરણની આયોજન રૂપ ગોઠવણ કરવી.

કરલિંગર અનુસાર “સંશોધન યોજના સંશોધન કરવા માટે બનેલી એક એવી યોજના તથા રચના છે, જેના દ્વારા સંશોધન સમસ્યાનો ઉત્તર પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે.”

⇒ સંશોધન યોજનાના પ્રકારો ::

સંશોધન યોજનાના ત્રણ પ્રકારો હોય છે. જે પ્રકારોની ચર્ચા નીચે મુજબ છે :

→ રચનાત્મક અથવા અન્વેષણાત્મક અધ્યયન

(Formulative or Exploatory study)

સંશોધન યોજના સામગ્રીના એકત્રીકરણ અને પૃથ્થકરણ માટેની દિશાઓની વ્યવસ્થા છે જે સંશોધનના પ્રયોજન સાથે સુસંગત હોય છે. દરેક અધ્યયનનું પોતાનું ખાસ પ્રયોજન હોય છે. પણ આપણે સંશોધનનાં પ્રયોજનને અનેક સમૂહોમાં વહેંચી શકીએ છીએ.

- (1) ઘટનાની વારંવારિતા નકકી કરવા મોટે ભાગે પણ હંમેશા નહીં અમૂક વિશિષ્ટ આરંભિક ઉત્કલ્પના વિશે વિચારી શકાયું.
- (2) ઘટના સાથે પરિચય પ્રાપ્ત કરવો જેથી સંશોધનની રચના વધારે ચોકકસ બની શકે અને ઉત્કલ્પનાઓનો ખ્યાલ વિકસાવી શકાય.

- (3) ઉત્કલ્પના સાથે અથવા ઉત્કલ્પના વિના એ લાક્ષણિકતાઓના સ્વરૂપ વિશે કોઈ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ પરિસ્થિતિ અથવા સમૂહની લાક્ષણિકતાઓ ચોકકસ રીતે આલેખી શકાય.

અન્વેષણાત્મક અધ્યયનોની એક અસ્તિત્વ તરીકે ચર્ચા કરીએ છીએ છતાં એને સંશોધન પ્રક્રિયાના પ્રારંભિક સોપાન તરીકે માનવું ઉચિત છે. ખરૂં જોતાં કોઈપણ પૂછપરછનો સૌથી વધારે મુશ્કેલ ભાગ તેનો આરંભ છે. અન્વેષણની પાછળની કક્ષાઓમાં પુષ્કળ કાળજીપૂર્વકની પદ્ધતિઓનું ખાસ મૂલ્ય નથી.

- (1) સવાલની અંતઃદષ્ટિને ઉત્તેજન આપનાર ઉદાહરણનું પૃથક્કરણ.
- (2) સંબંધ ધરાવતા સામાજિક અને બીજા સાહિત્યનું અવલોકન.
- (3) અધ્યયન યોગ્ય અવલોકનનો વ્યવહારિક અનુભવ મેળવ્યો હોય એવી વ્યક્તિઓની મોજણી.

બધા જ અન્વેષણાત્મક અધ્યયનોમાંથી એક અથવા એકથી વધુ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે. આ ઉપયોગમાં ચુસ્તપણું હોવું જરૂરી છે.

⇒ વર્ણનાત્મક અને નિદાનાત્મક અધ્યયન ::

(Destructive and Diagnostic study)

** વર્ણનાત્મક અધ્યયન :-

વિદ્યાચક્ર માપન પદ્ધતિ તરીકે વર્ણનાત્મક પદ્ધતિને ઓળખવામાં આવે છે, તે જાણવું મહત્ત્વનું છે તેટલું જ તે ક્યાં સુધી આગળ પહોંચ્યો છે એ જાણવું જરૂરી છે. વર્ણનાત્મક અધ્યયનનો આવી સમજના વિકાસ માટે પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. કેટલીક વખત આ સંશોધનો દરજજાના અધ્યયનો તરીકે ઓળખાય છે.

** ઉપયોગિતા :-

- (1) સંશોધનના ઘણા સાધનો પૂરા પાડવામાં મદદ કરે છે.
- (2) પદાર્થો અને માણસોના સ્વભાવનું આવશ્યક જ્ઞાન મેળવી શકાય છે.
- (3) ઘંઘાકીય નિર્ણયો કરવા માટે કિંમતી હકીકતો પુરી પાડે છે.

** યોજના :-

વર્ણનાત્મક અધ્યયનોની રજૂઆતની યોજનાના અમુક પ્રકારો પાડવામાં આવે છે.

- (1) વિશ્લેષણ
- (2) સામાન્ય
- (3) ગણના
- (4) મૂલ્યાંકન
- (5) વર્ગીકરણ
- (6) માપન

** વર્ણનાત્મક અધ્યયનો :-

વર્ણનાત્મક અધ્યયનો ખાસ કરીને સમાજમાં પ્રવર્તતા પ્રશ્નો સાથે છે. જેનું લિસ્ટ બહુ જ લાંબુ છે. છતાં અમુક દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

વર્ણનાત્મક સંશોધનમાં કોઈપણ વસ્તુનો પ્રકાર અને દરજ્જાની વિગતનો, માણસોના સમૂહનો, અનેક પદાર્થોની પરિસ્થિતિઓનાં સમૂહની વિગતોના વર્ણનો અથવા બીજી કોઈ ઘટનાઓ કે જેનું વ્યક્તિ અધ્યયન કરવા માંગે છે તેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

વર્ણનાત્મક સંશોધનો જુદી-જુદી રીતે ઉપયોગી થાય છે, જેમ કે આ સંશોધનો ઘંઘાકીય નિર્ણય કરવા માટે માહિતી પૂરી પાડે છે.

સમાજની લાક્ષણિકતા જેમ કે – શારીરિક માનસિક સ્વાસ્થ્ય, શિક્ષણનું પ્રમાણ, ગુનાઓનું અમુક વિસ્તારમાં પ્રમાણ, ઘરોની દશાઓ વગેરે બાબતોનું અધ્યયન થઈ શકે.

3.8 પ્રસ્તુત સંશોધનની યોજના :-

પ્રસ્તુત સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા રત્ન કલાકારનો માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો અભ્યાસ કરવાનો છે. આ ત્રણેય પરિવર્ત્યો ઉપર રત્નકલાકારોના શિક્ષણ, દામ્પત્યજીવન, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, માસિક આવક, કાર્યનો પ્રકાર, રહેઠાણ, જીવનશૈલીથી સંતોષ, શારીરિક તકલીફ, અનુભવ, શોખ, રહેઠાણનો કચવાટ છે વગેરે ઘટકોની અસર તપાસવાનો હતો. આ સાથે કેટલાક ગૌણ હેતુઓ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા.

આમ મુખ્ય અને ગૌણ હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને કેટલીક શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ રચી હતી. તેની ચકાસણી કરવા માટે સમગ્ર યોજના નીચે મુજબ તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

અહીં આંકડાશાસ્ત્રીય t કસોટી, r કસોટી અને F કસોટીને આધારે નીચે મુજબ ઉત્કલ્પનાઓ રચવામાં આવી છે.

⇒ ** ‘ટી’ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ :-

શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ રચવામાં આવી હતી અને યથાર્થતા સાબિત કરવા માટે ‘t’ કસોટી દ્વારા ગણતરી કરવામાં આવી છે. જેમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષની શૂન્ય અટકળો રચી હતી. જેમાં શિક્ષણ, આર્થિક સ્થિતિ, આવક વગેરે સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યો અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ એ અવલંબી પરિવર્ત્યો છે.

⇒ F-કસોટી એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓનું વિશ્લેષણ :

F-કસોટી દ્વારા પણ પ્રસ્તુત સંશોધનનું પૃથ્થકરણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય તરીકે રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાત અને અવલંબિત પરિવર્ત્ય તરીકે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષના મેળવેલ પ્રાપ્તાંકો દ્વારા તેમની વચ્ચેના તફાવતની સાર્થકતા તપાસવામાં આવી છે.

આ રીતે આંકડાશાસ્ત્રીય કસોટીઓનો ઉત્કલ્પનાઓના સંદર્ભમાં સમજીને રત્ન કલાકારોની સમષ્ટિ વિષે અહીં સમજૂતિ આપી છે.

ફેક્ટોરીયલ ડિઝાઇન 2 X 3 પ્રમાણે 'F' કસોટી દ્વારા પણ પૃથ્થકરણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય તરીકે રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ તેમજ અવલંબિત પરિવર્ત્ય તરીકે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષના મેળવેલ પ્રાપ્તાંકો દ્વારા તેમની વચ્ચેના તફાવતની સાર્થકતા તપાસવામાં આવી છે.

⇒ સહસંબંધ - r નું વિશ્લેષણ :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિયંત્રિત પરિવર્ત્યો પ્રમાણે સહસંબંધની ચકાસણી કરવા માટે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધ ચકાસવા - શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ રચવામાં આવી છે.

3.9 પ્રસ્તુત સંશોધનની સમષ્ટિ ::-

મનોવિજ્ઞાન અને શિક્ષણ શાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં જે સંશોધન અને અધ્યયન કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં માહિતી (Data) મુખ્યત્વે બે સ્ત્રોતોમાંથી પસંદ કરવામાં આવે છે.

- (1) અધ્યયન કે સંશોધન સંબંધી માહિતી સંપૂર્ણ જનસંખ્યા અથવા સમષ્ટિ (Population or Universe) માંથી એકત્રિત કરવામાં આવે છે.
- (2) સંપૂર્ણ જનસંખ્યા કે સમષ્ટિમાંથી નિદર્શ પસંદ કરીને આ નિદર્શ પર અધ્યયન કરીને માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવે છે.

સમષ્ટિ સંશોધન કાર્યમાં ઘણું જ મહત્વ ધરાવે છે. નિદર્શ એ સમષ્ટિનો ભાગ છે. આથી સમષ્ટિ એટલે શું તે જાણવું સંશોધક માટે ઘણું જ જરૂરી છે. અહીં સમષ્ટિનો અર્થ આંકડાશાસ્ત્રીય અર્થ લક્ષમાં લેવાનો હોય છે. તે માટે જ સામાજિક સંશોધનમાં ઉપયોગમાં લેવાતા “સમષ્ટિ” શબ્દ માટે આંકડાશાસ્ત્રીય સમષ્ટિ શબ્દપ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

* સમષ્ટિ એટલે શું ? :-

→ ઈસિડોર ચેઈન “સમષ્ટિ એટલે નિશ્ચિત ગુણધર્મોના વર્ણન ચોકઠાને અનુસરતો સમગ્ર એકમ સમૂહ.”¹²

→ પી.વી. ચંગ (1966) જણાવે છે કે, “એ સમગ્ર સમૂહ જેમાંથી નિદર્શની પસંદગી કરવામાં આવે છે, તેને સમષ્ટિ કહેવામાં આવે છે.”

→ "A Population is the aggregate of all the cases the conform to same designated set of Specification."

→ “જે જૂથમાંથી નિદર્શની પસંદગી કરવામાં આવી હોય તે સમગ્ર જૂથને સમષ્ટિ કહેવામાં આવે છે.”

આથી સમષ્ટિ એટલે નિશ્ચિત ગુણ લક્ષણોના વર્ણન ચોકઠામાં સમાવિષ્ટ થતો સમૂહ.

આંકડાશાસ્ત્રીય પરિભાષામાં ‘સમષ્ટિ’ એટલે જે ક્ષેત્રની જે ઘટનાનો અભ્યાસ કરવાનો હોય તે ક્ષેત્રમાં સમષ્ટિ થતી એ બધી ઘટનાઓના સમગ્ર

જથથાને જે જૂથમાંથી નિદર્શની પસંદગી કરવામાં આવી હોય તે બધા જ જૂથને સમગ્ર જૂથને સમષ્ટિ કહેવામાં આવે છે.

જેમ કે જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા રત્ન કલાકારો અને હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોની કુલ સંખ્યા એટલે સમષ્ટિ.

અહિં જેતપુર શહેરનાં હિરા ઉદ્યોગના પ્રત્યેક રત્ન કલાકાર સમષ્ટિનું એકમ બને છે. જો ગુજરાત રાજ્યના હિરા ઉદ્યોગના રત્ન કલાકારોનો આવો અભ્યાસ કરવો હોય તો બધા જ હિરા ઉદ્યોગના રત્ન કલાકારોનો સમાવેશ સમષ્ટિમાં કરવો જોઈએ.

*** સમષ્ટિ ભૌગોલિક ઘટક :-**

સમષ્ટિનું પહેલું મહત્વનું પરિણામ ભૌગોલિક ઘટક છે. જેતપુર શહેર એ સમષ્ટિનું ભૌગોલિક ઘટક છે. આ પરિણામ સંશોધન ક્ષેત્રની હદ મર્યાદા નિર્ધારિત કરે છે. આ ઘટકની સ્પષ્ટતા દ્વારા સમષ્ટિનો વિસ્તાર નક્કી થાય છે અને નિદર્શ અભ્યાસનાં તારણો કયા વિસ્તારને લાગુ પાડવાના છે તે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

*** સમષ્ટિનું એકમ :-**

સમષ્ટિનું બીજું મહત્વનું પરિણામ સમષ્ટિનું એકમ છે. સમષ્ટિ ઘણા એકમોનો કુલ જથ્થો છે. આમ સમષ્ટિ એકમોના જથ્થાથી બનેલું છે. તેમાં સામેલ થતા સમગ્ર એકમોને નિદર્શ એકમો કે સમષ્ટિના સભ્યો કહેવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગનાં રત્ન કલાકારો નિદર્શ એકમો કે સમષ્ટિના સભ્યો છે.

*** સમષ્ટિનું લક્ષણ :-**

સમષ્ટિનું ત્રીજું મહત્વનું લક્ષણ એ સમષ્ટિ એકમોનું લક્ષણ છે. અહીં સંશોધનમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ

પ્રત્યેના લક્ષણો સમષ્ટિનું મહત્વનું ઘટક છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખીએ તો સમષ્ટિ વ્યક્તિઓની બનેલી નથી. વ્યક્તિઓએ એકમોના લક્ષણોની બનેલી છે.

* સમષ્ટિના પ્રકારો :-

સમષ્ટિનાં મુખ્યત્વે બે પ્રકાર પાડવામાં આવે છે -

(1) પરિમિત અથવા સીમિત સમષ્ટિ :

પરિમિત સમષ્ટિ એવી સમષ્ટિને કહેવામાં આવે છે જેના સદસ્યોની ગણતરી કરી શકાય છે.

દા.ત. જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા રત્ન કલાકારોનો સમૂહ એક પરિમિત સમષ્ટિનું ઉદાહરણ છે.

(2) અપરિમિત અથવા અસીમિત સમષ્ટિ :

અપરિમિત સમષ્ટિ એવી સમષ્ટિને કહેવામાં આવે છે કે જેના સદસ્યોની ગણતરી કરી શકાય નહિ.

દા.ત. દરિયામાં માછલીઓની સંખ્યા એક અપરિમિત સમષ્ટિનું ઉદાહરણ છે.

* પ્રસ્તુત સંશોધનની સમષ્ટિ :-

આમ, આ સંશોધનમાં સમષ્ટિ તરીકે જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની કુલ સંખ્યાનો સમાવેશ થાય છે. જેતપુર શહેરમાં કુલ 30,000 રત્ન કલાકારો છે. તેમના કાર્યના વિભાગ મુજબ ચાર પ્રકાર પાડ્યા છે. જેમાં ઘાટ, પેલ, મથાળા, તળિયા એમ ચાર પ્રકારના રત્ન કલાકારો કાર્ય કરે છે. આમ જેતપુર શહેરના કુલ 30,000 રત્ન કલાકારો સંશોધકની સમષ્ટિ છે.

3.10 પ્રસ્તુત સંશોધનનો નિદર્શ :-

સંશોધન માટે સમગ્ર જગતમાંથી પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા પાત્રોનો નમૂનો પસંદ કરી તેના પર સંશોધન કરવામાં આવે છે અને તે સંશોધનનું જે પરિણામ આવે તે સમગ્ર જગતના વ્યાપને લાગુ પાડવામાં આવે છે. જ્યારે સંશોધન કરવાનું હોય ત્યારે મોટા સમૂહની તપાસ કરવાને બદલે અમુક નિયત સંખ્યામાં જૂથ પસંદ કરી અધ્યયન કરવામાં આવે તેને નિદર્શન પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.

દા.ત. લોહીનું ગૃપ તપાસવામાં માત્ર ટીપું લોહીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

“સમષ્ટિના અમુક એકમનો ભાગ નિદર્શ પસંદ કરવાની સમગ્ર કાર્યપ્રણાલીને ‘નિદર્શ’ કહેવામાં આવે છે.”

* નિદર્શ એટલે શું ? :-

સંશોધન માટે સમગ્ર સમષ્ટિના બધા જ એકમોની માહિતી મેળવવી ખૂબ જ મુશ્કેલ અને ખર્ચાળ છે. તેમાં સમય, શક્તિ અને અગવડભર્યો હોય છે. જો સમષ્ટિના બધા જ એકમોની માહિતી મેળવવાને બદલે થોડા એકમોની માહિતી મેળવવી તે સામાન્ય રીતે વધુ કરકસર ભરેલી છે.

આથી સંશોધકો સમષ્ટિ તપાસને બદલે નિદર્શ તપાસ કરે છે. “નિદર્શ કે નમૂનો એટલે સમષ્ટિ વિષે કશીક માહિતી મેળવવાના ઇરાદાથી તે સમષ્ટિ માંથી પસંદ કરવામાં આવેલા કેટલાક એકમોનો સમૂહ.”

* નિદર્શની કેટલીક વ્યાખ્યાઓ :-

(1) પી. વી. ચંગ :

“સમગ્ર સમૂહની પસંદ કરાયેલી નાની આવૃત્તિ એ નિદર્શ છે. સમૂહનું લઘુચિત્ર રજૂ કરનાર સમૂહ એ નમૂનો છે.”¹³

(2) ગુડ અને હટ :

“વિશાળ સમુદાય કે વ્યાપક સમષ્ટિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો નાનો પેટા સમૂહ કે લઘુ સમુદાય એ નિદર્શ છે.”

(3) બોગાર્ડસ :

“સમૂહમાંથી કરવામાં આવતી અમુક સંખ્યાની પસંદગીને નિદર્શ કહે છે.”

(4) મુલર અને શુસલર : પ

“સમષ્ટિનો ગમે તે ભાગ એ નિદર્શ નથી પરંતુ સમષ્ટિના જે ભાગને સમષ્ટિની લાક્ષણિકતાઓ દર્શાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તે ભાગને નિદર્શ કહેવાય છે.”

* ઉત્તમ નિદર્શનાં લક્ષણો :-

(1) સમષ્ટિનું પ્રતિનિધિત્વ :

“જે નિદર્શમાં સમષ્ટિનું એકંદરે બધી લાક્ષણિકતાઓ આવરી લેવામાં આવી હોય તેવા નિદર્શને પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતો નિદર્શ કહેવાય છે.”

(2) નિદર્શનું પર્યાપ્ત કદ :

“જે નિદર્શમાં વિશ્વસનીય પરિણામ મેળવી શકાય તેટલા પૂરતા પ્રમાણમાં એકમોને આવરી લેવાયા હોય તો તેવા નિદર્શને પર્યાપ્ત કદનું નિદર્શ કહેવાય.”

(3) નિદર્શની જરૂરિયાત :

→ માહિતીનું પૃથક્કરણ કરવામાં ઓછો સમય લાગે છે.

→ સમય અને ખર્ચ બચત થાય છે.

→ અભ્યાસ કરવા પાછળ પ્રમાણમાં ઓછો ખર્ચ થાય છે.

→ ઓછા એકમને લગતી માહિતી મેળવવાની હોવાથી પ્રત્યેક એકમને લગતી વિસ્તૃત માહિતી મેળવવી શક્ય બને છે.

નિદર્શનાં લક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને જેતપુર શહેરનાં હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોના સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોના આધારે નિદર્શ પસંદ કર્યો છે.

(4) નિદર્શ પસંદ કરવાની પ્રયુક્તિઓ :

નિદર્શ પસંદ કરવાની પ્રયુક્તિઓ નીચે મુજબ છે –

(i) યોજનાબદ્ધ નમૂના પસંદગી

(Systematic Sampling)

(ii) ચાદરિષ્ટક નમૂના પસંદગી

(random Sampling)

(iii) ક્રમશઃ નમૂના પસંદગી

(Seqiemential sampling)

(iv) બેવડા નમૂના પસંદગી

(Double sampling)

(v) ઝૂમખા નમૂના પસંદગી

(Closter Sampling)

(vi) સહેતુક નમૂના પસંદગી

(Purposive sampling)

(vii) સ્તરીકૃત ચાદરિષ્ટક નમૂના પસંદગી

(Stratitied Random sampling)

(viii) આનુષાંગિક નમૂના પસંદગી

(Incidental or Accidental Sampling)

નમૂનો પસંદગીનો આધાર સંશોધનનાં વિષય અને ક્ષેત્ર પર છે. અહીં જેતપુર શહેરના વિસ્તારમાં હિરા ઉદ્યોગમાં જુદા-જુદા વિભાગોમાં કાર્ય કરતા રત્ન કલાકારોનું સમષ્ટિમાંથી ચદરછ નિદર્શ ઉત્તમ લક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને લીધેલ છે. ઉપરોક્ત લક્ષણોને નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકાય છે :

⇒ * નિદર્શનાં પ્રકારો :-

નિદર્શ તપાસના આધારે હેતુ સમગ્ર સમષ્ટિ વિશે માહિતી મેળવવાનો જ હોય છે. નમૂના પસંદગીની કઈ રીત વધુ યોગ્ય છે તેનો આધાર સમસ્યાના પ્રકાર અને સ્વરૂપ ઉપર છે. નિદર્શ પસંદ કરવાની કાર્યપ્રણાલીના આધારે વિભિન્ન નિદર્શોનો મુખ્યત્વે બિનચદરછ નિદર્શ અને ચદરછ નિદર્શ એવા બે વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

<A> બિનચદરછ નિદર્શ :

1. આકસ્મિક નિદર્શ
2. ઉપલબ્ધ નિદર્શ
3. હેતુલક્ષી નિદર્શ
4. નિદષ્ટાંત નિદર્શ

 ચદરછ નિદર્શ :

1. ચાદરિછક નમૂના પસંદગી
2. કમશઃ નમૂના પસંદગી
3. બેવડા નમૂના પસંદગી
4. ઝુમખા નમૂના પસંદગી
5. સહેતુક નમૂના પસંદગી
6. સ્તરીકૃત ચાદરિછક નમૂના પસંદગી
7. આનુષંગિક નમૂના પસંદગી
8. નમૂનાની પસંદગીનો આધાર સંશોધનનાં વિષયક્ષેત્ર ઉપર આધારીત છે.

⇒ ચાદરિછક નમૂના પસંદગી :-

સંશોધનની પરિભાષામાં ચદરછ નિદર્શ એટલે જે નિદર્શમાં સમષ્ટિમાં દરેક એકમને પસંદ કરવાની સમાન તક કે સંભાવના મળી હોય તેવું નિદર્શન અને તેવા નિદર્શનને સાદા ચદરછ નિદર્શ કહેવામાં આવે છે.

કોઈપણ એકમની પસંદગીની વિધાયક નિષેધક અસર બીજા એકમની પસંદગી આકસ્મિક રીતે થતી હોય તેને ચદરછ નિદર્શન કહેવામાં આવે છે.

⇒ સાદું ચદરછ નિદર્શન :-

“સરળ ચદરછ નિદર્શનમાં સમષ્ટિના દરેક એકમને ડ્રો વખતે પસંદ થવા માટેની સંભાવના હોય છે તેને સાદા ચદરછ નિદર્શન કહે છે.”¹⁴

ચદરછ નિદર્શ પસંદ કરવા માટે કાગળના ટૂકડા ઉપર નામ અથવા નંબર અથવા આંકડા લખવામાં આવે છે અને તેની ચિઠ્ઠીઓ બનાવવામાં આવે છે અને બધી ચિઠ્ઠીઓ એક પાત્રમાં નાંખવામાં આવે છે. ત્યારબાદ બધી ભેગી કરેલી ચિઠ્ઠીઓમાંથી નકકી કરેલી સંખ્યાની ચિઠ્ઠીઓ ઉપાડવામાં આવે છે. આ રીતે લોટરીનાં ડ્રો સાથે સરખાવી શકાય તેને સાદું ચદરછ કહે છે. ચિઠ્ઠી નાખ્યા સિવાય પણ સાદા ચદરછ નિદર્શનો ઉપયોગ થઈ શકે.

⇒ નિયમિત આંક પદ્ધતિ :-

આ નિયમિત આંકની પદ્ધતિમાં કોઈ એક નકકી કરેલી સંખ્યાને નિદર્શ પસંદ કરવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. જેમ કે ... 150 વસ્તુઓની એક સમષ્ટિમાંથી 15 વસ્તુઓનો એક નિદર્શ પસંદ કરવાનો હોય તો તેમાંથી એક ચિઠ્ઠી ઉપાડી તે ચિઠ્ઠી નવ નંબરની નીકળે તો બાકીના નિદર્શ નવ સભ્યો માટે દશ-દશ ઉમેરીને એટલે કે - 9, 19, 29, 39, 49, 59, 69, 79, 89, 99, 109, 119, 129, 139, 149 સુધીનાં નંબરવાળાને નિદર્શમાં પસંદ કરવામાં આવે છે. આને નિયમિત આંક પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.

⇒ **અનિયમિત આંક પદ્ધતિ :-**

આ પદ્ધતિમાં ચદરછ નંબરોની પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ટિપેટ નામના આંકડાશાસ્ત્રીયના કોષ્ટકોનો ઉપયોગ વ્યાપક પ્રમાણમાં થતો હોવાને કારણે આ પદ્ધતિ ટિપેટની પદ્ધતિ પણ કહે છે. ટિપેટના કોષ્ટકમાં 10,000 જેટલા ચાર આંકડાવાળા નંબરો છે. ધારો કે 7000 ની વસ્તુઓની એક સમષ્ટિમાંથી 100 વસ્તુઓનો એક નિદર્શ સુધીના નંબરવાળાને નિદર્શમાં પસંદ કરવામાં આવે છે. આને અનિયમિત આંક પદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે. આજે તો કોમ્પ્યુટર મારફત ચદરછ નિદર્શન મેળવાય છે.

⇒ **કમશ: નમૂના પસંદગી :-**

કમશ: નમૂના પદ્ધતિથી સંશોધન ક્ષેત્રે એક નવીન પદ્ધતિનો ઉમેરો થયો છે. નમૂનામાં એક સાથે પાંચસો પાત્ર લેવાને બદલે સો-સો ના પાંચ નમૂના લઈ પાંચ તબક્કે અભ્યાસ કરવાનું બને છે.

⇒ **બેવડા નમૂના પસંદગી :-**

મનોવિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર તથા શિક્ષણશાસ્ત્રના સંશોધનમાં ઘણીવાર એક કરતાં વધુ પ્રકારના નમૂના એક પછી એક પસંદ કરવા પડે છે. તેને બહુ તબક્કા કે બેવડા નમૂના કહેવામાં આવે છે.

⇒ **ઝૂમખા નમૂના પસંદગી :-**

ઝૂમખા નિદર્શનનો ઉપયોગ ખૂબ જ મોટી સમષ્ટિ માટે વાપરવામાં આવે છે. જો સમષ્ટિ ખૂબ વિશાળ હોય તો સાદો નિદર્શ અને સ્તરીકૃત નિદર્શ ખૂબજ ખર્ચાળ પે તેથી ઝૂમખા નિદર્શ લેવા પડે છે.

⇒ સહેતુક નમૂના પસંદગી :-

સહેતુક નિદર્શનને હેતુલક્ષી નિદર્શન પદ્ધતિ પણ કહેવામાં આવે છે. સહેતુક નિદર્શનમાં કોઈ ચોક્કસ હેતુનું ધ્યાનમાં રાખીને નિદર્શ પસંદ કરવામાં આવે છે. આમ, હેતુને આધારે પસંદગીની તકો હોવાથી સમષ્ટિના તમામ ઘટકોને નિદર્શમાં સમાવેશ થવાની સમાન તક મળતી નથી.

⇒ સ્તરીકૃત ચાદરિષ્ઠક નમૂના પસંદગી :-

જ્યારે સમષ્ટિના એકમો સ્વરૂપ ન હોય અને તેમાં વિવિધતા હોય ત્યારે સ્તરીકૃત ચદરિષ્ઠક નિદર્શન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

દા.ત. સ્તરીકૃત નિદર્શન પરિણિત સ્ત્રીઓનું કરવાનું હોય ત્યારે જ્ઞાતિ, ધર્મ વગેરે જુદી-જુદી દષ્ટિએ સમગ્ર સૃષ્ટિને સ્તરમાં વહેંચીને સ્તરવાર સાદા ચદરિષ્ઠક રીતે તેમાંથી પસંદ કરવામાં આવે છે.

⇒ આનુષંગિક નમૂના પસંદગી :-

જ્યારે સમષ્ટિના હાથવગા એકમોને અભ્યાસ માટે પસંદ કરવામાં આવે ત્યારે તેને આનુષંગિક કે આકસ્મિક નિદર્શ તરીકે પણ ઓળખાય છે. આ પ્રકારના નિદર્શમાં નિદર્શનું કદ અગાઉ નક્કી થયું હોતું નથી.

દા.ત. 200 કોલેજીયનોનો અભ્યાસ કરવો હોય તો 200 કોલેજીયનો સૌ-પ્રથમ મળી આવે તેનો અભ્યાસ કરાય.

⇒ નમૂના પસંદગીનો આધાર સંશોધનમાં વિષયક્ષેત્ર ઉપર આધારીત છે

નિદર્શ પસંદગીની બધી જ પદ્ધતિને ધ્યાનમાં રાખીને સંશોધકે સાદો ચદરિષ્ઠક રીતથી નિદર્શ પસંદ કર્યા છે.

⇒ ચદરછ નિદર્શન મેળવવાની પ્રચુકિતઓ :-

- (1) નિશ્ચિત અંતરની પ્રચુકિત.
- (2) ચદરછ નંબરવાળા ટેબલનો ઉપયોગ.
- (3) સમાન સ્વરૂપની ચિઙ્કીઓનો ઉપયોગ.

⇒ નિદર્શ ભૂલ :-

કોઈપણ સંશોધન સમષ્ટિના વિશાળ સમૂહ પર અભ્યાસ અશક્ય છે. માટે ચદરછ રીતે નમૂનો પસંદ કરી આંકડાશાસ્ત્રીય અનુમાનને આધારે મર્યાદિત કદ પર સામાન્યીકરણ કરવાના હોય છે. પરિણામે માહિતી એકત્રિત કરવામાં થોડી ઘણી ભૂલ કે ખામી કે ક્ષતિ રહી જાય તે સ્વભાવિક છે. આને નિદર્શ ભૂલ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. નિદર્શ ભૂલ અને નિદર્શ કદ વચ્ચે નિષેધક સંબંધ પ્રવર્તતો જોવા મળે છે. જેમ નિદર્શ મોટું તેમ નિદર્શ ભૂલનું પ્રમાણ ઘટે છે. તેથી વિરૂઢધ નિદર્શ કદ જેમ ઓછું તેમ નિદર્શન ભૂલ વધે છે. નિદર્શ ભૂલ બે વિભાગમાં વહેંચી શકાય.

⇒ નિદર્શભૂલનાં પ્રકાર :

- <1> પૂર્વગ્રહીત ભૂલ.
- <2> પૂર્વગ્રહરહિત ભૂલ.

બીજી રીત પ્રમાણે :

- <1> નિદર્શન ભૂલો.
- <2> બિન નિદર્શન ભૂલો.

⇒ નિદર્શ ભૂલોનાં પરિબળો :

- <1> સમષ્ટિની પર્યાપ્ત યાદી.
- <2> નિદર્શનું અપર્યાપ્ત પદ.
- <3> સમષ્ટિ અને એકમની અપર્યાપ્ત વ્યાખ્યા.

⇒ બિન-નિદર્શ ભૂલોનાં પરિબલો :

<1> મુલાકાત લેનાર કે ક્ષેત્ર કાર્યની ખામી.

<2> ક્ષેત્રકાર્યના તબક્કામાં પક્ષપાત.

ઉપરોક્ત નિદર્શનની સમજૂતિના આધારે પ્રસ્તુત અધ્યયન નિદર્શ નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય :

⇒ પ્રસ્તુત સંશોધનનો નિદર્શ :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સ્તરીકૃત ચદરછ નિદર્શ પસંદ કરવામાં આવ્યું છે. કારણ કે સમય અને સગવડની દષ્ટિએ આ નિદર્શ વધુ અનુકૂળ પડે છે. સ્તરીકૃત ચદરછ નિદર્શ પસંદ કરવાના કારણો નીચે પ્રમાણે છે -

- (1) પ્રસ્તુત સંશોધનમાં એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ યોજના વાપરવાની હોય તેમાં 'ચદરછ નિદર્શ' આવશ્યક છે.
- (2) સંશોધકના પૂર્વગ્રહ કે પક્ષપાત અસર કરતા નથી.
- (3) કોઈપણ પ્રકારના પ્રમાણિત આંકડાશાસ્ત્રીય ટેકનિકનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.
- (4) નિદર્શની પદ્ધતિ સંભવ્ય નિદર્શ પર આધારિત હોવાથી વિશેષતઃ સમષ્ટિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જેતપુર શહેરનાં હિરા ઉદ્યોગમાં કામ કરતા રત્ન કલાકારોને સમષ્ટિ તરીકે પસંદ કર્યા છે. તેમાં કુલ રત્ન કલાકારોની સંખ્યા 30,000 છે. જેમાંથી કુલ 600 રત્ન કલાકારોનો નિદર્શ ચદરછ રીતે અધ્યયનની સરળતા ખાતર નિદર્શ તરીકે સમાવેશ કરેલ છે. જેતપુર શહેરના હિરાના કારખાનામાં સંશોધકે ૩૫૩ મુલાકાત લઈ પસંદ કર્યા છે. પ્રયોજ્યની શૈક્ષણિક લાયકાત, કાર્યનો વિભાગ, અનુભવ, માસિક આવક, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, તેઓના સામાજિક-આર્થિક દરજ્જો, નિમ્ન મધ્યમ અને ઉચ્ચ સ્તરનો હતો.

3.11 પ્રસ્તુત સંશોધનના સાધનો :-

મનોવૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે સંશોધક પોતાના સંશોધનમાં જરૂરી માહિતીના એકત્રિકરણ માટે જુદા-જુદા સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે. સંશોધન માં રચવામાં આવેલ ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી માટે અને અધ્યયનના હેતુઓ ખરા અર્થમાં સિદ્ધ કરવા માટે સંશોધક ઉચિત માહિતી પૂરી પાડવા યોગ્ય સાધનોની પસંદગી કરે છે અથવા નવા સાધનોની રચના કરે છે. સંશોધન સમસ્યાને અનુરૂપ સંશોધક એક કરતા વધુ સાધનો માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપયોગ કરે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને નીચે દર્શાવેલા સાધનોની મદથી માહિતીનું એકત્રિકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

⇒ વ્યક્તિગત માહિતીપત્રક :-

જેતપુર શહેરનાં હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો અંગેની માહિતી મેળવવા માટે વ્યક્તિગત માહિતી પત્રક તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. જેના દ્વારા રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત, કાર્યનો પ્રકાર, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, માસિક આવક, રહેઠાણ, તમારી જીવનશૈલીથી તમને કેટલો સંતોષ છે ?, અનુભવ, શોખ, રહેઠાણનો કચવાટ છે ? વગેરે માહિતી મેળવવામાં આવી હતી.

⇒ માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન સંશોધનિકા :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને જી.આર. ગીડા રચિત માનસિક સ્વાસ્થ્ય કસોટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. ડો. ડી.જે. ભટ્ટ અને જી.આર.ગીડા રચિત માનસિક સ્વાસ્થ્યની પ્રશ્નાવલીની રૂપાંતરિત આવૃત્તિ શિલ્પા અને ડો. ડી.જે.ભટ્ટ દ્વારા તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ પ્રશ્નાવલીમાં કુલ 40 વિધાનો છે. આ પ્રત્યેક વિધાનની સામે ત્રણ (સહમત, તટસ્થ, અસહમત) જેવા વૈકલ્પિક પ્રતિચારો આપવામાં આવ્યા છે.

- (1) વાસ્તવિકતાનું પ્રત્યક્ષીકરણ.
- (2) સુગ્રંથિત વ્યક્તિત્વ.
- (3) જૂથ અભિમુખ વલણો.
- (4) પર્યાવરણ પર પ્રભુત્વ.

ઉપરના પાંચેય ઘટકો દ્વારા ગુણાંકન થાવી.

SCORING KEY

PERCEPTION OF REALITY

Item No.	1	6	11	16	21	26	31	36	(8)
Answer	No	Yes	Yes	Yes	Yes	No	Yes	Yes	

INTEGRATION OF PERSONALITY

Item No.	2	7	12	17	22	27	32	37	(8)
Answer	Yes	Yes	Yes	Yes	No	Yes	Yes	No	

POSITIVE SELF EVALUATION

Item No.	3	8	13	18	23	28	33	38	(8)
Answer	No	Yes	Yes	Yes	Yes	No	No	No	

GROUP ORIENTED ATTITUDES

Item No.	4	9	14	19	24	29	34	39	(8)
Answer	Yes	No	No	No	No	Yes	Yes	Yes	

ENVIRONMENTAL MASTERY

Item No.	5	10	15	20	25	30	35	40	(8)
Answer	Yes	Yes	Yes	No	No	Yes	No	Yes	

માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંશોધનિકામાં કિર્ટની થિએરી પ્રમાણે સહમત, તટસ્થ, અસહમત એમ ત્રણ વિકલ્પો વડે તેનું માપન કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં કુલ 40 વિધાનો છે, જેમાં કુલ 5 ઘટકોનું માપન કરવામાં આવ્યું હતું. તેના ઘટક પ્રમાણે પ્રાપ્તાંકનો વિસ્તાર 8 થી 120 સુધીનો હતો અને ઘટક પ્રમાણે તેના પ્રાપ્તાંકનો વિસ્તાર 5 થી 24 સુધીનો છે.

3	→	સહમત/અસહમત (ગુણાંકન ચાવી મુજબ)
2	→	સહમત/અસહમત (ગુણાંકન ચાવી મુજબ)
1	→	તટસ્થ

ઉપર પ્રમાણે સાચા જવાબને 3 પ્રાપ્તાંક વિરૂદ્ધ જવાબને 2 પ્રાપ્તાંક અને તટસ્થ જવાબને 1 પ્રાપ્તાંક આપવામાં આવ્યા હતા. જેનું મૂલ્યાંકન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું હતું.

A વાસ્તવિકતાનું પ્રત્યક્ષીકરણ ::

ઘટક A માં વિધાન 1 અને 26 બંને નિષેધક છે, જ્યારે વિધાન 6, 11, 16, 21, 31 અને 36 વિધાયક છે.

B સુગ્રથિત વ્યક્તિત્વ ::

ઘટક B માં વિધાન 22 અને 37 આ વિધાનો નિષેધક છે, જ્યારે વિધાન 2, 7, 12, 17, 27 અને 32 આ વિધાયક છે.

C વિધાયક સ્વ-મૂલ્યાંકન ::

ઘટક C માં વિધાન 3, 28, 33 અને 38 આ ચારેય વિધાનો નિષેધક છે, જ્યારે 8, 13, 18 અને 23 આ ચારેય વિધાનો વિધાયક છે.

D વિધાયક સ્વ-મૂલ્યાંકન ::

ઘટક D માં વિધાન 9, 14, 19 અને 24 આ ચારેય વિધાનો નિષેધક છે, જ્યારે 4, 29, 34 અને 39 આ ચારેય વિધાનો વિધાયક છે.

E વિધાયક સ્વ-મૂલ્યાંકન ::

ઘટક E માં વિધાન 20, 25 અને 35 આ ચારેય વિધાનો નિષેધક છે, જ્યારે 5, 10, 15, 30 અને 40 આ ચારેય વિધાનો વિધાયક છે.

ઉપરના પાંચેય ઘટકોના વિધાનોનું ઉપરની આકૃતિ મુજબ ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું હતું.

⇒ વિશ્વસનીયતા અને ચતુર્થતા :

કુલ કલમો - 40

કુલ ઘટકો - 05

વિશ્વસનીયતા :

1 - તાર્કિક સમાનતા - 0.78

2 - અર્થ વિભાજન - 0.94

3 - કસોટી પુનઃકસોટી - 0.95

ચતુર્થતા :

MHI સહ સામયિક ચતુર્થતા - 0.63

ઘોરણો :

MHI માટે જાતિ ઘોરણ પ્રસ્થાપિત થયેલ છે.

⇒ સમાયોજન સંશોધનિકા :-

ડો. પ્રમોદકુમારની રૂપાંતરિત સમાયોજન સંશોધનિકા કોલેજ જતા નબળા સમાયોજન વાળા વિદ્યાર્થીના વર્ગીકરણ કરવા માટે વિકસાવવામાં આવી છે. જેઓને સલાહ અને મનોનિદાન માટે વધારાની જરૂર છે. તેવા માટે વાપરી શકાય તેવી છે. બેશક જુદા-જુદા મનોવિકૃતિજન્ય રોગોના નિદાન માટે સંશોધનિકાનો ઉપયોગ કોઈ રીતે થયો નથી. તે પ્રયોજનથી સામાન્ય પ્રયોજન કક્ષા પૂરી પાડે છે. તેની વિશ્વસનીયતા 0.86 (0.01 લેવલ) અને ચતુર્થતા 0.71 (0.01 લેવલ) જોવા મળી છે.

સમાયોજન સંશોધનિકા ઉચ્ચ પ્રકારની વિભેદનતાવાળા “હા” અને “ના” પ્રકારની ચાળીસ કલમોની બનેલી છે કે જે અસ્થાના વુડવર્થ અને સેન્ડલરની પ્રખ્યાત વ્યક્તિત્વ સંશોધનિકામાંથી લેવામાં આવી છે. આ સંશોધનિકા હિન્દી અને અંગ્રેજી બન્ને ભાષામાં તૈયાર કરવામાં આવી છે. તેમાં જવાબ આપવા માટે લગભગ 20 થી 25 મિનિટનો સમય જાય છે.

આ સંશોધનિકામાં કુલ 40 વિદ્યાનો છે જેના ઉત્તર “હા” અથવા “ના” માં આપવાના છે. સંશોધનિકાની પ્રશ્ન (કલમ) 33 સિવાય બધી જ કલમોમાં “ના” પ્રતિક્રિયાને એક પ્રાપ્તાંક આપવો જ્યારે કલમ- 33 માં “હા” પ્રતિક્રિયાને એક પ્રાપ્તાંક આપવો. બધી કલમોનાં પ્રાપ્તાંકનો સરવાળો સમાયોજનનો કુલ પ્રાપ્તાંક દર્શાવે છે. આ સંશોધનિકા પર ઉંચા પ્રાપ્તાંકો ઉંચું સમાયોજન સૂચવે છે અને નીચા પ્રાપ્તાંક કુસમાયોજન દર્શાવે છે.

આ સંશોધનિકા પર પ્રાપ્તાંકનો વિસ્તાર 0 થી 40 નો છે. તેમાં 0 સૌથી ઓછો અને 40 સૌથી વધુ આંક સૂચવે છે.

⇒ સમાયોજન સંશોધનિકાની વિશ્વસનીયતા :

આ તુલામાં કસોટી પુનઃ કસોટી દ્વારા વિશ્વસનીયતા શોધવામાં આવી હતી. જે 0.86 (0.01 લેવલ) જોવા મળી હતી.

⇒ સમાયોજન સંશોધનિકાની ચથાર્થતા :

આ સમાયોજન સંશોધનિકાની ચથાર્થતા 0.71 (0.01 લેવલ) જોવા મળી હતી.

⇒ જીવન સંતોષ તુલા :-

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં આલમ અને શ્રીવાસ્તવ રચિત કાર્ય સામેલગીરી તુલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આ તુલા દ્વારા રત્ન કલાકારોનું જીવન સંતોષનું માપન સંતોષકારક થઈ શકે તેમ છે અને તેની વિશ્વસનીયતા તથા ચથાર્થતા ઘણી ઊંચી છે. આ તુલાનો ઘણા સંશોધનો માટે ઉપયોગ થાય છે.

આલમ અને શ્રીવાસ્તવ રચિત જીવન સંતોષ તુલામાં કુલ વિધાનો 60 છે. તેમાં હા અને ના એવા બે વિકલ્પ આપવામાં આવેલ છે. તે બન્નેમાંથી એક વિકલ્પ પર ખરાની નિશાની કરી પ્રતિચાર આપવાનો હોય છે. તેમાં “હા” માટે 1 ગુણાંક અને “ના” માટે 0 ગુણાંક અપાય છે. આ તુલામાં લઘુતમ 0 અને મહતમ 60 ગુણાંક મળી શકે છે. ગુણાંક જેમ ઓછો તેમ જીવન સંતોષ ઓછો અને ગુણાંક જેમ વધુ તેમ જીવન સંતોષ વધુ એમ અર્થઘટન કરવામાં આવે છે.

⇒ જીવન સંતોષ તુલાની વિશ્વસનીયતા :-

આ તુલામાં કસોટી પુનઃ કસોટી દ્વારા વિશ્વસનીયતા શોધવામાં આવી હતી. જે 0.84 જોવા મળી હતી.

⇒ જીવન સંતોષ તુલાની ચથાર્થતા :-

આ કસોટીની ચથાર્થતા સકસેનાની સમાયોજન સંશોધનિકા અને શ્રીવાસ્તવની સમાયોજન સંશોધનિકા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેની ચથાર્થતા 0.74 અને 0.82 જોવા મળે છે. આ તુલાની બધી વિગતનો દેખીતી ચથાર્થતા સાથે નજીકનો સંબંધ ધરાવે છે.

3.12 આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રચુકિતઓ :-

કોઈપણ બાબતને લગતી ગુણાત્મક માહિતી કરતા સંખ્યાત્મક માહિતી વધુ અસરકારક સાબિત થાય છે. તેથી ગુણાત્મક માહિતીનું સંખ્યાત્મક રૂપાંતર કરવાનું હોય તેવા અભ્યાસમાં આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રચુકિતઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સાથોસાથ આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રચુકિતથી પરિમાર્જિત કરીને તારવેલા તારણો કેટલા પ્રમાણમાં વિશ્વસનીય છે તે નક્કી કરી શકાય છે.

આંકડાશાસ્ત્રીય માહિતી જેટલા પ્રમાણમાં સારણી કે આલેખરૂપ રજૂ કરી શકાય અને આવૃત્તિ સરાસર કે પ્રસારમત તેની ઉપયોગિતા મુજબ વાપરી શકાય. આમ ઉપર્યુકત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી આ અભ્યાસમાં ચથાર્થતા અને વિશ્વસનીયતા લાવવા નીચે દશાવેલી આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રચુકિતઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

⇒ ટકાવારી :-

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પસંદગી પામેલા કર્મચારીની કેટેગેરી પ્રમાણે ટકાવારી દશાવવામાં આવી છે, જેનું સૂત્ર ...

$$\text{ટકાવારી} = \frac{\text{પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો}}{\text{કુલ પ્રાપ્તાંક}} \times 100$$

⇒ સહસંબંધ :-

સહસંબંધઆંક એક સંખ્યા છે તેને વસ્તુ યા પ્રક્રિયા સંબંધનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપે છે. સહસંબંધાંકની કિંમત - 1 થી + 1 સુધીની હોઈ શકે. 1 + એટલે પૂર્ણ સહસંબંધાંક, 0 એટલે બિલકુલ નહિ - 1 એટલે સંપૂર્ણ ઋણ સહસંબંધાંક આ શોધવાની ઘણી રીતો છે. પરંતુ પ્રો. કાર્લ પિર્યસનની પદ્ધતિ

શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. આ રીતે મળતા સહસંબંધાંકને પિયર્સનનો સહસંબંધાંક કહેવામાં આવે છે. તેનું સૂત્ર નીચે મુજબ છે.

$$r = \frac{NExy - \sum x c Ey}{[Nex^2 - (ex^2)] [Ney^2 - (ey^2)]}$$

r = સહસંબંધાંક

N = x અને y એ મેળવેલ વિષય પ્રાપ્તાંકોની સહસંબંધાંક સંખ્યા

\sum = સરવાળો

x = પ્રથમ પરિવર્ત્યોનો મુખ્ય પ્રાપ્તાંક

y = બીજા પરિવર્ત્યોનો મુખ્ય પ્રાપ્તાંક

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક-સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણ સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવા માટે ઉત્કલ્પનાની સહસંબંધની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

⇒ વિચરણ પૃથ્થકરણ F કસોટી :-

બે સરાસરીના તફાવતની સાર્થકતા, ક્રાંતિક ગુણોત્તરથી ચકાસી શકાય છે. પરંતુ નિદર્શની પાંચ-દશ સરાસરીની જોડ તૈયાર થાય છે. ત્યારે સંશોધકે દશ વખત સરાસરીની સાર્થકતા શોધવી પડે. આ મુશ્કેલીથી બચવા માટે બધા નિદર્શ માટે સમગ્ર કસોટી હોય કે જેમાંથી સમગ્રપણે સાર્થકતા ચકાસી શકાય. આવા પ્રકારની કસોટીને “વિચરણ પૃથ્થકરણ” કહે છે.

વિચરણ પૃથ્થકરણ પદ્ધતિ સૌ પ્રથમ ફિશરે આપી હતી. આ પદ્ધતિ દ્વારા બે અથવા બે કરતા વધારે નિદર્શ જૂથોના અસ્તિત્વ ધરાવતા વિચરણાંક આધારે તે જૂથોના, મધ્યકો વચ્ચે તફાવતની સાર્થકતાનું પરીક્ષણ કરવા માટે તથા તે દ્વારા તમામ જૂથો સમાન સમષ્ટિમાંથી આવેલ છે કે કેમ તે ઉત્કલ્પનાનું

પરીક્ષણ કરવા માટે વિચરણ પૃથ્થકરણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. આથી તે સમયની દષ્ટિએ કરકસર ચુકત છે. તેની મદદથી જૂથો અંદરના જૂથો વચ્ચેનું અને કુલ વિચલન પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપરાંત સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યની પરતંત્ર પરિવર્ત્ય ઉપર મુખ્ય તેમજ આંતરક્રિયાત્મક અસરો ચકાસી શકાય છે. વિચરણ પૃથ્થકરણના વિવિધ પ્રકારો અને પદ્ધતિઓ હોય છે. જેમ કે એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ, દ્વિમાર્ગીય પૃથ્થકરણ, અપ્રાયલિય વિચરણ પૃથ્થકરણ વિગેરે.

F કસોટીનું સૂત્ર

$$F = \frac{msb}{msw}$$

F = ગુણોત્તર

Msb = Means Square for "Between" Groups
(પદ્ધતિઓના વર્ગોના સરવાળાનું વિચરણ)

Msw = Means Squupe for "within" Groups
(પદ્ધતિઓના વર્ગોના સરવાળાનું વિચરણ)

⇒ ટી કસોટી (t-test) :-

ટી-કસોટીની ગણતરી કરતા પહેલા સરેરાશ મધ્યક, પ્રમાણ વિચલન, પ્રમાણભૂત મેળવવામાં આવે છે ત્યારબાદ t મળી શકે છે.

⇒ મધ્યક ::-

વ્યવહારમાં ‘સરેરાશ’ તરીકે વપરાતા શબ્દ માટે આંકડાશાસ્ત્રમાં “મધ્યક” શબ્દ વપરાય છે. સરેરાશ એ મધ્યવર્તી સ્થિતિનું માપ છે. પ્રાપ્તાંકોના

સરવાળાને પ્રાપ્તાંકોની કુલ સંખ્યા વડે ભાગવાથી મળતી કિંમતને સરેરાશ કહે છે. સરેરાશ આવૃત્તિ વિતરણમાં વચગાળાની સ્થાનકિંમત સૂચવે છે. સરેરાશને \bar{X} તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

$$\bar{X} = \frac{\sum Fx}{N}$$

જ્યાં ...

$$\bar{X} = \text{મધ્યક}$$

$$F = \text{આવૃત્તિ}$$

$$x = \text{કાયા પ્રાપ્તાંક}$$

$$N = \text{આવૃત્તિની કુલ સંખ્યા}$$

⇒ પ્રમાણ વિચલન :-

પ્રમાણ વિચલન એ પ્રસાર કે ચલિતાનું સૌથી વધુ સ્થિર અને આધારભૂત માપ છે. જે સમષ્ટિમાંથી નિદર્શ પસંદ કરવાનું સૌથી સરળ માપ છે. ગેરેટ પ્રમાણ વિચલનની વ્યાખ્યા આ રીતે આપે છે.

“પ્રમાણ વિચલન એટલે પ્રાપ્તાંકોના મધ્યકમાંથી લેવાયેલા વિચલનોના વર્ગોના મધ્યક-સરેરાશનું વર્ગમૂળ.”

પ્રમાણ વિચલન (SD) ના બે લાભ છે.

- (1) પ્રચારના બીજા માપોની સરખામણીમાં તેના પર નિદર્શની વધઘટની અસર ઓછી થાય છે.
- (2) બીજા ગણિતની પ્રક્રિયાનો સહેલાઈથી આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે.

પ્રમાણવિચલનનું સૂત્ર નીચે મુજબ છે :

$$SD = I$$

પ્રમાણભૂલ (Standard Error) :

સમષ્ટિની સરાસરીના અનુમાન તરીકે નિદર્શની સરાસરીનો ઉપયોગ કરવા માંગતા કોઈએ તો સમષ્ટિની સરાસરીમાંથી નિદર્શની સરાસરીનું વિચલન અનુમાનની ભૂલ તરીકે ગણી શકાય, કોઈપણ નિદર્શની સરાસરીઓના વિતરણનું પ્રમાણ વિચલન કરતા આ પ્રમાણ વિચલન અલગ તારવવા માટે તેને પ્રમાણભૂલ કહેવાય તેની ટૂંકી સંજ્ઞા છે.

મધ્યકની પ્રમાણભૂલની ગણતરી માટેનું સૂત્ર :

$$SeM = \frac{SD}{\sqrt{N}}$$

SeM = મધ્યકના તફાવતની પ્રમાણભૂલ

SD = પ્રમાણ વિચલન

$\sqrt{\quad}$ = વર્ગમૂળ

N = આવૃત્તિની કુલ સંખ્યા

મધ્યકના તફાવતની સંયુક્ત ભૂલની ગણતરીનું સૂત્ર –

$$SeD = \sqrt{SeM1^2 + SeM2^2}$$

SeM1 = પ્રથમ મધ્યકના તફાવતની પ્રમાણભૂલ

M1 = પ્રથમ મધ્યક

M2 = બીજો મધ્યક

SeD = પ્રમાણભૂલનો તફાવત

$\sqrt{\quad}$ = વર્ગમૂળ

⇒ ટી ગુણોત્તર કસોટી :-

‘ટી’ કસોટી એટલે બે નિદર્શો વચ્ચે જણાવેલ તફાવતો બન્ને સમષ્ટિઓમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે વપરાતી આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિને ‘ટી’ કસોટી કહેવામાં આવે છે. આ કસોટી દ્વારા સમષ્ટિ વચ્ચે કોઈ તફાવત રહેલો છે કે કેમ તે જાણી શકાય છે અને એ બે સરેરાશો વચ્ચેના મધ્યકો વચ્ચેનો, બે પ્રમાણ વિચલનો તથા બે ટકાવારી વચ્ચેનો તફાવત અને તેની સાર્થકતા કે અસાર્થકતાની ચકાસણી કરવામાં આવે છે.

મોટા ભાગનાં સંશોધનોમાં સરેરાશ શોધવામાં આવતી જ હોય તેથી ‘ટી’ કસોટીનો વધુ ઉપયોગ મેળવેલ સરેરાશના તફાવતની સાર્થકતા કે અસાર્થકતાની ચકાસણી કરવામાં આવે છે.

ટૂંકમાં કહી શકાય કે તફાવત સાર્થક છે કે નહિ તે વિશે નિરાકરણ કે અનુમાન કરવામાં આવે છે. અને અગાઉ કરેલી ઉત્કલ્પનાઓ યથાવત રાખવામાં આવે કે અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને કસોટીની અનિશ્ચિતતાને દૂર કરવા માટે ઉપયોગ થાય છે. અહીં નિદર્શ મોટો હોવાથી આ સૂત્રનો ઉપયોગ કરેલ છે.

$$t = \frac{M_1 - M_2}{SeD}$$

જ્યાં... M₁ = પ્રથમ મધ્યક

M₂ = બીજો મધ્યક

SeD = પ્રમાણભૂલનો તફાવત

3.13 માહિતી એકત્રીકરણની પ્રક્રિયા :-

સંશોધનમાં ઉત્કલ્પનાનું નિર્માણ થયા બાદ તેની ચકાસણી કરવાના હેતુથી વિશ્વસનીય અને આધારભૂત માહિતી એકત્ર કરવા માટે પ્રચુકિતની પસંદગી કરવામાં આવે છે અને માહિતી એકત્ર કરવા માટેનું પ્રમાણિત સાધન હોવું જરૂરી છે અને તેના દ્વારા સચોટ માહિતી મેળવવાની શક્યતા પણ રહે છે અને અહીંયા ચાર કસોટીઓનો માહિતી એકત્ર કરવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનનો હેતુ 'જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણ સંતોષના માપનનો તેમજ તેમના વચ્ચેના સંબંધ જાણવાનો હતો જે અંગે જરૂરી માહિતી હિરા ઉદ્યોગના કારખાનામાંથી મેળવવામાં આવી હતી. તે માટે હિરા ઉદ્યોગમાં કાર્ય કરતા કુલ 600 રત્ન કલાકારોને નિદર્શ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. તેમને વ્યક્તિગત માહિતી પત્રક, માનસિક સ્વાસ્થ્ય કસોટી, સમાયોજન સંશોધનિકા અને શ્રવણ સંતોષ તુલનાઓનો ઉપયોગ કરીને માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી હતી.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી મેળવવા માટે જેતપુર શહેરના હિરા ઉદ્યોગના જુદા-જુદા કારખાનાઓના માલિકોની મુલાકાત લઈ અને તેની પાસેથી રત્ન કલાકારોની માહિતી મેળવવા માટેની પૂર્વ મંજૂરી મેળવીને માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી હતી. તે માટે સંશોધકે રત્ન કલાકારોને સંશોધન અંગેની માહિતીનું મહત્વ સમજાવીને તે સંશોધકને તેના સંશોધન માટે કેટલું મહત્વનું કાર્ય છે તેનાથી માહિતગાર કર્યા હતા. રત્ન કલાકારોને વ્યક્તિગત રીતે પ્રશ્નાવલીમાં માહિતીની વિગતો તેમને સમજાવી સંનિષ્ઠતાથી અને ચોકસાઈથી જવાબ આપે તે રીતે પ્રેરવામાં આવ્યા હતા. આ રીતે સંશોધન કાર્યમાં પ્રત્યુત્તર દાતાનો સહયોગ દરેક વખતે માંગવામાં આવ્યો હતો.

નિદર્શમાં સમાવિષ્ટ રત્ન કલાકારોની વ્યક્તિગત મુલાકાત લઈને તેમની સાથે સાચુજય સ્થાપી તેમને પ્રશ્નાવલીઓ ભરાવવામાં આવી હતી. મોટા ભાગના કર્મચારીઓએ એક જ બેઠકે પ્રશ્નાવલીમાં માહિતી ભરી આપી હતી.

⇒ માહિતીનું સંખ્યાત્મક રૂપાંતર :-

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રાપ્તાંકોને મેળવવા માટે કાર્યસૂચિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું હતું. અહીં ત્રણેય તુલાઓ ઉપર મળેલા ઉત્તરોનું જે તે તુલાઓની ઉતર ચાવી મુજબ ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું હતું. એ રીતે ત્રણેય તુલાઓ ઉપર મળેલા પ્રાપ્તાંકો દ્વારા માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન કસોટી, સમાયોજન સંશોધનિકા અને જીવન સંતોષ તુલાને આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિ વડે વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ રીતે પ્રકરણ આયોજનમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પ્રકરણ-3 માં યોગ્ય રજૂઆત કર્યા પછી પ્રકરણ-4 માં પ્રસ્તુત સંશોધનનું પૃથક્કરણ, અર્થઘટન અને પરિણામ ચર્ચા કરેલ છે.

પ્રકરણ-૩

:: સંદર્ભ સૂચિ ::

- (1) મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ :
- પ્રા. એસ.વી. ત્રિવેદી અને અન્ય, સી. જમનાદાસ કંપની,
આવૃત્તિ 2008-09, પેઈઝ નંબર-14
- (2) સંશોધન પદ્ધતિઓ અને આંકડાશાસ્ત્ર :
ડો. અરવિંદ શાહ - ડિવાઈન પબ્લિકેશન -
ડિસેમ્બર - 2007, પેઈઝ નંબર-2
- (3) સંશોધન પદ્ધતિઓ અને આંકડાશાસ્ત્ર :
ડો. અરવિંદ શાહ - ડિવાઈન પબ્લિકેશન -
ડિસેમ્બર - 2007, પેઈઝ નંબર-2
- (4) ડો. શાંતાબેન સોલંકી,
“ગુજરાત ભારે રસાયણ કંપની-વેરાવળના કર્મચારીઓના સમાયોજન,
માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો અભ્યાસ.” પીએચ.ડી. થિસીસ,
સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નંબર-124
- (5) ડો. વર્ષાબેન ઢોલરીયા,
“રાજકોટ શહેરની લિજ્જત પાપડ બનાવતી બહેનોની વ્યવસાય
સામેલગીરી, સમાયોજન અને મનોવૈજ્ઞાનિક સુખાકારીનો મનોવૈજ્ઞાનિક
તુલનાત્મક અભ્યાસ.” સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નંબર-64
- (6) નિદર્શન પદ્ધતિઓ અને પ્રાયોગિક અભિકલ્પનાઓ :
ડો. એસ.એમ. શાહ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ,
1992, પેઈઝ નંબર-14

- (7) સામાજિક સંશોધન પદ્ધતિઓ :
સ્વ. ડો. અરવિંદરાય દેસાઈ – યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ,
1992, પેઈઝ નંબર-65
- (8) સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી એક્સટર્નલ મટિરીયલ-2002
ડો. યોગેશ જોગરાણા-સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ-પેઈઝ નં.52
- (9) ડો. કિશોર એન. મહેતા,
“સૌરાષ્ટ્રની ટી.બી. હોસ્પિટલના ટી.બી.ના દર્દીઓનું આત્મવિશ્લેષણ
હતાશા અને મૃત્યુચિંતાનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”
પીએચ.ડી. થિસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, પેઈઝ નંબર-164
- (10) મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ :
પ્રો. કે.કે. મહેતા અને અન્ય – વિરલ પ્રકાશન – 1985
પેઈઝ નંબર-48
- (11) સામાજિક સંશોધન પદ્ધતિ :
ડો. અરવિંદરાય દેસાઈ – યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ,
1985, પેઈઝ નંબર-54
- (12) મનોવિજ્ઞાન – સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા મટિરીયલ,
ડો. બી.ડી. ઢીલા, પેઈઝ નંબર-154
- (13) ભિનીબેન એમ. કારાવદરા,
“ભારતીય જીવન વીમા નિગમમાં જીવનવીમો ધરાવનાર નોકરીયાત
લોકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક આધાર અને જીવન સંતોષનો
મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.” પીએચ.ડી. થિસીસ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-
રાજકોટ, પેઈઝ નંબર-58
- (14) મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ :
પ્રો. એસ.વી.ત્રિવેદી અને અન્ય, સી. જમનાદાસ કંપની,
આવૃત્તિ 2008-09, પેઈઝ નંબર-72

પ્રકરણ-4
:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.1	પ્રસ્તાવના	141
4.2	સંશોધનની સામાન્ય માહિતી ટકાવારીમાં	143
4.3	F કસોટી એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ	164
4.3.1	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	165
4.3.2	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	166
4.3.3	રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	167
4.3.4	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	168
4.3.5	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	169
4.3.6	રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	170
4.3.7	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	171
4.3.8	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	172

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.3.9	રત્નકલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	173
4.3.10	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	174
4.3.11	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં રત્નકલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પના ની ચકાસણી.	175
4.3.12	રત્નકલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	176
4.3.13	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	177
4.3.14	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં સમાયોજનની ચકાસણી.	178
4.3.15	રત્નકલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	179
4.3.16	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	180
4.3.17	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	181
4.3.18	રત્નકલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	182
4.4	સહસંબંધનું અર્થઘટન	183
4.4.1	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	183
4.4.2	માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષ વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	184

ક્રમ	વિગત	પૃ.નં.
	4.4.3 સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચે સહસંબંધની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	185
4.5	t કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી	186
	4.5.1 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	186
	4.5.2 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	187
	4.5.3 લગ્ન દરજ્જાના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	189
	4.5.4 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	190
	4.5.5 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	191
	4.5.6 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	192
	4.5.7 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	193
	4.5.8 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્નકલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	194
	4.5.9 પિતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	195
	4.5.10 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	196
	4.5.11 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	197
	4.5.12 માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	198

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
4.5	4.5.13 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	199
	4.5.14 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	200
	4.5.15 માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	201
	4.5.16 રહેઠાણના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	202
	4.5.17 રહેઠાણના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	203
	4.5.18 રહેઠાણના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	204
	4.5.19 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	205
	4.5.20 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	206
	4.5.21 'હા' કે 'ના' ના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	207
	4.5.22 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	208
	4.5.22 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં સમાયોજનની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	209
	4.5.23 માનસિક કે શારીરિક શોખના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી.	210

:: પ્રકરણ-૪ ::

સંશોધનનું પૃથ્થકરણ, અર્થઘટન અને પરિણામની ચર્ચા

4.1 પ્રસ્તાવના ::-

પ્રસ્તુત સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોનો માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવન સંતોષ અને સમાયોજન માપન કરવાનો હતો. અહીં સાદા ચદરછ નિદર્શ પદ્ધતિથી નિદર્શ પસંદ કરીને માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી હતી. તેમાં કુલ-૬૦૦ રત્ન કલાકારોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ અધ્યયનમાં સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય તરીકે શૈક્ષણિક લાયકાત, દામ્પત્ય જીવન, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, માસિક આવક, પિતાનો અભ્યાસ, માતાનો અભ્યાસ, પિતાનો વ્યવસાય, માતાનો વ્યવસાય, રહેઠાણ, રહેઠાણનો કચવાટ, જીવનશૈલી સંતોષ, અનુભવ અને શારીરિક તકલીફ, શોખ વિગેરે લેવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે અવલંબી પરિવર્ત્ય તરીકે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવનસંતોષ અને સમાયોજન લેવામાં આવ્યા હતા.

સંશોધનમાં માહિતીનું એકત્રિકરણ થયા પછી તેનું વર્ગીકરણ, પૃથ્થકરણ તથા તેના અર્થઘટનનું પણ ખૂબ જ મહત્વ રહેલું છે. તેથી જ અહીં માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવન સંતોષ અને સમાયોજન તુલા દ્વારા રત્નકલાકારો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ માહિતી અને માપનયુક્ત માહિતીની ગુણાત્મક અને સંખ્યાત્મક બાબતોને ધ્યાનમાં લઈને તેનું વર્ગીકરણ કરીને આંકડાશાસ્ત્રીય સમજૂતિ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

સંશોધનની ગુણાત્મક માહિતીને ટકાવારી દ્વારા કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવી છે. જ્યારે સંખ્યાત્મક માહિતીને પ્રાપ્તાંકોના કોષ્ટકમાં વિભાજિત કરી આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રચુકિત દ્વારા, 'r', 'F' અને 't' કસોટી દ્વારા પૃથ્થકૃત કરવામાં આવી છે.

સમગ્ર માહિતીની નીચેના વિભાગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવી છે.

- સંશોધન અંગે સામાન્ય માહિતી ટકાવારીમાં
- રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવન સંતોષ અને સમાયોજન વચ્ચેના સહસંબંધનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનું 'F' કસોટી વડે એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો અને જીવન સંતોષનું 'F' કસોટી વડે એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો અને સમાયોજનનું 'F' કસોટી વડે એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનું 'F' કસોટી વડે 2 x 2 x 2 આવયવિક યોજનાનું વિચરણ પૃથક્કરણ.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્ય અને જીવન સંતોષનું કસોટી 'F' વડે 2 x 2 x 2 આવયવિક યોજનાનું વિચરણ પૃથક્કરણ.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્ય અને સમાયોજનનું કસોટી 'F' વડે 2 x 2 x 2 આવયવિક યોજનાનું વિચરણ પૃથક્કરણ.
- રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્ય અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનું કસોટી 't' વડે પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોનું વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો અને જીવનસંતોષનું 't' કસોટી વડે પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોનું વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો અને સમાયોજનનું 't' કસોટી વડે પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન.
- રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવનસંતોષ અને સમાયોજન સુધારણા માટેના સૂચનો.

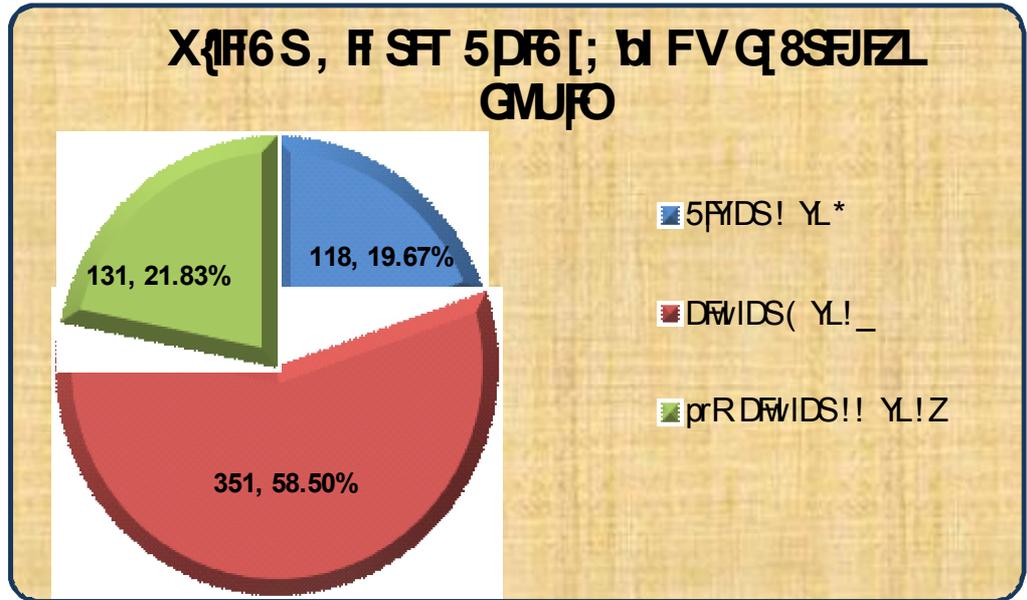
4.2 સંશોધનની સામાન્ય માહિતી ટકાવારીમાં ::

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી

કોષ્ટક નં. 4.1

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
પ્રાથમિક 1 થી 7	118	19.67 %
માધ્યમિક 8 થી 10	351	58.5 %
ઉચ્ચ માધ્યમિક 11 થી 12	131	21.83 %
કુલ ...	600	100 %

કોષ્ટક નં. 4.1 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતમાં પ્રાથમિકની ટકાવારી 19.67 % અને માધ્યમિકની ટકાવારી 58.5 % તેમજ ઉચ્ચતર માધ્યમિકની ટકાવારી 21.83 % જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

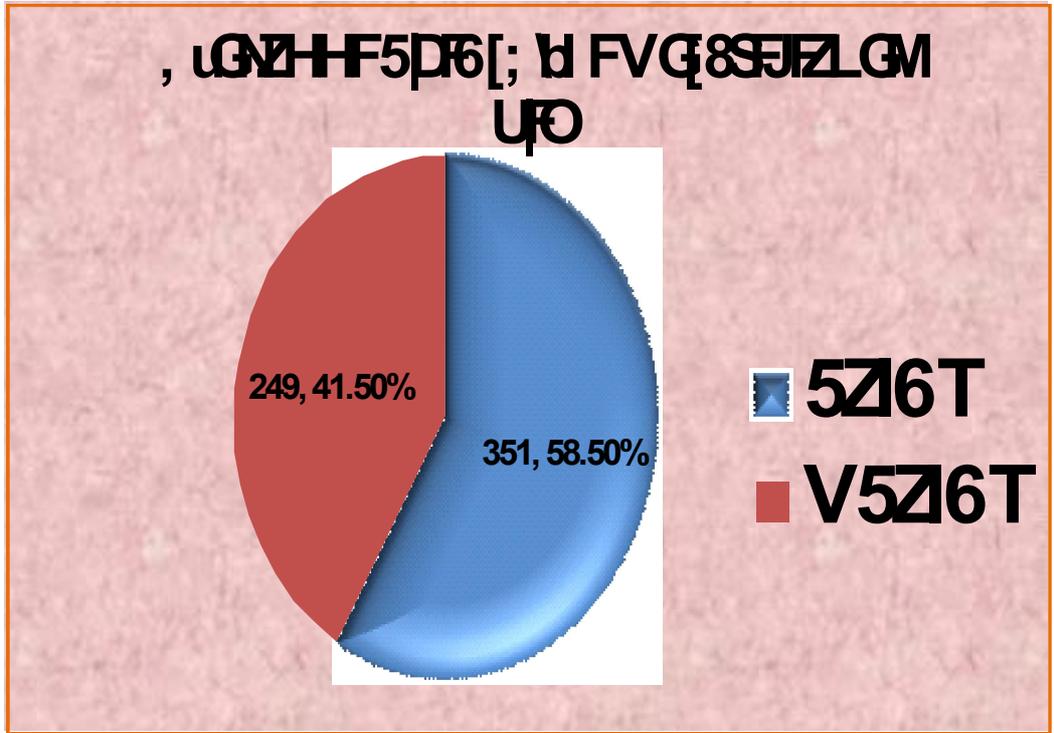

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
લગ્ન દરજ્જા પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી**

કોષ્ટક નં. 4.2

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
પરિણિત	351	58.5 %
અપરિણિત	249	41.5 %
કુલ ...	600	100 %

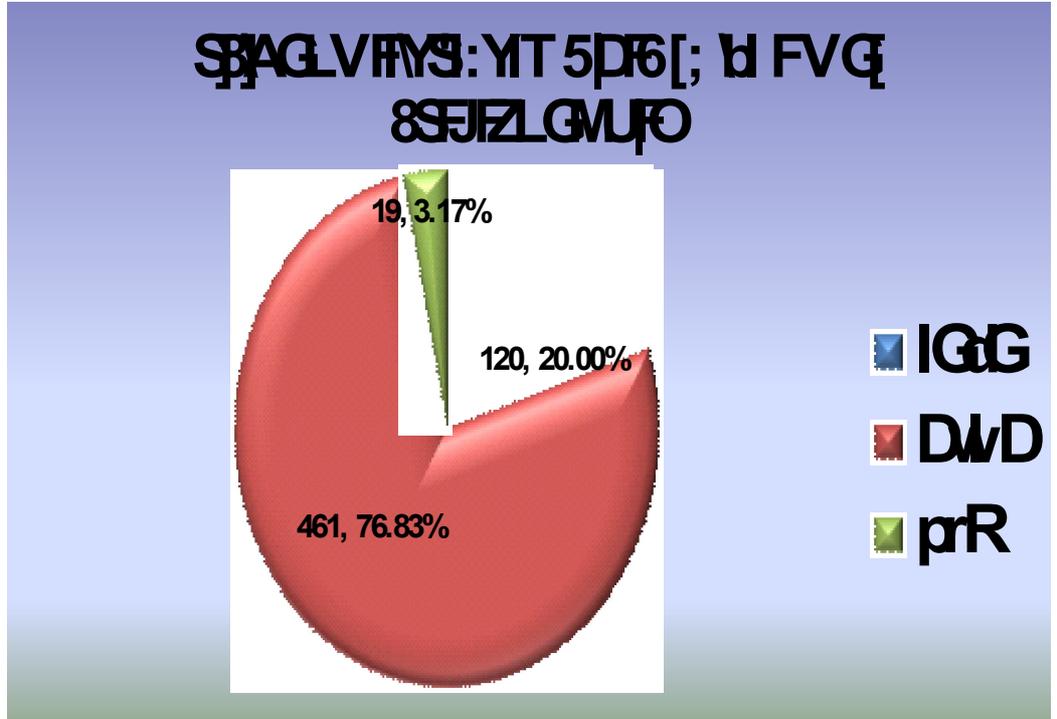
કોષ્ટક નં. 4.2 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની દામ્પત્ય જીવનમાં પરિણિતનું ટકાવારી 58.5 % અને અપરિણિતની ટકાવારી 41.5 % જેટલી જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ પ્રમાણેની સંખ્યા અને ટકાવારી**
કોષ્ટક નં. 4.3

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
નિમ્ન	120	20 %
મધ્યમ	461	76.83 %
ઉચ્ચ	19	3.17 %
કુલ ...	600	100 %

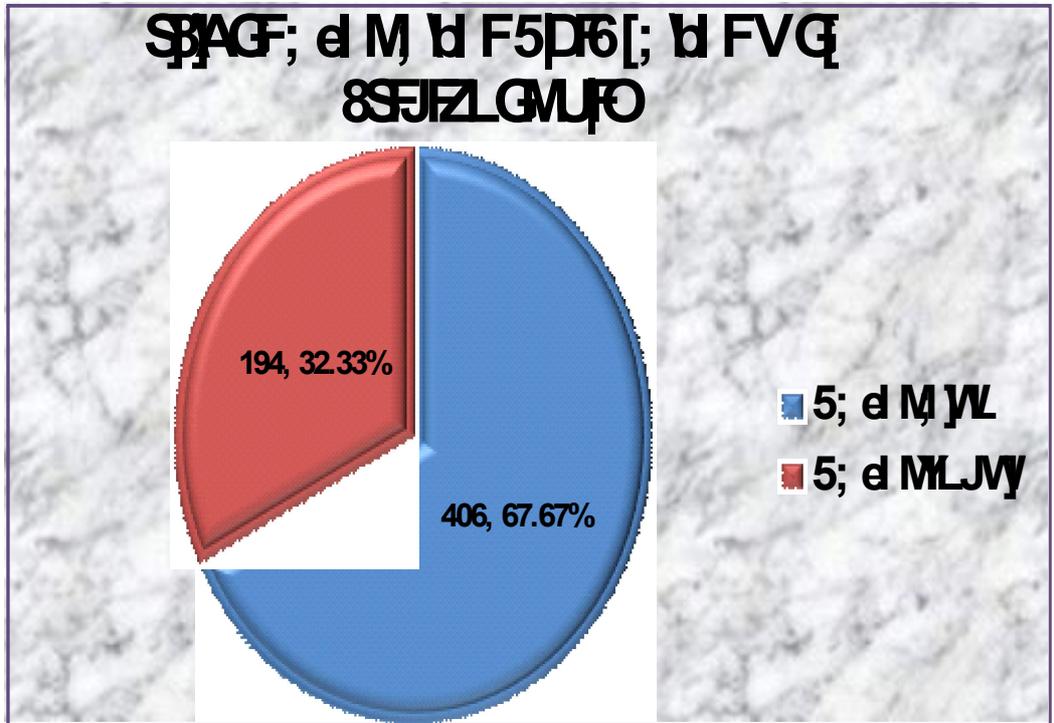
કોષ્ટક નં. 4.3 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિમાં નિમ્નની ટકાવારી 20 % અને મધ્યમની ટકાવારી 76.83 % તેમજ ઉચ્ચની ટકાવારી 3.17 % જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા પ્રમાણેની ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.4**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
5 સભ્યો સુધી	406	67.67 %
5 સભ્યોથી વધુ	194	32.33 %
કુલ ...	600	100 %

કોષ્ટક નં. 4.4 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યામાં 5 સભ્યો સુધીની ટકાવારી 67.67 % અને 5 સભ્યોથી વધુની ટકાવારી 32.33 % જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

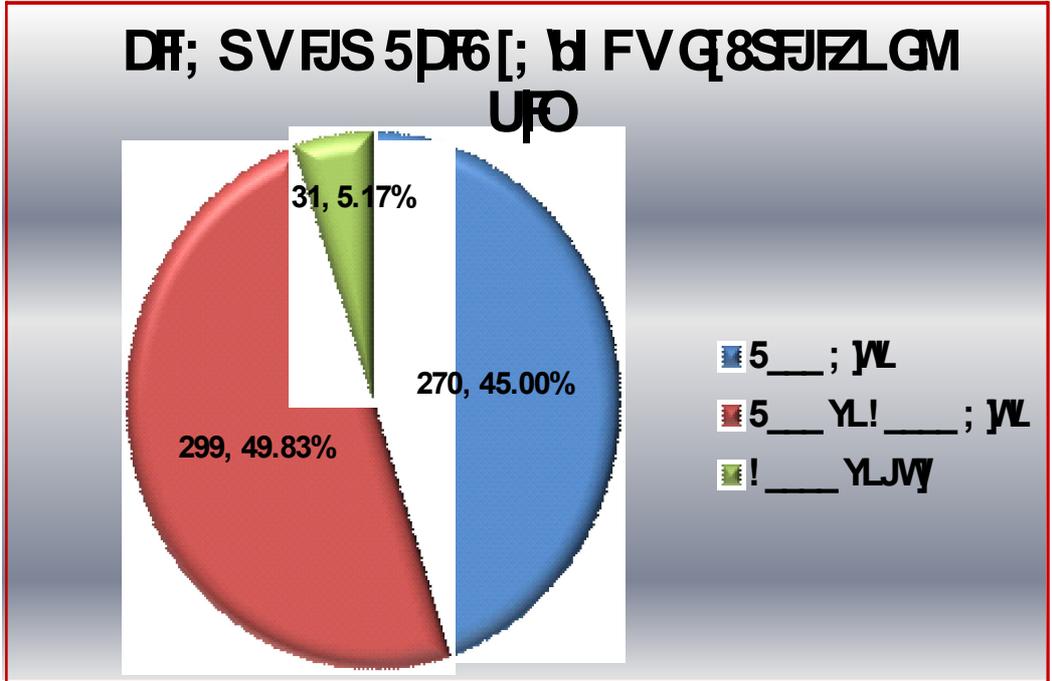

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
માસિક આવક પ્રમાણેની સંખ્યા અને ટકાવારી**

કોષ્ટક નં. 4.5

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
રૂા. 5000 થી નીચે	270	45 %
રૂા. 5000 થી 10,000 વચ્ચે	299	49.83 %
રૂા. 10,000 થી વધુ	31	5.17 %
કુલ ...	600	100 %

કોષ્ટક નં. 4.5 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકમાં 5000 થી નીચેની ટકાવારી 45% અને 5000 થી 10,000 ટકાવારી 49.83% તેમજ 10,000 થી વધુની ટકાવારી 5.17% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

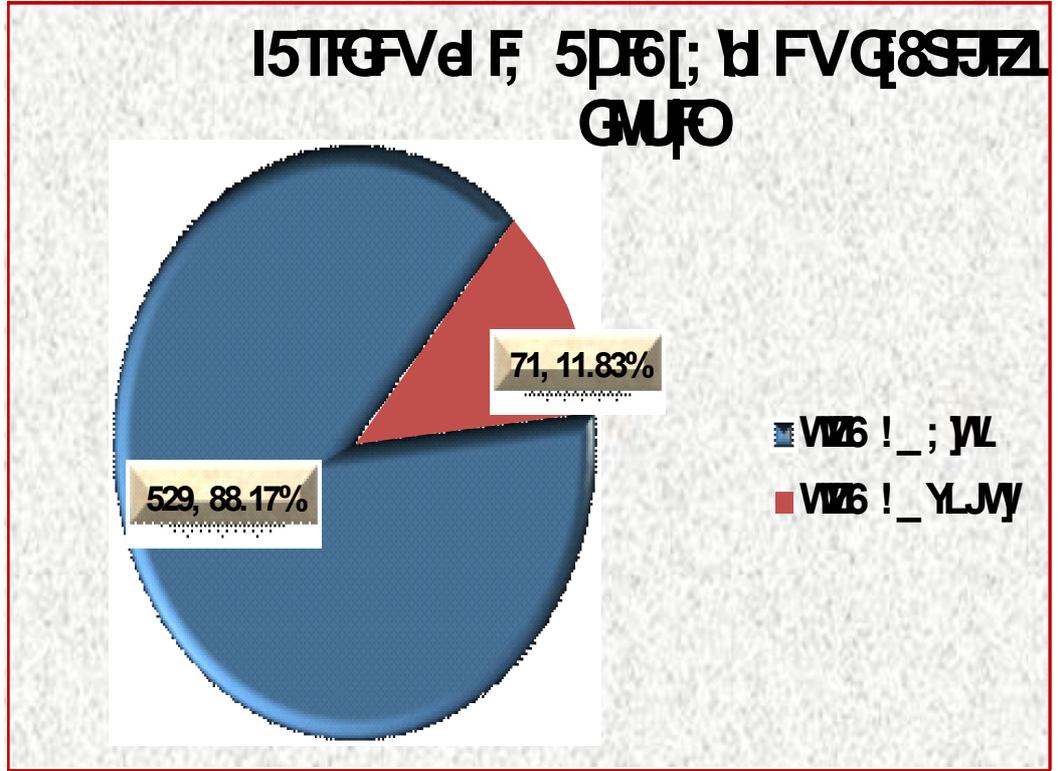

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
પિતાના અભ્યાસ પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી**

કોષ્ટક નં. 4.6

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
ઘો. 10 સુધી	529	88.17 %
ઘો. 10 થી વધુ	71	11.83 %
કુલ ...	600	100 %

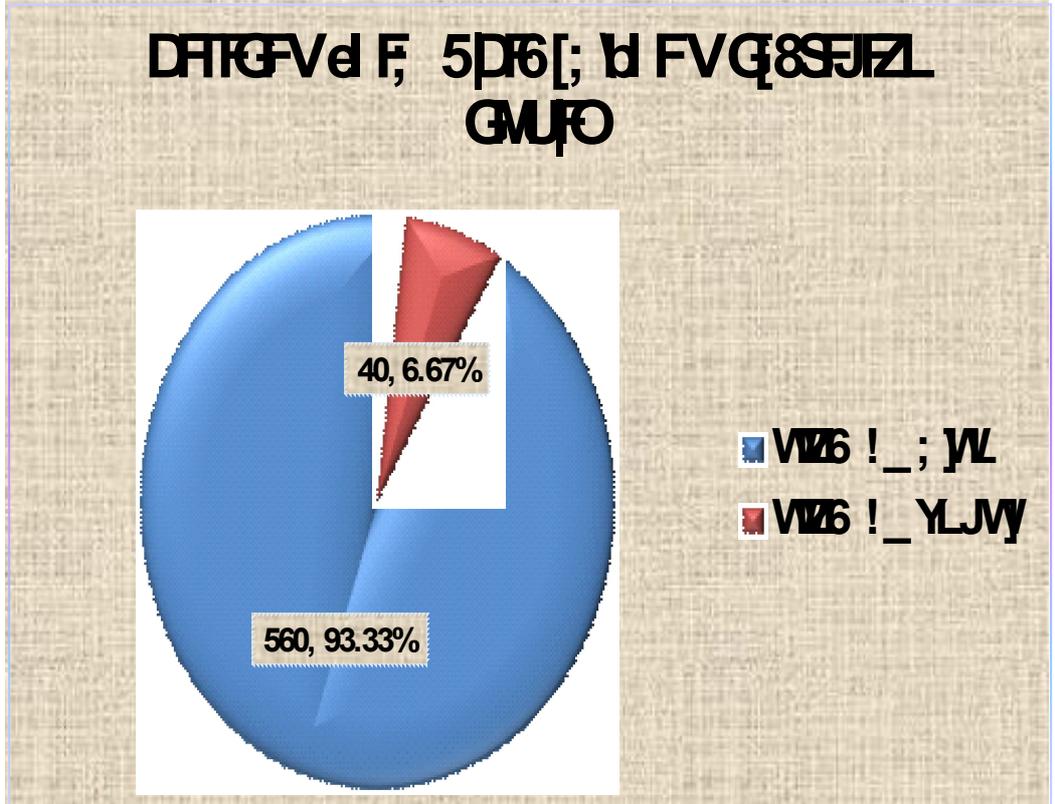
કોષ્ટક નં. 4.6 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસમાં ઘો. 10 સુધીની ટકાવારી 87.17% અને ઘો. 10 થી વધુની ટકાવારી 11.83% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
માતાના અભ્યાસ પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.7**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
ઘો. 10 સુધી	560	93.33 %
ઘો. 10 થી વધુ	40	6.67 %
કુલ ...	600	100 %

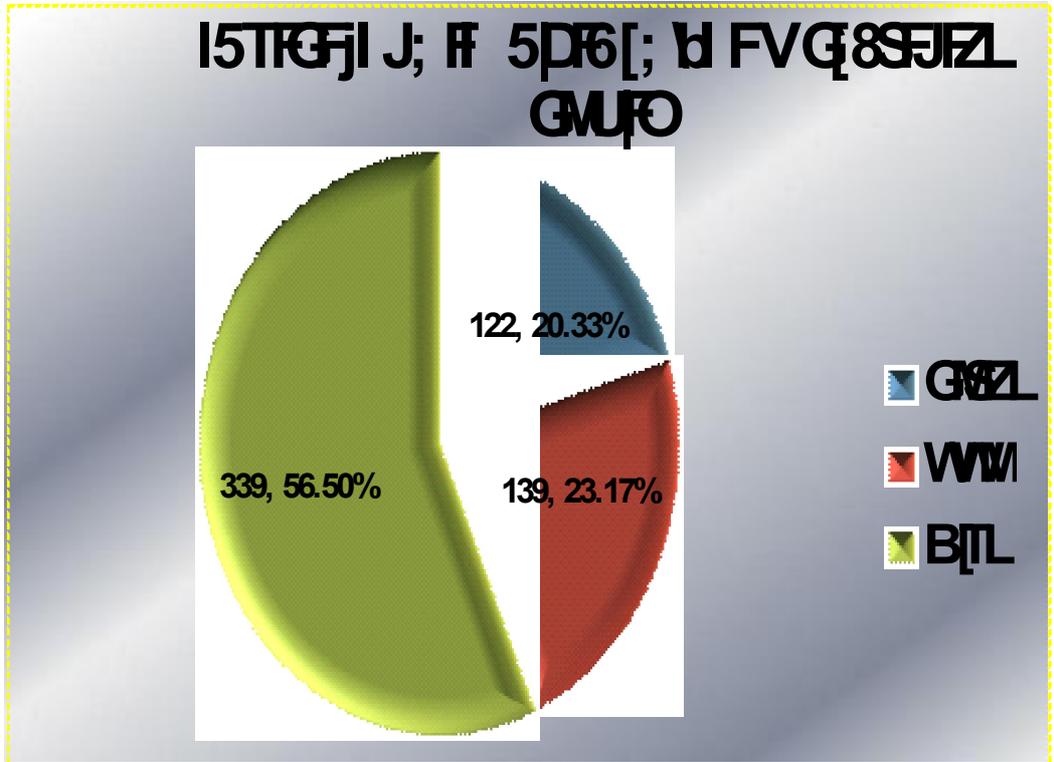
કોષ્ટક નં. 4.7 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસમાં ઘો. 10 સુધીની ટકાવારી 93.33% અને ઘો. 10 થી વધુની ટકાવારી 6.67% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
પિતાના વ્યવસાય પ્રમાણેની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.8

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
નોકરી	122	20.33 %
ઘંઘો	139	23.17 %
ખેતી	339	56.5 %
કુલ ...	600	100 %

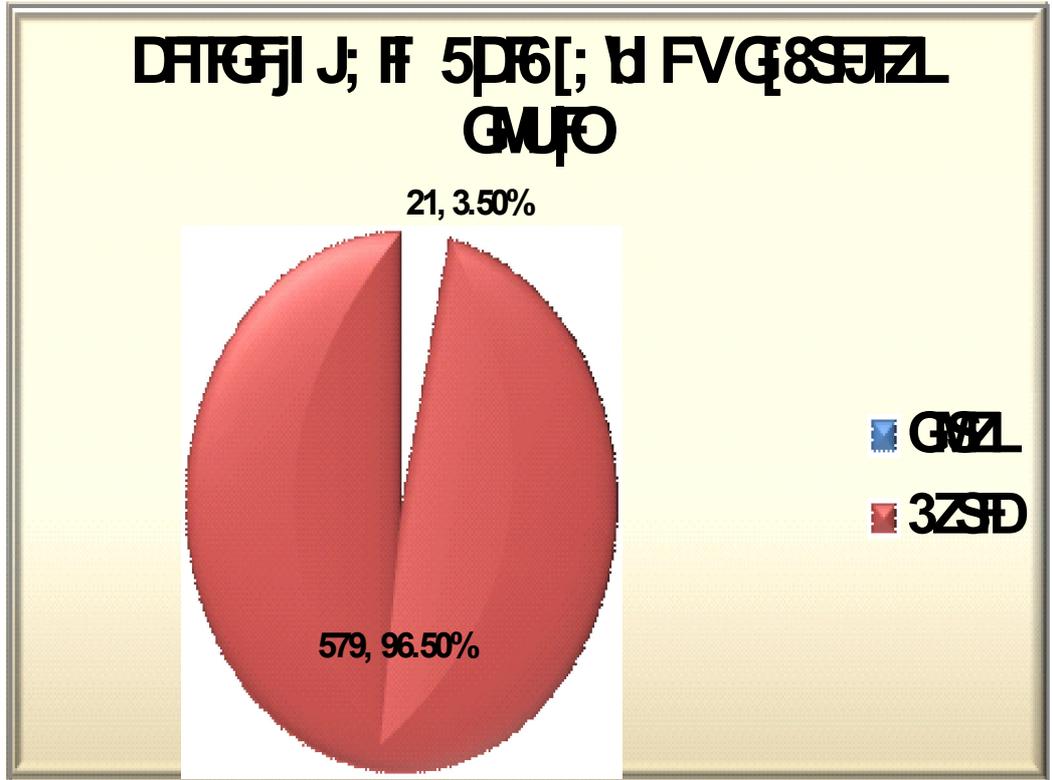
કોષ્ટક નં. 4.8 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયમાં નોકરીની ટકાવારી 20.33% , ઘંઘાની ટકાવારી 23.17% અને ખેતીની ટકાવારી 56.5% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
માતાના વ્યવસાય પ્રમાણેની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.9

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
નોકરી	21	3.5 %
ઘરકામ	579	96.5 %
કુલ ...	600	100 %

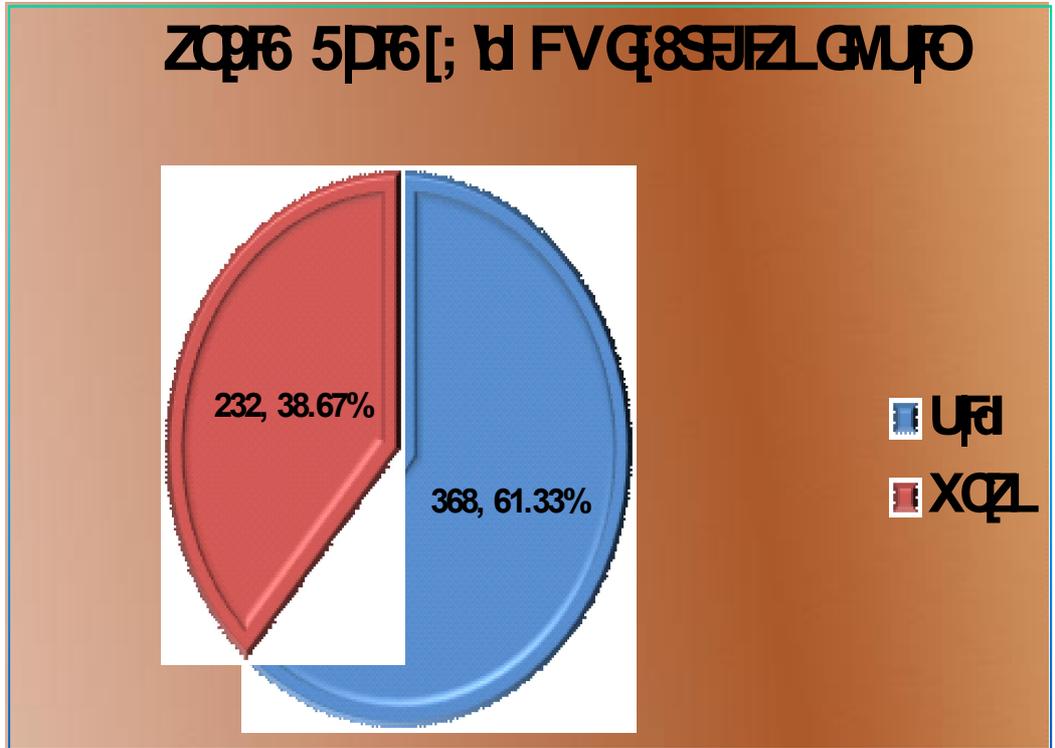
કોષ્ટક નં. 4.9 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયમાં નોકરીની ટકાવારી 3.5% અને ઘરકામની ટકાવારી 96.5% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
રહેઠાણ પ્રમાણની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.10**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
ગ્રામ્ય	368	61.33 %
શહેરી	232	38.67 %
કુલ ...	600	100 %

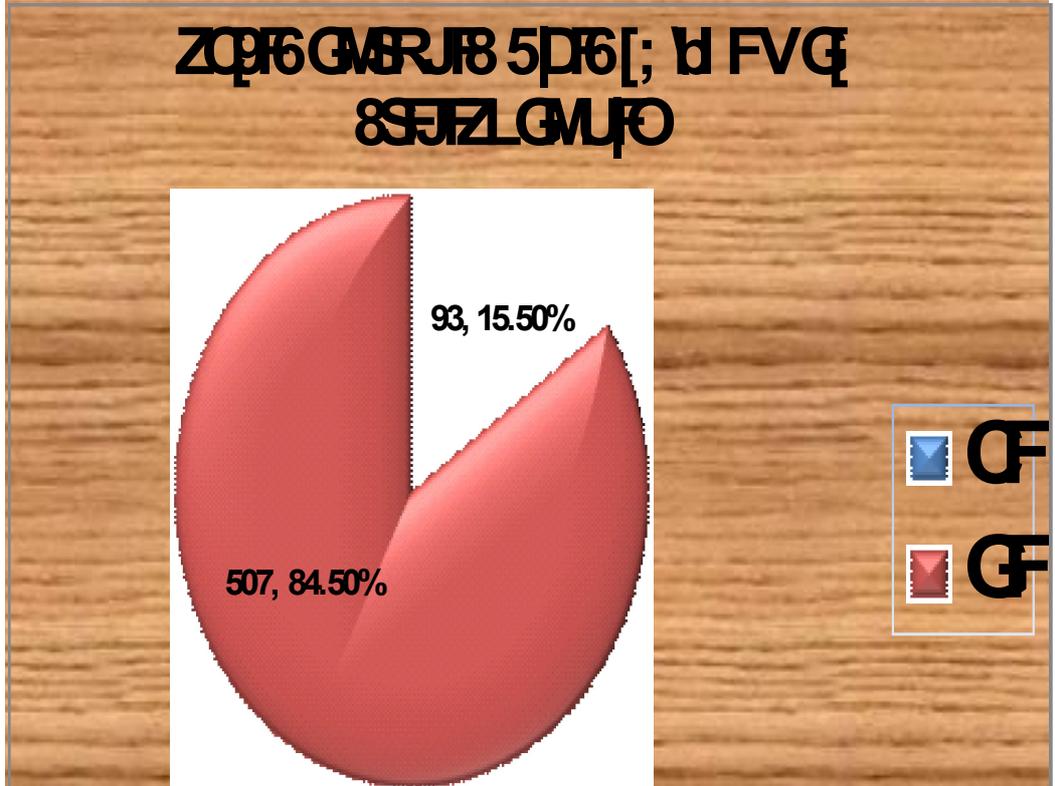
કોષ્ટક નં. 4.10 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણમાં ગ્રામ્યની ટકાવારી 61.33% અને શહેરીની ટકાવારી 38.67% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
રહેઠાણનો કચવાટ પ્રમાણોની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.11**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	93	15.5 %
ના	507	84.5 %
કુલ ...	600	100 %

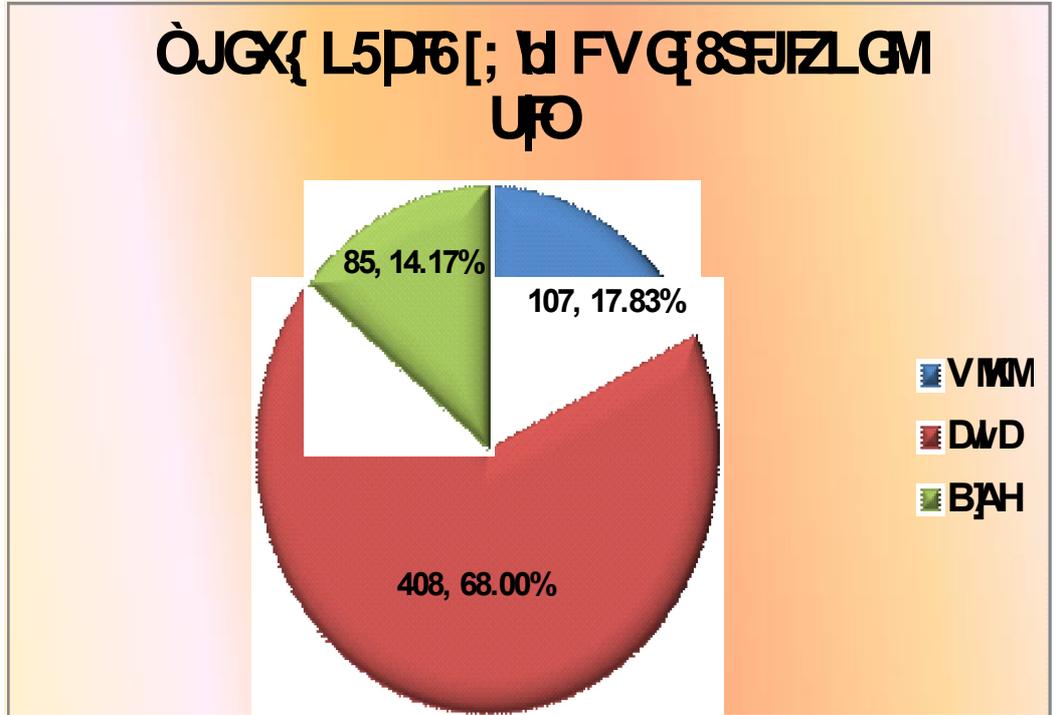
કોષ્ટક નં. 4.11 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણમાં કચવાટમાં ‘હા’ ની ટકાવારી 15.5% અને ‘ના’ ની ટકાવારી 84.5% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
શ્રવણશૈલી સંતોષ પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.12**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
ઓછો	107	17.83 %
મધ્યમ	408	68.00 %
ખૂબ જ	85	14.17 %
કુલ ...	600	100 %

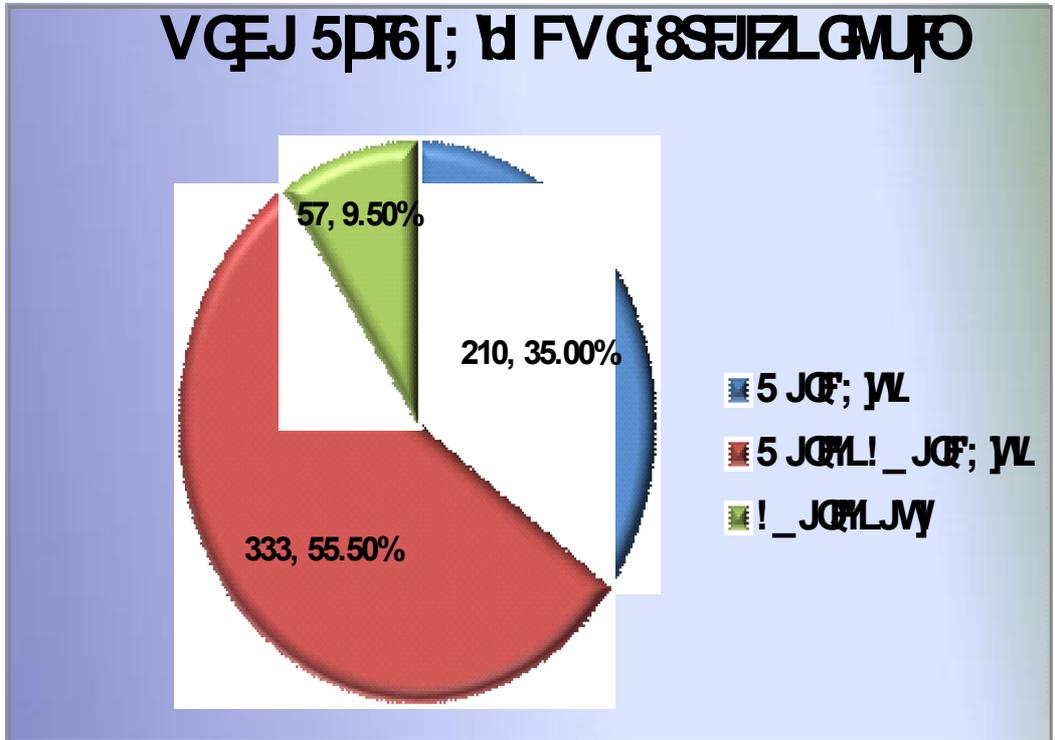
કોષ્ટક નં. 4.12 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શ્રવણશૈલી સંતોષમાં ઓછાની ટકાવારી 17.83% અને મધ્યમની ટકાવારી 68.00% તેમજ ખૂબજની ટકાવારી 14.17% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
અનુભવ પ્રમાણેની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.13

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
5 વર્ષ સુધી	210	35.00 %
5 વર્ષથી 10 વર્ષ સુધી	333	55.5 %
10 વર્ષથી વધુ	57	9.5 %
કુલ ...	600	100 %

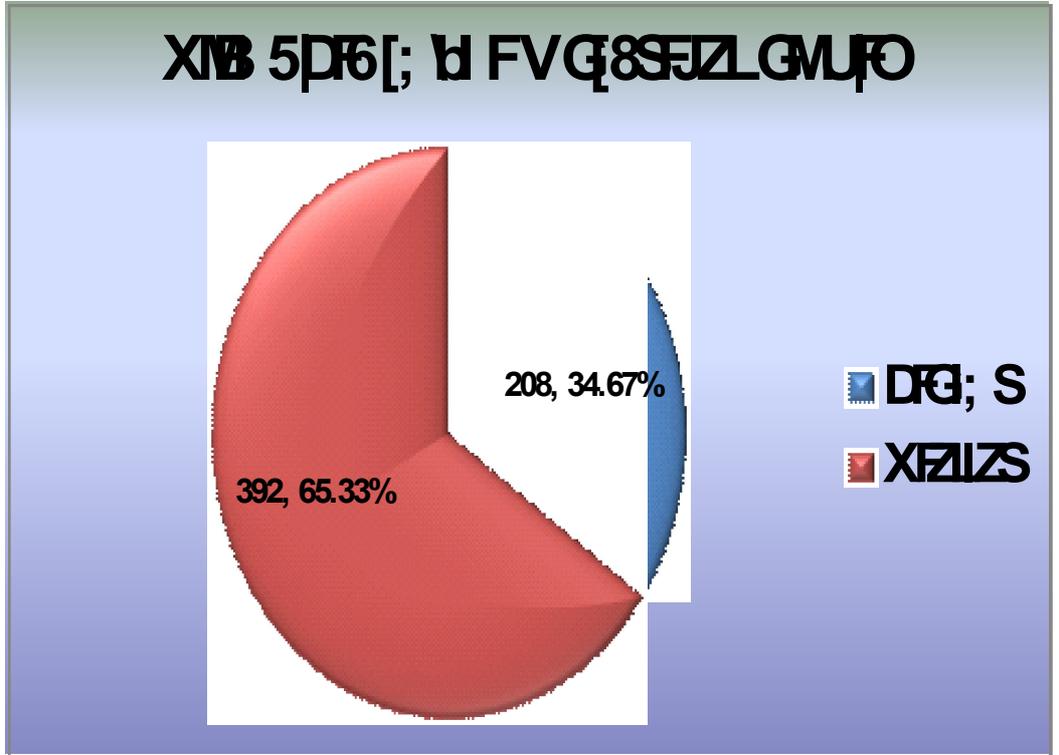
કોષ્ટક નં. 4.13 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવમાં 5 વર્ષ સુધીની ટકાવારી 35.00% અને 5 વર્ષથી 10 વર્ષ સુધીની ટકાવારી 55.5% તેમજ 10 વર્ષથી વધુની ટકાવારી 9.5% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

**જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના
શોખ પ્રમાણે સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.14**

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
માનસિક	208	34.67 %
શારીરિક	392	65.33 %
કુલ ...	600	100 %

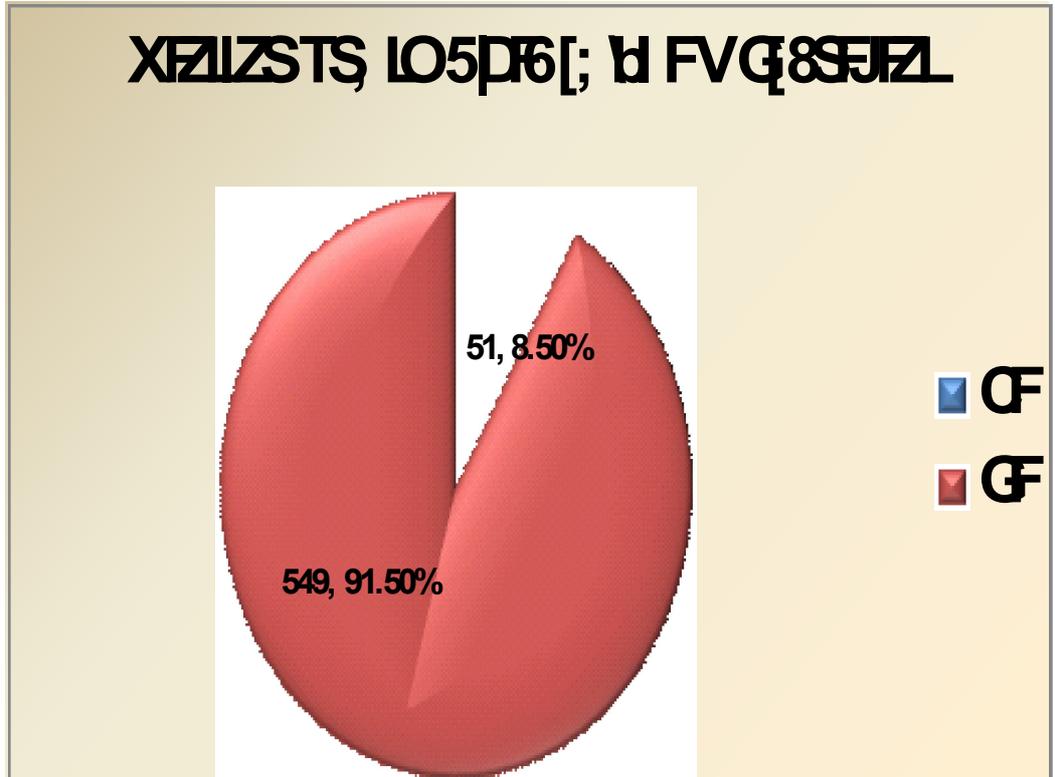
કોષ્ટક નં. 4.14 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શોખમાં માનસિકની ટકાવારી 34.67% અને શારીરિકની ટકાવારી 65.33% જેટલા ખોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોની
શારીરિક તકલીફ પ્રમાણોની સંખ્યા અને ટકાવારી
કોષ્ટક નં. 4.15

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	51	8.5 %
ના	549	91.5 %
કુલ ...	600	100 %

કોષ્ટક નં. 4.15 માં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શારીરિક તકલીફમાં ‘હા’ 8.5% અને ‘ના’ 91.5% જેટલા જોવા મળ્યા હતા. જેની નીચે પ્રમાણે ગ્રાફ દ્વારા રજૂઆત કરી છે.

સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોને આધારે માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો

અને તેના મધ્યકો દર્શાવતું કોષ્ટક

કોષ્ટક નં. 4.16

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
1	શિક્ષણ	પ્રાથમિક 1 થી 7	118	10431	88.40
		માધ્યમિક 8 થી 10	351	31662	90.21
		ઉ. માધ્યમિક 11 થી 12	131	11202	85.51
2	દામ્પત્ય જીવન	પરિણિત	351	31443	89.58
		અપરિણિત	249	21822	87.64
3	કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ	નિમ્ન	120	10581	88.18
		મધ્યમ	461	41079	89.11
		ઉચ્ચ	19	1615	85.00
4	કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા	5 સભ્યો સુધી	406	35778	88.12
		5 સભ્યોથી વધુ	194	17463	90.02
5	માસિક આવક	5000 સુધી	270	23247	86.10
		5000 થી 10000 સુધી	299	27110	90.67
		10000 થી વધુ	31	2845	91.77
6	પિતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	529	47421	89.64
		ઘો. 10 થી વધુ	71	5864	82.59
7	માતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	560	50020	89.32
		ઘો. 10 થી વધુ	40	3270	81.75

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
8	પિતાનો વ્યવસાય	નોકરી	122	10559	86.55
		ઘંઘો	139	12645	90.97
		ખેતી	339	30081	88.73
9	માતાનો વ્યવસાય	નોકરી	21	1805	85.95
		ઘરકામ	579	51487	88.92
10	રહેઠાણ	ગ્રામ્ય	368	32297	87.76
		શહેરી	232	20998	90.51
11	રહેઠાણનો કચવાટ	હા	93	8314	89.45
		ના	507	4495	88.65
12	જીવનશૈલીથી સંતોષ	ઓછો	107	9778	91.38
		મધ્યમ	408	36063	88.39
		ખૂબ જ	85	7425	87.35
13	શારીરિક તકલીફ	હા	51	4512	88.47
		ના	549	48784	88.86
14	અનુભવ	5 વર્ષ સુધી	210	18091	86.15
		5 થી 10 વર્ષ	333	24878	59.72
		10 વર્ષથી વધુ	57	5256	92.21
15	શોખ	માનસિક	208	18533	89.10
		શારીરિક	392	34732	88.60

સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોને આધારે સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો

અને તેના મધ્યકો દર્શાવતું કોષ્ટક

કોષ્ટક નં. 4.17

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
1	શિક્ષણ	પ્રાથમિક 1 થી 7	118	2727	23.11
		માધ્યમિક 8 થી 10	351	7967	22.70
		ઉ. માધ્યમિક 11 થી 12	131	2784	21.25
2	દામ્પત્ય જીવન	પરિણિત	351	8024	22.86
		અપરિણિત	249	5436	21.83
3	કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ	નિમ્ન	120	2741	22.84
		મધ્યમ	461	10337	22.42
		ઉચ્ચ	19	390	20.53
4	કુટુંબના સભ્યો ની સંખ્યા	5 સભ્યો સુધી	406	8990	22.14
		5 સભ્યોથી વધુ	194	4456	22.97
5	માસિક આવક	5000 સુધી	270	5828	21.59
		5000 થી 10000 સુધી	299	6961	23.28
		10000 થી વધુ	31	671	21.65
6	પિતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	529	12038	22.76
		ઘો. 10 થી વધુ	71	1392	19.61
7	માતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	560	12690	22.66
		ઘો. 10 થી વધુ	40	758	18.92

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
8	પિતાનો વ્યવસાય	નોકરી	122	2643	21.66
		ઘંઘો	139	3221	23.17
		ખેતી	339	7587	22.38
9	માતાનો વ્યવસાય	નોકરી	21	452	21.52
		ઘરકામ	579	13006	22.46
10	રહેઠાણ	ગ્રામ્ય	368	8213	22.32
		શહેરી	232	5243	22.60
11	રહેઠાણનો કચવાટ	હા	93	2108	22.67
		ના	507	11350	22.39
12	જીવનશૈલીથી સંતોષ	ઓછો	107	2481	23.19
		મધ્યમ	408	8999	22.06
		ખૂબ જ	85	1981	23.31
13	શારીરિક તકલીફ	હા	51	1113	21.82
		ના	549	12347	22.49
14	અનુભવ	5 વર્ષ સુધી	210	4585	21.83
		5 થી 10 વર્ષ	333	7592	22.80
		10 વર્ષથી વધુ	57	1287	22.58
15	શોખ	માનસિક	208	4623	22.24
		શારીરિક	392	8833	22.53

સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોને આધારે જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો

અને તેના મધ્યકો દર્શાવતું કોષ્ટક

કોષ્ટક નં. 4.18

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
1	શિક્ષણ	પ્રાથમિક 1 થી 7	118	4515	38.26
		માધ્યમિક 8 થી 10	351	13267	37.80
		ઉ. માધ્યમિક 11 થી 12	131	4679	35.72
2	દામ્પત્ય જીવન	પરિણિત	351	13335	37.99
		અપરિણિત	249	9145	36.73
3	કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ	નિમ્ન	120	4482	37.35
		મધ્યમ	461	17303	37.53
		ઉચ્ચ	19	677	35.63
4	કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા	5 સભ્યો સુધી	406	15055	37.08
		5 સભ્યોથી વધુ	194	7486	38.59
5	માસિક આવક	5000 સુધી	270	9690	35.89
		5000 થી 10000 સુધી	299	11555	38.65
		10000 થી વધુ	31	1215	39.19
6	પિતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	529	20088	37.97
		ઘો. 10 થી વધુ	71	2488	35.04
7	માતાનો અભ્યાસ	ઘો. 10 સુધી	560	21153	37.77
		ઘો. 10 થી વધુ	40	1328	33.20

ક્રમ	વિગત	વિભાગ	સંખ્યા	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો	પ્રાપ્તાંકોનો મધ્યક
8	પિતાનો વ્યવસાય	નોકરી	122	4348	35.64
		ઘંઘો	139	5427	39.04
		ખેતી	339	12722	37.53
9	માતાનો વ્યવસાય	નોકરી	21	740	35.24
		ઘરકામ	579	21759	37.58
10	રહેઠાણ	ગ્રામ્ય	368	13682	37.18
		શહેરી	232	8850	38.15
11	રહેઠાણનો કચવાટ	હા	93	3528	37.94
		ના	507	18967	37.41
12	જીવનશૈલીથી સંતોષ	ઓછો	107	4091	38.23
		મધ્યમ	408	15205	37.27
		ખૂબ જ	85	3178	37.39
13	શારીરિક તકલીફ	હા	51	1937	37.98
		ના	549	20560	37.45
14	અનુભવ	5 વર્ષ સુધી	210	7578	36.09
		5 થી 10 વર્ષ	333	12639	37.95
		10 વર્ષથી વધુ	57	2279	39.98
15	શોખ	માનસિક	208	7818	37.59
		શારીરિક	392	14654	37.38

ઉપર પ્રમાણેના સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોની ટકાવારી રજૂ કર્યા પછી હવે HO1 થી HO. 45 સુધી સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોને આધારે આંકડાશાસ્ત્રીય કસોટીઓને અનુરૂપ શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓની ચકાસણી કરીને પરિણામો તારવેલા છે. ઉપરાંત પ્રકરણ-2 માં દર્શાવેલા પૂર્વીય અભ્યાસોમાં પ્રસ્તુત સંશોધનની HO ને અનુરૂપ તુલના કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરેલો છે.

4.3 F કસોટી – એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ ::

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં F કસોટી એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ ઉપયોગમાં લીધેલ છે. આ કસોટી પ્રમાણે HO.1 થી HO.18 રચવામાં આવી હતી. જેમાં રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાત, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ, માસિક આવક, પિતાનો વ્યવસાય, જીવનશૈલીથી સંતોષ અને અનુભવ. આ બધા સ્વતંત્ર પરિવર્ત્યોની માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ જેવા પરતંત્ર પરિવર્ત્યો પર અસર જાણવા માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી કરવા F કસોટી નો ઉપયોગ કરી F ના મૂલ્યો શોધવામાં આવેલ છે. જેમાં પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામોની ચર્ચા નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે.

F કસોટી એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ ::

HO. 1 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.19

રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત (ધો. 1 થી 7, 8 થી 10 કે 11 થી 12)
થી વધુના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	2128.39	2	1064.20	9.18	સાર્થક છે
WSS	69188.24	597	115.89		
TSS	71316.63	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 9.18 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 2 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.20

રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત (ધો. 1 થી 7, 8 થી 10 કે 11 થી 12)
થી વધુના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	260.94	2	130.47	5.09	સાર્થક છે
WSS	15308.25	597	25.64		
TSS	15569.19	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 5.09 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

પૂર્વીય અભ્યાસ નંબર 12 સાથે તુલના :-

યોગેશ બી. મહેતાના અભ્યાસ ઓછી શૈક્ષણિક લાયકાત અને વધુ શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં સમાયોજનના તફાવત જોવા મળે છે. જે HO2 ના તારણ સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

HO. 3 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં તેના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.21

રત્નકલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત (ધો. 1 થી 7, 8 થી 10 કે 11 થી 12) થી વધુના જીવન સંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ (સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	513.41	2	256.71	6.10	સાર્થક છે
WSS	25116.05	597	42.07		
TSS	25629.46	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાતના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 6.10 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

પૂર્વીય અભ્યાસ નંબર 8 સાથે તુલના :-

કારાવદરા ભીની એમ. - કર્મચારીઓના જીવનસંતોષ પર શૈક્ષણિક લાયકાતની અસર જોવા મળતી નથી. જે HO3 ના તારણથી જુદો પડે છે.

HO. 4 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.22

રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ (ઉચ્ચ, મધ્યમ, નિમ્ન) ના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	365.06	2	182.53	1.53	સાર્થક નથી
WSS	71293.9	597	119.42		
TSS	71658.96	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 1.53 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 5 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.23

રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ (ઉચ્ચ, મધ્યમ, નિમ્ન) ના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	89.03	2	44.52	1.72	સાર્થક નથી
WSS	15429.25	597	25.84		
TSS	15518.28	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 1.72 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 6 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં તેના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.24

રત્નકલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ (ઉચ્ચ, મધ્યમ, નિમ્ન) ના જીવનસંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	67.14	2	33.57	0.76	સાર્થક નથી
WSS	26328.45	597	44.10		
TSS	26395.59	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 0.76 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 7 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.25

રત્નકલાકારોની માસિક આવક (રૂ.5000 સુધી, રૂ.5000 થી 10.000, રૂ.10.000થી વધુ) ના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	3276.72	2	1638.36	5.42	સાર્થક છે
WSS	180322.62	597	302.05		
TSS	183599.34	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 5.42 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 8 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.26

રત્નકલાકારોની માસિક આવક (રૂ.5000 સુધી, રૂ.5000 થી 10.000, રૂ.10.000થી વધુ) ના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	426.59	2	213.30	8.46	સાર્થક છે
WSS	15057.87	597	28.22		
TSS	15484.46	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 8.46 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 9 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં તેના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.27

રત્નકલાકારોની માસિક આવક (રૂ.5000 સુધી, રૂ.5000 થી 10.000, રૂ.10.000થી વધુ) ના જીવન સંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	1179.4	2	589.7	14.17	સાર્થક છે
WSS	24847.93	597	41.62		
TSS	26027.33	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવકના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 14.17 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 10 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.28

રત્નકલાકારોના પિતાનો વ્યવસાય (નોકરી, ધંધો કે ખેતી) ના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	1274.76	2	6.37,38	5.43	સાર્થક છે
WSS	70030.2	597	117.30		
TSS	71304.96	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 5.43 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 11 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.29

રત્નકલાકારોના પિતાનો વ્યવસાય (નોકરી, ધંધો કે ખેતી) ના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	149.01	2	74.51	2.89	સાર્થક નથી
WSS	15378.99	597	25.76		
TSS	15528	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 2.89 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 12 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં તેના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.30

રત્નકલાકારોના પિતાનો વ્યવસાય (નોકરી, ધંધો કે ખેતી) ના જીવનસંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	753.63	2	376.82	8.86	સાર્થક છે
WSS	25380.35	597	42.51		
TSS	26133.98	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 8.86 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 13 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.31

રત્નકલાકારોના જીવનશૈલી (આધુનિક, મધ્યમ, નિમ્ન) ના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	960.33	2	480.17	4.08	સાર્થક છે
WSS	70281.74	597	117.72		
TSS	71242.07	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 4.08 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલી અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 14 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.32

રત્નકલાકારોના જીવનશૈલી (આધુનિક, મધ્યમ, નિમ્ન) ના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	183.45	2	91.73	1.23	સાર્થક નથી
WSS	44368.09	597	74.32		
TSS	44551.54	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 1.23 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 1.23 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલી અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 15 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં તેના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.33

રત્નકલાકારોના જીવનશૈલી (આધુનિક, મધ્યમ, નિમ્ન) ના જીવનસંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	79.64	2	39.82	0.92	સાર્થક નથી
WSS	25953.23	597	43.47		
TSS	26032.87	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલીના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 0.92 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના જીવનશૈલી અને જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 16 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.34

રત્નકલાકારોના અનુભવ (5 વર્ષ, 5 વર્ષથી 10 વર્ષ, 10 વર્ષથી વધુ) ના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	2419.49	2	1209.75	9.99	સાર્થક છે
WSS	72324.47	597	121.15		
TSS	74743.96	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 9.99 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

HO. 17 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.35

રત્નકલાકારોના અનુભવ (5 વર્ષ, 5 વર્ષથી 10 વર્ષ, 10 વર્ષથી વધુ)
ના સમાયોજનનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	121.26	2	60.63	2.37	સાર્થક છે
WSS	15256.58	597	25.56		
TSS	15377.84	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 2.37 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી ઓછી છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક નથી. આથી ઉત્કલ્પનાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

HO. 18 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે કોઈ સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કોષ્ટક નં. 4.36

રત્નકલાકારોના અનુભવ (5 વર્ષ, 5 વર્ષથી 10 વર્ષ, 10 વર્ષથી વધુ)
ના જીવનસંતોષનું એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણ

(સાર્થકતાની કક્ષા 0.05)

વિચરણના મૂળ	વિચરણના વર્ગો નો સરવાળો	સ્વતંત્રની માત્રા	વિચરણની માત્રા	F કિંમત	સાર્થક
BSS	840.21	2	420.11	9.92	સાર્થક છે
WSS	25279.76	597	42.34		
TSS	26919.97	599			

કોષ્ટક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવના સંદર્ભમાં કરેલી ગણતરીના પરિણામો :

F ની કિંમત 9.92 છે. સ્વતંત્રની માત્રા 2 અને 597 હોય ત્યારે 0.05 કક્ષાએ F ની કિંમત 3.07 છે. અહીં પ્રાપ્ત થયેલ F ની કિંમત તેનાથી વધારે છે તેથી 0.05 કક્ષાએ તફાવત સાર્થક છે. આથી ઉત્કલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

તારણ :-

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને જીવનસંતોષ ના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

4.4 સહસંબંધનું અર્થઘટન ::

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સહસંબંધની ગણતરી કરવા માટે કાર્લ પીયરસનની રીત ઉપયોગમાં લેવામાં આવી છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચે પરસ્પર કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે જાણકારી મેળવવાનો મુખ્ય આશય હતો તેના માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 19 થી 21 ની રચના કરવામાં આવેલ હતી. જેમાં પ્રાપ્ત પરિણામોની રજૂઆત અને ચર્ચા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે. સહસંબંધનું અર્થઘટન નીચે મુજબ કરી શકાય.

- (1) 0.20 થી ઓછો – નહીવત સહસંબંધ
- (2) 0.20 થી 0.40 – ઓછો થોડો પણ નિશ્ચિત સંબંધ
- (3) 0.40 થી 0.70 – સાધારણ સહસંબંધ
- (4) 0.70 થી 0.90 – સારો નોંધપાત્ર સહસંબંધ
- (5) 0.90 થી 1.00 – પરસ્પર આધારિત સહસંબંધ

HO. 19 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

કોષ્ટક નં. 4.37

માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન વચ્ચે પરસ્પર સહસંબંધ

દર્શાવતું કોષ્ટક

N = 600

ક્રમ	વિગત	સંખ્યા	સ્વતંત્રતાની માત્રા	r	Sig
1	માનસિક સ્વાસ્થ્ય	600	598	0.34	S
2	સમાયોજન	600	598		

** ગણતરી પ્રમાણે અર્થઘટન ::

અહીં ગણેલા r ની કિંમત 0.34 છે. એટલે કે ઓછો ઘન સહસંબંધ દર્શાવે છે.

**** કોષ્ટક પ્રમાણે અર્થઘટન ::**

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ્રમાણે $df = 598$ છે. જેની કોષ્ટકમાં કિંમત 0.05 કક્ષાએ 0.062 છે. કોષ્ટકની કિંમત કરતા ગણેલા r ની કિંમત મોટી છે. તેથી તફાવત સાર્થક છે માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના અસ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ : આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન વચ્ચે સંગીન સહસંબંધ નથી.

HO. 20 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

કોષ્ટક નં. 4.38

માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવન સંતોષ વચ્ચે પરસ્પર સહસંબંધ દર્શાવતું કોષ્ટક

N = 600

ક્રમ	વિગત	સંખ્યા	સ્વતંત્રતાની માત્રા	r	Sig
1	માનસિક સ્વાસ્થ્ય	600	598	0.63	S
2	જીવન સંતોષ	600	598		

**** ગણતરી પ્રમાણે અર્થઘટન ::**

અહીં ગણેલા r ની કિંમત 0.63 છે. એટલે કે સામાન્ય ધન સહસંબંધ દર્શાવે છે.

**** કોષ્ટક પ્રમાણે અર્થઘટન ::**

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ્રમાણે $df = 598$ છે. જેની કોષ્ટકમાં કિંમત 0.05 કક્ષાએ 0.062 છે. કોષ્ટકની કિંમત કરતા ગણેલા r ની કિંમત મોટી છે. તેથી તફાવત સાર્થક છે માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના અસ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ : આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનસંતોષ વચ્ચે સંગીન સહસંબંધ નથી.

HO. 21 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના સમાયોજન અને જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

કોષ્ટક નં. 4.39

સમાયોજન અને જીવન સંતોષ વચ્ચે પરસ્પર સહસંબંધ

દર્શાવતું કોષ્ટક

N = 600

ક્રમ	વિગત	સંખ્યા	સ્વતંત્રતાની માત્રા	r	Sig
1	સમાયોજન	600	598	0.50	S
2	જીવન સંતોષ	600	598		

** ગણતરી પ્રમાણે અર્થઘટન ::

અહીં ગણેલા r ની કિંમત 0.50 છે. એટલે કે સાધારણ ધન સહસંબંધ દર્શાવે છે.

** કોષ્ટક પ્રમાણે અર્થઘટન ::

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પ્રમાણે df= 598 છે. જેની કોષ્ટકમાં કિંમત 0.05 કક્ષાએ 0.062 છે. કોષ્ટકની કિંમત કરતા ગણેલા r ની કિંમત મોટી છે. તેથી તફાવત સાર્થક છે માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના અસ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ : આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે સમાયોજન અને જીવનસંતોષ વચ્ચે સંગીન સહસંબંધ નથી.

પૂર્વીય અભ્યાસ નંબર-16 સાથે તુલના :-

નીતા એલ. કાછડીયાના અભ્યાસમાં નોકરિયાતના જીવનસંતોષ અને સમાયોજન વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળે છે. જે HO21 ના તારણ સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

4.5 t કસોટી પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી ::

t કસોટીનો ઉપયોગ કરી રત્ન કલાકારોમાં દામ્પત્યજીવન, કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા, પિતાનો અભ્યાસ, માતાનો અભ્યાસ, માતાનો વ્યવસાય, રહેઠાણ, શારીરિક તકલીફ અને શોખના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષમાં તફાવત છે કે કેમ ? તેની જાણકારી મેળવવા માટે 't' કસોટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. જેમાં પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામોની ચર્ચા નીચે ક્રમવાર કરવામાં આવેલ છે.

HO. 22 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય ના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.40

પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	પરિણિત	351	89.58	11.14	0.59	2.18	સાર્થક છે
2	અપરિણિત	249	87.64	10.42	0.66		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.40 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 22 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 2.18 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધુ છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન-કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

પૂર્વીય અભ્યાસ નંબર-16 સાથે તુલના :-

એ. એમ. નંદાણીયા - પૂર્વીય અભ્યાસમાં લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે, જે ના તારણ સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

HO. 23 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજજાના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.41

પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના
આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	પરિણિત	351	22.86	4.85	0.26	2.40	સાર્થક છે
2	અપરિણિત	249	21.83	5.33	0.34		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.41 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 23 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 2.40 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધુ છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન કલાકારો ના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

પૂર્વાચ અભ્યાસ નંબર-13 સાથે તુલના :-

ત્રિવેદી પાચલ જે. ના અભ્યાસમાં રેલ્વે કર્મચારીઓમાં પરિણિત વ્યક્તિ ઓ કરતા અપરિણિત વ્યક્તિઓમાં સમાયોજન વધારે જોવા મળે છે. જે HO23 ના તારણ સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

HO. 24 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના લગ્ન દરજખના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.42

પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	પરિણિત	351	37.99	6.74	0.36	2.33	સાર્થક છે
2	અપરિણિત	249	36.73	6.27	0.40		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.42 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 24 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 2.33 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધુ છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે પરિણિત કે અપરિણિત રત્ન કલાકારો ના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 25 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.43

5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	5 સભ્યો સુધી	406	88.12	10.88	0.54	1.92	સાર્થક નથી
2	5 સભ્યોથી વધુ	194	90.02	11.59	0.83		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.43 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 25 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.92 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

પૂર્વીય અભ્યાસ નંબર-2 સાથે તુલના ::

બી.એમ. વઘાસીયાના પૂર્વીય અભ્યાસમાં વિભક્ત કુટુંબમાં રહેતા કર્મચારીઓ ના માનસિક સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે સાર્થક તફાવત જોવા મળતો નથી જે HO.25 થી જુદો પડે છે.

HO. 26 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.44

5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	5 સભ્યો સુધી	406	22.14	5.01	0.25	1.84	સાર્થક નથી
2	5 સભ્યોથી વધુ	194	22.97	5.17	0.37		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.44 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 26 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.84 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 27 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યાના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.45

5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	5 સભ્યો સુધી	406	37.08	7.06	0.35	2.56	સાર્થક છે
2	5 સભ્યોથી વધુ	194	38.59	6.55	0.47		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.45 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 27 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 2.56 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવતા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 28 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.46

પિતાનો અભ્યાસ ઘો. 10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ઘો. 10 સુધી	529	89.64	10.81	0.47	5.73	સાર્થક છે
2	ઘો. 10 થી વધુ	71	82.59	9.59	1.19		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.46 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 28 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 5.73 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ઘો.10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 29 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓના સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.47

પિતાનો અભ્યાસ ઘો. 10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ઘો. 10 સુધી	529	22.76	5.20	0.23	6.56	સાર્થક છે
2	ઘો. 10 થી વધુ	71	19.61	3.58	0.42		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.47 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 29 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 6.56 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ઘો.10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 30 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના અભ્યાસના આધારે તેઓના જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.48

પિતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી તેમજ ધો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ધો. 10 સુધી	529	37.97	6.64	0.29	2.50	સાર્થક છે
2	ધો. 10 થી વધુ	71	35.04	9.54	1.13		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.48 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 30 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.16 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 2.50 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ધો.10 સુધી તેમજ ધો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 31 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.49

માતાનો અભ્યાસ ઘો. 10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ઘો. 10 સુધી	560	89.32	10.81	0.46	5.18	સાર્થક છે
2	ઘો. 10 થી વધુ	40	81.75	8.76	1.39		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.49 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 31 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 5.18 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો અભ્યાસ ઘો.10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 32 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.50

માતાનો અભ્યાસ ઘો. 10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ઘો. 10 સુધી	560	22.66	5.08	0.21	5.19	સાર્થક છે
2	ઘો. 10 થી વધુ	40	18.92	4.35	0.69		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.50 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 32 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 5.19 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો અભ્યાસ ઘો.10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 33 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના અભ્યાસના સંદર્ભમાં
જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.51

માતાનો અભ્યાસ ઘો. 10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન
કલાકારોના જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ઘો. 10 સુધી	560	37.77	6.58	0.28	4.86	સાર્થક છે
2	ઘો. 10 થી વધુ	40	33.20	5.66	0.90		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.51 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 33 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 4.86 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો અભ્યાસ ઘો.10 સુધી તેમજ ઘો.10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 34 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.52

માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	વ્યવસાય-નોકરી	21	85.95	8.48	1.85	1.55	સાર્થક નથી
2	વ્યવસાય-ઘરકામ	579	88.92	10.97	0.46		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.52 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 34 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.55 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં જોડાયેલી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 35 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.53

માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	વ્યવસાય-નોકરી	21	21.52	4.64	1.01	0.91	સાર્થક નથી
2	વ્યવસાય-ઘરકામ	579	22.46	5.09	0.21		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.53 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 35 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.91 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં જોડાયેલી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 36 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાના વ્યવસાયના સંદર્ભમાં
જીવનસંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.54

માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામના જીવનસંતોષના
પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	વ્યવસાય-નોકરી	21	35.24	6.61	1.44	1.59	સાર્થક નથી
2	વ્યવસાય-ઘરકામ	579	37.58	6.59	0.27		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.54 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 36 ની
ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05
કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.59 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત
કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં
જોડાયેલી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો
નથી.

HO. 37 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના માનસિક સ્વાસ્થ્યના સંદર્ભમાં મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.55

રહેઠાણ ગ્રામ્ય કે શહેરી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ગ્રામ્ય	368	87.78	10.79	0.56	3.00	સાર્થક છે
2	શહેરી	232	90.51	10.92	0.72		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.55 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 37 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 3.00 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક છે. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બનતી નથી.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ગ્રામ્ય કે શહેરી રહેઠાણના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

કાર્ન હાઉઝર 1956 અને લો (1980) ના પૂર્વીય અભ્યાસ (નંબર) સરખામણી કરતા રહેઠાણની દ્રષ્ટિએ (જે HO. 37 માં) ગ્રામ અને શહેરીના અભ્યાસો સાથે સામ્યતા જોવા મળે છે.

HO. 38 જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના સંદર્ભમાં સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.56

રહેઠાણ (વિસ્તાર) ગ્રામ્ય કે શહેરી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ગ્રામ્ય વિસ્તાર	368	22.32	4.89	0.25	0.65	સાર્થક નથી
2	શહેરી વિસ્તાર	232	22.60	5.37	0.35		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.56 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 38 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.65 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા વધારે છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ગ્રામ્ય કે શહેરી રહેઠાણના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

HO. 39 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના સંદર્ભમાં જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.57

રહેઠાણ (વિસ્તાર) ગ્રામ્ય કે શહેરી હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	ગ્રામ્ય વિસ્તાર	368	37.18	6.47	0.34	1.62	સાર્થક નથી
2	શહેરી વિસ્તાર	232	38.15	7.57	0.50		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.57 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 39 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.62 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે ગ્રામ્ય કે શહેરી રહેઠાણના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

પૂર્વીય અભ્યાસ સાથે તુલના :

ડો. અનંત. એમ. વસાણી – પૂર્વીય અભ્યાસમાં રહેઠાણની અસર જીવન સંતોષ પર પડતી નથી. જે HO.39 ના તારણ સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

HO. 40 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.58

‘હા’ કે ‘ના’ ના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	હા	51	88.47	9.94	1.39	0.27	સાર્થક નથી
2	ના	549	88.86	10.98	0.47		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.58 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 43 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.27 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 41 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં તેના સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.59

‘હા’ કે ‘ના’ ના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	હા	51	21.82	4.13	0.58	1.08	સાર્થક નથી
2	ના	549	22.49	5.16	0.22		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.59 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 44 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 1.08 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 42 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફના સંદર્ભમાં તેના જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.60

‘હા’ કે ‘ના’ ના સંદર્ભમાં રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે ‘t’ કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	હા	51	31.78	6.46	0.90	0.56	સાર્થક નથી
2	ના	549	37.45	6.61	0.28		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.60 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 45 ની ચકાસણી કરવા માટે ‘t’ કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના ‘t’ ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી ‘t’ ની કિંમત 0.56 છે જે કોઠાના ‘t’ ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 43 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.61

માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	માનસિક શોખ	208	89.10	10.39	0.72	0.54	સાર્થક નથી
2	શારીરિક શોખ	392	88.60	11.19	0.57		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.61 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 46 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.54 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 44 જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેના સમાયોજનના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.62

માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	માનસિક શોખ	208	22.24	5.04	0.35	0.66	સાર્થક નથી
2	શારીરિક શોખ	392	22.53	5.10	0.26		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.62 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 47 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.66 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

HO. 45 જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શોખના આધારે તેના જીવન સંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સાર્થક તફાવત નથી.

કોષ્ટક નં. 4.63

માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકોના આધારે 't' કસોટી

N = 600

ક્રમ	વિગત	જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો			પ્રમાણ ભૂલ	t કિંમત	સાર્થકતા
		n	m	SD			
1	માનસિક શોખ	208	37.59	6.66	0.46	0.37	સાર્થક નથી
2	શારીરિક શોખ	392	37.38	6.60	0.33		

અર્થઘટન :-

કોષ્ટક 4.63 માં દર્શાવેલી માહિતિની શૂન્ય ઉત્કલ્પના નં. 48 ની ચકાસણી કરવા માટે 't' કસોટી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

જ્યારે 598 ની સ્વાતંત્ર્ય માત્રા (df) એ કોષ્ટકના 't' ની કિંમત 0.05 કક્ષાએ 1.96 છે. અહીં ગણેલી 't' ની કિંમત 0.37 છે જે કોઠાના 't' ની કિંમત કરતા ઓછી છે તેથી તફાવત સાર્થક નથી. માટે શૂન્ય ઉત્કલ્પના સ્વીકાર્ય બને છે.

તારણ

આથી તારણ કાઢવામાં આવે છે કે માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

પ્રકરણ-5

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
5.0	પ્રસ્તાવના	212
5.1	સંશોધનનો સારાંશ	212
5.2	પ્રસ્તુત સંશોધનના તારણો	215
	5.2.1 વિચરણ પૃથ્થકરણ (એકમાર્ગીય) ને આધારે મેળવેલા તારણો	216
	5.2.2 સહસંબંધ આધારે મેળવેલા તારણો	218
	5.2.3 't' કસોટીના આધારે મેળવેલા તારણો.	218
5.3	નબળા માનસિક સ્વાસ્થ્યના કારણો	222
5.4	માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવાના સૂચનો	222
5.5	નબળા સમાયોજનના કારણો	223
5.6	સમાયોજન સુધારવાના સૂચનો	223
5.7	નબળા જીવન સંતોષના કારણો	224
5.8	જીવન સંતોષ વધારવાના સૂચનો	225
5.9	સંશોધનના આધારે ભલામણ સૂચનો	226
5.10	આગળના સંશોધન માટેના સૂચનો	227

:: પ્રકરણ-૫ ::
સંશોધન સારાંશ, તારણો અને સૂચનો

5.0 પ્રસ્તાવના ::-

સંશોધન અહેવાલ લેખનમાં દરેક પ્રકારનું આગવું મહત્વ હોય છે. જ્યારે સંશોધન કર્તા સંશોધન પૂર્ણ કરે છે ત્યારે સમગ્ર માહિતીના વર્ગીકરણના આધારે પોતાના સંશોધન સમાવિષ્ટ વિવિધ પાસાઓમાં સમસ્યા કથનથી માંડીને તારણો સુધીનો સ્પષ્ટ અને ટૂંકો ચિતાર સારાંશ રૂપે આપવાની પ્રથા છે. સારાંશ લખવાથી જ સંશોધન અહેવાલ લેખનનો આશય સૌથી વધુ ચરિતાર્થ થાય છે. માટે જ આ પ્રકરણનું સંશોધન અહેવાલ લેખનમાં ઘણું જ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સમગ્ર સંશોધનના તારણો, સારાંશોની રજૂઆત કરવામાં આવી છે. આ સંશોધનનો મુખ્ય આશય જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવન સંતોષ અને સમાયોજનનો અભ્યાસ કરવાનો હતો. તેમજ આ ત્રણેય પરિવર્ત્યો આધારે મળેલી માહિતી ઉપરથી તારણો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. તેમજ આ સંદર્ભમાં આગળ સંશોધનો માટેના સૂચનો પણ કરવામાં આવ્યા છે.

5.1 સંશોધનનો સારાંશ ::-

આજના આ ટેકનોલોજીના યુગમાં જિંદગી કોઈને ફાવતી ને ભાવતી વસ્તુ મળશે જ એવી ગેરન્ટી આપતી નથી. માણસની મોટી મુશ્કેલી એ છે કે જ્યાં એણે બૌદ્ધિક સમયસૂચકતા અને સજ્જતા દેખાડવાની જરૂર હોય છે ત્યાં કાં તો એ ભાવનાત્મક અભિગમ દાખવે છે અથવા આત્મપ્રશંસાના વિઘાતક કૂવામાં ભૂસકા મારવાનું શરૂ કરી દે છે. કેટલાક લોકો રોજગારી પ્રાપ્ત કરવામાં નહીં પણ બેરોજગાર રહેવામાં પોતાની ‘કુશળતા’ ખર્ચી નાખે છે અને જીવનમાં સંતોષ મેળવવા પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે છે.

સમાજમાં વ્યક્તિ કોઈને કોઈ પ્રકારનો વ્યવસાય કરે છે અને પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે તેને કોઈપણ પ્રકારનું કાર્ય કરવું પડે છે અને તેમાંથી જે વળતર મળે છે તે દ્વારા પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષાય છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક સોરેન્સન અને મામ તેના પુસ્તક "Psychology for Living" માં જણાવે છે કે (2500) પરચીસો કરતા પણ વધારે વ્યવસાયો છે જેમાં વ્યક્તિએ પોતાની અભિયોગ્યતા, અભિરૂચિ, વ્યક્તિત્વ અને બુદ્ધિને લક્ષમાં રાખીને વ્યવસાયની પસંદગી કરવી જોઈએ.

જેમ કે ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાનનું સૂત્ર છે કે "Right Man for Right Place" એટલે કે “યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય માણસ” આવવાથી વ્યક્તિને વ્યવસાય સંતોષ અને જીવનસંતોષ વધે છે. જેથી વ્યક્તિનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સ્વસ્થ રહે છે અને તે સમાજમાં સારું સમાયોજન સાધી શકે છે.

આ સંદર્ભમાં અહીં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારો પોતાના કાર્યમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય ઉપર અસર થાય છે કે નહીં ? વ્યક્તિને પોતાના કાર્ય સાથે સમાયોજન સાધી શકે છે કે નહીં ? અને તેના કાર્યથી તેને કેટલા અંશે જીવનસંતોષ પ્રાપ્ત થાય છે? તે જાણવા અને રત્નકલાકારોના વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો સાથે માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ કેટલા પ્રમાણમાં સંકળાયેલા છે એ તપાસવા માટે અભ્યાસ જરૂરી બન્યો. આ બધી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નીચે મુજબની સંશોધન સમસ્યા લેવામાં આવી હતી.

“જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોનો સમષ્ટિ તરીકે સમાવેશ કરી તેમાંથી 600 કર્મચારીઓ પ્રસ્તુત સંશોધનના ચદરછ નિદર્શ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના

માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ પર સંશોધન વિષય પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં, નીચે મુજબની કસોટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

- (1) માનસિક સ્વાસ્થ્ય માપન માટે ડો. ડી.જે. ભટ્ટ રચિત તુલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.
- (2) સમાયોજન માપન માટે પ્રમોદકુમાર રચિત તુલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.
- (3) જીવનસંતોષ માપન માટે ડો. આલમ અને શ્રીવાસ્તવ રચિત તુલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

ઉપર્યુક્ત ચદરછ રીતે પસંદ કરાયેલા નિદર્શ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીનું ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ પ્રાપ્ત થયેલ માહિતીનું ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું અને વિવિધ ઘટકો પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરી આ રૂપાંતરને સામાન્ય ટકાવારીમાં દર્શાવવામાં આવી. સંખ્યાત્મક માહિતીનું પૃથ્થકરણ કરવા માટે કાર્લ પિયર્સન 'r' પ્રયુક્તિ, વિચરણ પૃથ્થકરણ 'F' કસોટી અને 't' કસોટીનો ઉપયોગ કરી શૂન્ય ઉત્કલ્પનાની ચકાસણી આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ દ્વારા કરી હતી.

જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, જીવનસંતોષ અને સમાયોજન વચ્ચે સહસંબંધ શોધવામાં આવ્યો હતો.

વ્યક્તિગત પરિવર્ત્યો, શૈક્ષણિક લાયકાત, માસિક આવક અને અનુભવ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ વચ્ચે વિચરણ પૃથ્થકરણ દ્વારા અસરો તપાસવામાં આવી હતી. રત્ન કલાકારોના વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યો અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમાયોજન અને જીવનસંતોષના મધ્યકોની સાર્થકતાના તફાવતો શોધવામાં આવ્યા હતા અને અંતમાં પ્રાપ્ત થયેલ તારણોની રજૂઆત કરવામાં આવી છે. તેમજ તેનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે.

સંશોધનના પરિણામની ચર્ચા કરતા કહી શકાય કે પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન વચ્ચે ઓછો ઘન સહસંબંધ જોવા મળે છે જ્યારે સમાયોજન અને જીવનસંતોષ વચ્ચે સાધારણ ઘન સહસંબંધ જોવા મળે છે અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનસંતોષ વચ્ચે સામાન્ય ઘન સહસંબંધ જોવા મળે છે.

આ ઉપરાંત વિચરણ પૃથ્થકરણ કહી શકાય કે શૈક્ષણિક લાયકાત અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

't' કસોટીના તારણોની સમીક્ષા કરતા કહી શકાય કે કેટલાક સ્વતંત્ર પરિવર્ત્ય માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષને અસર કરે છે અને કેટલાક કરતા નથી.

5.2 સંશોધનના તારણો ::-

કોઈપણ સંશોધનનું છેલ્લું પગથિયું કે આખરી સોપાન એ પરિણામ વ્યક્ત કરે છે. સંશોધકને પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે નિષ્કર્ષ ફલિત કરે છે અને તારણો રજૂ કરે છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવનસંતોષ અંગેનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો છે અને પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે આંકડાશાસ્ત્રીય ગણતરી કરી તેના પરથી આવેલ પરિણામોની ચર્ચા તથા અર્થઘટન કરવામાં આવેલા તેના પરથી ત્રણ વિભાગમાં તારણો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

5.2.1 વિચરણ પૃથ્થકરણ (એકમાર્ગીય)ને આધારે મેળવેલા તારણો

5.2.2 સહસંબંધ આધારે મેળવેલા તારણો

5.2.3 't' કસોટીના આધારે મેળવેલા તારણો

5.2.1 વિચરણ પૃથ્થકરણ (એકમાર્ગીય)ને આધારે મેળવેલા તારણો ::

શિક્ષણ અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

- (1) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.
- (2) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.
- (3) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની શૈક્ષણિક લાયકાત અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

- (4) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- (5) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.
- (6) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

કુટુંબની માસિક આવક અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

- (7) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.
- (8) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

(9) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની માસિક આવક અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

પિતાના વ્યવસાય અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

(10) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

(11) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને સમાયોજન ના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

(12) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાના વ્યવસાય અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

જીવનશૈલી અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

(13) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની જીવનશૈલી અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

(14) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની જીવનશૈલી અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

(15) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની જીવનશૈલી અને જીવનસંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

અનુભવ અંગે 'F' કસોટીના તારણો ::

(16) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

(17) જે તપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને સમાયોજનના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળતી નથી.

- (18) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના અનુભવ અને જીવન સંતોષના પ્રાપ્તાંકો વચ્ચે સંલગ્નતા જોવા મળે છે.

સમગ્ર એકમાર્ગીય વિચરણ પૃથ્થકરણના તારણો ::

કુલ ઉત્કલ્પનાઓ	સાર્થક	સાર્થક નથી
18	12	05

5.2.2 સહસંબંધ પ્રમાણે મેળવેલા તારણો ::

- (19) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજન ના મધ્યકો વચ્ચે કોઈ સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.
- (20) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનસંતોષ ના મધ્યકો વચ્ચે સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.
- (21) જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના સમાયોજન અને જીવનસંતોષના મધ્યકો વચ્ચે સંગીન સહસંબંધ જોવા મળતો નથી.

સમગ્ર 'r' કસોટીના તારણો ::

કુલ ઉત્કલ્પનાઓ	સાર્થક	સાર્થક નથી
03	03	00

5.2.3 't' કસોટીના આધારે મેળવેલા તારણો ::

- (22) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના દામ્પત્યજીવન પરિણિત કે અપરિણિત અને માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.
- (23) જેતપુર શહેરના રત્નકલાકારોના દામ્પત્યજીવન પરિણિત કે અપરિણિત અને સમા-યોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

(24) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના દામ્પત્યજીવન પરિણિત કે અપરિણિત અને જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

કુટુંબના સભ્યો પ્રમાણે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

(25) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવનાર રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

(26) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવનાર રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

(27) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના કુટુંબના સભ્યોની સંખ્યા 5 કે 5 થી વધુ સભ્યો ધરાવનાર રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

પિતાના અભ્યાસ પ્રમાણે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

(28) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

(29) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.

(30) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના પિતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

માતાના અભ્યાસ પ્રમાણે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

- (31) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ માતાનો અભ્યાસ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.
- (32) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ માતાનો અભ્યાસ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.
- (33) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો અભ્યાસ ધો. 10 સુધી કે ધો. 10 થી વધુ માતાનો અભ્યાસ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળે છે.

માતાના વ્યવસાય પ્રમાણે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

- (34) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં જોડાયેલ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (35) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં જોડાયેલ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (36) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માતાનો વ્યવસાય નોકરી કે ઘરકામમાં જોડાયેલ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવનસંતોષ માં તફાવત જોવા મળતો નથી.

રહેઠાણના આધારે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

- (37) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના ગ્રામ્ય કે શહેરી વિસ્તારના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળે છે.

- (38) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના ગ્રામ્ય કે શહેરી વિસ્તારના રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળે છે.
- (39) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના રહેઠાણના ગ્રામ્ય કે શહેરી વિસ્તારના રત્ન કલાકારોના જીવનસંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

શારીરિક તકલીફ પ્રમાણે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

- (40) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (41) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (42) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોમાં શારીરિક તકલીફમાં હા કે ના હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવનસંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

શોખના આધારે 't' કસોટીમા મેળવેલ તારણો ::

- (43) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (44) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના સમાયોજનમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.
- (45) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક કે શારીરિક શોખ હોય તેવા રત્ન કલાકારોના જીવન સંતોષમાં તફાવત જોવા મળતો નથી.

સમગ્ર 't' કસોટીના તારણો ::

કુલ ઉત્કલ્પનાઓ	સાર્થક	સાર્થક નથી
24	11	13

5.3 નબળા માનસિક સ્વાસ્થ્યના કારણો ::-

માનવજીવન પ્રવૃત્તિઓથી ઉભરાયેલું છે. પ્રત્યેક માનવી દરેક ક્ષણે પ્રવૃત્તિઓ કરતો જ રહે છે. કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ વ્યક્તિ આર્થિક ઉત્પાદન માટે કરે છે. તે પ્રવૃત્તિમાં તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યનું યોગ્ય હોવું ખૂબ જ જરૂરી છે.

વ્યક્તિનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંપૂર્ણ રીતે સ્વસ્થ હોય તો તે વ્યવસાયમાં સફળ થાય છે. પરંતુ દરેક માનવીમાં વ્યક્તિગત ભિન્નતા રહેલી છે. તેમ દરેક માનવીના માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં પણ ભિન્નતા રહેલી હોય છે, તેથી કેટલીક વ્યક્તિઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય ખૂબ જ સારૂ હોય છે માટે કેટલાક લોકોનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય નબળું હોવાને કારણે તે પોતાના વ્યવસાયમાં સફળતા મેળવી શકતા નથી.

જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય નબળું હોવાના કારણો અનેક છે, છતાં પણ તેનો ટૂંકમાં ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે કરી શકાય :

- (1) પોતાના વ્યવસાય પ્રત્યેની વફાદારીનું પ્રમાણ.
- (2) વ્યવસાયમાં વધુ પડતો નિષ્ફળતાનો ભય.
- (3) વિધાયક મનોવલણ અને વ્યવાયહારિક ઉણપ.
- (4) પોતાની નિર્ણયશક્તિમાં પૂર્ણ સ્વાયત્તતાનો અભાવ.

5.4 માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવાના સૂચનો ::-

વ્યક્તિનું કોઈપણ ગુણ લક્ષણ સારૂ હોય કે નબળું હોય પણ તેના માટે વ્યક્તિ પોતે જ જવાબદાર હોય જ છે. તેમ છતાં પણ વ્યક્તિની આજુબાજુનું

વાતાવરણ, કૌટુંબિક વાતાવરણ, આર્થિક સ્થિતિ વગેરે અસર કરે છે તેથી વ્યક્તિના માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવા માટે નીચે મુજબના સૂચનો રજૂ કરવાનો નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે.

- (1) વ્યક્તિને પોતાના વ્યવસાય પ્રત્યે સતત અને સતત વિધાયક અભિગમ ખૂબ જ વિકસાવવો જોઈએ.
- (2) પોતાના કાર્ય અંગે જાતે જ વિચારી અને પોતાના વર્તન પર થતી વિધાયક અસરોનો સતત વિચાર કરવો જોઈએ.
- (3) વ્યક્તિએ પોતાના વ્યવસાયમાં જે આધુનિક પરિવર્તનો થતા રહે છે તેની સમજ સતત વિકસાવવી જોઈએ.
- (4) વ્યવસાયમાં સફળતા મેળવવા પોતાના પ્રદેશ, રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર ઉપરાંત વિશ્વ સ્તરના ક્ષેત્રોમાં રહેલી પરિવર્તનની પરિસ્થિતિ સાથે પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

5.5 નબળા સમાયોજનના કારણો :-

વ્યક્તિ પોતાના વ્યવસાય સાથે યોગ્ય સમાયોજન સાધવામાં મુશ્કેલી અનુભવતો હોય છે તેના કારણમાં પોતાના કાર્યસ્થળનું વાતાવરણ, કાર્યનો પ્રકાર, કૌટુંબિક પરિસ્થિતિ વગેરે બાબતો અસર કરતી હોય છે.

- (1) પોતાના વ્યવસાયમાં સલામતિનો અભાવ.
- (2) વ્યક્તિગત જવાબદારીઓ સમાયોજનમાં અસર કરે છે.
- (3) કાર્યસ્થળના પરિબળો અસર કરે છે.
- (4) વ્યક્તિની પોતાની આર્થિક પરિસ્થિતિ જવાબદાર હોય છે.

5.6 સમાયોજન સુધારવાના સૂચનો :-

સમાયોજન એક વ્યક્તિગત અને સામૂહિક બાબત છે. પોતાના વ્યવસાયને કે ત્યાંના વાતાવરણ સાથે કૌટુંબિક ભાવના જન્માવે તો તે સમાયોજન

સાધવામાં મહત્વનું અંગ સાબિત થઈ શકે છે. સંશોધકે પોતાની આંતરસુઝના આધારે કેટલાક સૂચનો નીચે મુજબ રજૂ કર્યા છે.

- (1) સમાયોજનમાં વ્યક્તિનો કાર્યનો સમય દરમિયાનનો સહવાસ આ પરિબળ અસર કરે છે. તેથી જ વ્યક્તિએ પોતાના કાર્ય સમય દરમિયાન અન્ય લોકો સાથે વિધાયક વર્તન કરે તો સમાયોજન સાધી શકે છે.
- (2) સમાયોજન એક વ્યાપક પરિબળ છે. રત્ન કલાકારોનું આ પરિબળ સ્થાનિક રીતે, પ્રાદેશિક રીતે કે વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. તેથી વ્યક્તિ બધા સાથે રહીને તેનો વિકાસ કરવા પ્રયત્નો કરી શકે છે.
- (3) વ્યક્તિ પોતાની વિશિષ્ટ શક્તિમાં અન્ય લોકો સાથે સમજપૂર્વક સાથે રહીને તેમજ પોતાની નાનકડી ક્ષતિને આ પરિબળના સંદર્ભમાં સુધારો કરીને સમાયોજનમાં સુધારો કરી શકાય છે.
- (4) સમાયોજનમાં અનેક ઘટકો છે. જેમાં વ્યક્તિ, સમય, સ્થળ, પરિસ્થિતિ, સાધનો, સંચાલકો, સામાજિક જરૂરિયાતો, પોતાની અભિરૂચિ કે અભિ-યોગ્યતાનો વિધાયક ઉપયોગ કરીને યોગ્યતમ કક્ષાએ સમાયોજન વધારવા પ્રયત્નો કરી શકાય છે.

5.7 નબળા જીવન સંતોષના કારણો :-

જીવન સંતોષ એ માનવજીવનનું અભિન્ન અને જટિલ પરિબળ છે. વ્યક્તિની પોતાની કાર્ય પદ્ધતિને આધારે જીવન સંતોષમાં અસર પહોંચી શકે છે. વ્યક્તિગત પરિબળોને કારણે જીવન સંતોષ પર અસર કરે છે. જીવન સંતોષ નબળા રહેવાના નીચે મુજબના કારણો છે :

- (1) રત્ન કલાકારોના શૈક્ષણિક સ્તર, અનુભવ, આવક અને દામ્પત્ય જીવન આ પરિબળની અસર જોવા મળે છે.

- (2) જીવન સંતોષ એ માનવજીવનનું જટિલ પરિબલ હોવાને કારણે વ્યક્તિની બદલાતી અવસ્થાઓ જીવનસંતોષને બદલતી રહે છે જેમ કે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, પ્રૌઢાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા આ બધા અલગ રીતે અસર કરે છે.

5.8 જીવન સંતોષ વધારવાના સૂચનો ::-

‘જીવન સંતોષ’ ખૂબ જ જટિલ પદ છે છતાં વ્યક્તિનો જન્મ માનવ તરીકે થયો છે તે જ મોટું સદ્ભાગ્ય છે તેમ સમજીને ગૌણ પરિબલો જે જીવન-રીતિને અસર કરે છે તેની વાસ્તવિક સમજૂતિ મેળવીને વ્યક્તિ પોતાનો જીવન સંતોષ વધારી શકે છે. આ માટે સંશોધકે મૌલિક સૂચનો આપવાનો નમ્ર પ્રયત્ન કરેલ છે જે નીચે મુજબ છે.

- (1) નોકરીમાં મળતો સમય, સ્થળ અને આર્થિક બાબતો યોગ્ય છે અને તેને વધુ વિકાસશીલ બનાવી શકાશે તેમ સમજવાથી વ્યક્તિ પોતાનો જીવનસંતોષ વધારી શકે છે.
- (2) માનવજીવનમાં પોતાનું સ્થાન અતિ મહત્વનું છે. તે સતત અનુભવ કરવો જોઈએ.
- (3) પોતાના કુટુંબમાં એક વ્યક્તિ તરીકે સમગ્ર કુટુંબ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ છે તેનો આનંદ લેવો જોઈએ.
- (4) આજના આ વૈજ્ઞાનિક યુગમાં વિશિષ્ટ સાધનોમાં પોતે પણ સતત વિકાસશીલ વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે અને આ વ્યક્તિત્વને વધારે વિકાસશીલ બનાવી શકે તેમ સમજવાથી પોતાનો જીવન સંતોષ વધે છે.
- (5) રત્ન કલાકારોનું કાર્ય બધા સામાજિક કાર્યોમાં શ્રેષ્ઠ છે અને પોતે તેનું એક અવિભાજ્ય અંગ છે તેમ સમજવાથી વ્યક્તિનો જીવન સંતોષ વધે છે.

5.9 સંશોધનના આધારે ભલામણ સૂચનો ::-

- (1) પ્રસ્તુત સંશોધન રત્ન કલાકારોના અને હિરા ઉદ્યોગના સાથે સંકળાયેલ લોકોની પ્રવૃત્તિ માટે મદદરૂપ સાબિત થઈ શકે.
- (2) સમાજ અને રાષ્ટ્રને સામાન્યપણે રત્ન કલાકારોની જરૂરિયાતો અને કામના વાતાવરણનું જ્ઞાન આપવા માટે ઉપયોગી છે.
- (3) રત્ન કલાકારોના તાલીમી કાર્યક્રમો દ્વારા માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને શ્રવણ સંતોષના સુધારા દ્વારા ઉત્પાદન વધારવા માટે ઉપયોગી છે.
- (4) રત્ન કલાકારોના કૌટુંબિક સંબંધો, માલિકો અને સહકર્મચારીઓ સાથેના સંબંધો સ્થાપિત કરવામાં અને સંબંધો સુધારવા માટે ઉપયોગી છે.
- (5) આવા જ પ્રકારનું સંશોધન, સંસ્થાગત પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સામેલગીરી ની અસરકારકતા અંગેનું કરી શકાય.
- (6) રત્ન કલાકારોના અન્ય જિલ્લાઓ તેમજ મુખ્ય શહેર સૂરત અને ભાવનગર જેવા હિરા ઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલા સમગ્રનો અભ્યાસ કરી તેના સંશોધનના તારણો પણ સહાયક બની શકે છે.
- (7) વર્તમાન સંશોધનના પરિણામોની મોટી ઉપયોગિતા વૈજ્ઞાનિકો પ્રત્યાયનકારો, મનોવૈજ્ઞાનિકો, સામાજિક કાર્યકરો, માર્ગદર્શક વ્યુરો, વ્યવસાય સંગઠનો, સલાહકારો, સંશોધકો તેમજ વ્યવસાયના ક્ષેત્રો જે જુદી-જુદી કક્ષાએ ઉચિત પ્રકારના માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો યોજીને સમાજ ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે.
- (8) પ્રસ્તુત અભ્યાસનું ક્ષેત્ર જેતપુર શહેર છે જેનું મૂલ્ય આંતર રાષ્ટ્રીય બજારમાં ઘણું છે. આ ક્ષેત્રમાં એક પણ સંશોધન થયેલ નથી. આ પ્રથમ પ્રયાસ છે. આ જ ક્ષેત્રમાં અન્ય ઘટકો વિશે આગળ સંશોધન કરી શકાય.

5.10 આગળના સંશોધન માટેના સૂચનો :-

પ્રસ્તુત સંશોધનના પરિણામોની તપાસ કરતા માલુમ થાય છે કે આ ક્ષેત્રમાં ભવિષ્યમાં કોઈ સંશોધન હાથ ધરવામાં આવે તો નીચે મુજબ કેટલાક સૂચનો ધ્યાન ધ્યાનમાં લઈને સંશોધકે પોતાના સંશોધન કાર્યનો વધુ વ્યાપક અને વધુ અર્થપૂર્ણ બનાવી શકાય તે માટે આગામી સંશોધન અંગે નીચે મુજબના સૂચનો કરેલ છે.

- (1) જેતપુર શહેરને બદલે રાજકોટ જિલ્લા કે સૌરાષ્ટ્ર કે ગુજરાતના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- (2) આ સંશોધનની ચકાસણી માટે થોડા-થોડા સમયના અંતરે આજ સંશોધન ફરી-ફરી પુનરાવર્તન કરી શકાય.
- (3) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોની જેમ અન્ય શહેરના રત્ન કલાકારોને સાંકળીને આ પ્રકારના અભ્યાસો થઈ શકે.
- (4) માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ સિવાયના બીજા પરિવર્ત્યો જેવા કે સંસ્થાગત પર્યાવરણ, વ્યવસાય સામેલગીરી, વ્યવસાય સંતોષ, કાર્યની ચિંતા વિગેરે લઈને રત્ન કલાકારો તેમજ અન્ય કર્મચારીઓ તેમજ શૈક્ષણિક ક્ષેત્ર કે અન્ય વ્યવસાયોમાં કાર્ય કરતા કર્મચારીઓના અભ્યાસો થઈ શકે છે.
- (5) અર્ધ સરકારી અને બિન સરકારી ક્ષેત્રના કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષ અંગે તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી શકાય.
- (6) જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને જીવન સંતોષના વ્યક્તિત્વ નિર્ણાયકો અંગે અભ્યાસ થઈ શકે.

(7) પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં જે નમૂના લેવામાં આવ્યા છે તેને બદલે રત્ન કલાકારોના અન્ય શહેરોના રત્ન કલાકારોનો સંયુક્ત રીતે અભ્યાસ કરવામાં આવે તો વધુ ચોકસાઈભરી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ શકે. અહિં ફક્ત જેતપુર શહેરના રત્ન કલાકારોને ધ્યાનમાં લઈને સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે.

આથી, આ અધ્યયનનાં તારણો સમગ્ર સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત કે ભારતના રત્ન કલાકારોને લાગુ પાડી શકાય નહીં, તે મર્યાદાને સમજીને આ તારણોનો વિનિયોગ કરવો.

અંતમાં પરિશિષ્ટમાં જરૂરી અન્ય વિગતોની રજૂઆત કરી સંદર્ભસૂચિ રજૂ કરવામાં આવી છે.

:: परिशिष्ट ::

ક્રમ	વિગત	પૃષ્ઠ નંબર
G	સંદર્ભ ગ્રંથો	001
G	સંદર્ભ પીએચ.ડી. થીસીસ	016
G	સંદર્ભ-ABSTRACT	021
G	સંદર્ભ પીએચ.ડી.-SYNOPSIS	023
G	સંદર્ભ એમ.એ.-DISSERTATION	030
G	પ્રશ્નાવલી	

- 001** Society & Community (Author : Radhakamal Mukerjee, Publication : Sachin Publication)
- 002** Living and Dying (Author : Vidya Dehejia, Publication : Vikas Publishing House Pvt. Ltd.)
- 003** A Dictionary of Psychology (Author : James Drever, Revised by : Harvey wallersein)
- 004** Psychiatry Descriptive and Dynamic (Author : Jackson A. Smith, Publication : Oxford & IBH Publishing Co.)
- 005** Heredity & Environment (Edited by : A. H. Halsey, Publication : Methuen & Co. Ltd.)
- 006** Workbook for the numbers game statistics for psychology (Author : Elenlevey gail, John gay snodgrass, Publication : The Williams & Wilkims Co., Baltimore)
- 007** Infuence of psychology in industries (Author : Dr. B.K. Roy Chowthury, Publication : Metroplitan book Co.P.Ltd.)
- 008** Psychology & social problems (Author : Michale Argyle, Publication : Methuen & Co. Ltd.)
- 009** Psychometric methods (Author : J.P. Guilford, Publication : Tata Mcgraw-hill publishing Co. Ltd.)
- 010** Modernization of working women in developing societies (Author : Raj Mohinisethi, Publication : National Publishing House - New Delhi.)

- 011** Indian Nationalism and Hindu Social Reform (Author : Charles H. Heimsath, Publication : Priceton University Press, Bombay : Oxford University Press)
- 012** The New Psychology of Pursuation in selling (Author : Robert A. Whitney - others, Publication : Parker Publishing Company Ing.)
- 013** Psychology An Introduction (Author : Ierome Kagan, Earnest Havemann, Publication : Harvard Uni.)
- 014** Introduction to psychology (Author : Ernest R. Hilgard & others, Publication : Oxford & IBH publishing Co.)
- 015** Psychology & Life (Author : Flyod L. Ruch, Publication : D.B. Taratorevala Sons & Co. Pvt. Ltd.)
- 016** Psychological Psychology (Author : M. A. Weger, Publication : Holt Rinehart and Winston)
- 017** Adolescent Psychology (Author : S.P. Chaube, Publication : Vikas Publishing)
- 018** Psychology in use (Author : Gray & others, Publication : Euresia Publishing)
- 019** Psychology for living (Author : Herbert Sorenson, Publication : Mecgraw hill book company)
- 020** Focal Psychotherapy (Author : Michael balint & others, Publication : Tavistock Publications)
- 021** General Psychology (Author : M. Novy, W. Portr swift, Publication : Mcgraw-hill book company)

- 022** The Principles of Psychology (Author : William James, Publication : Dover Publishing Inc.)
- 023** Abnormal Psychology (Author : S.K. Mangal, Publication : Sterling Pub. Ltd.)
- 024** Humanistic Psychology (Author : Dorothy D. Nevill, Publication : Gardner Press inc.)
- 025** Scientists - A social Psychological study (Author : Sri Chandra, Publication : Oxford & IBH)
- 026** Experimenting in Psychology (Author : Robert gottsdanger)
- 027** Personality (Author : Louis P. Thorpe, Publication : D. Van Nostrand Co.)
- 028** Focus in to man (Author : J.M.Tanner)
- 029** Psychodynamics : The science of unconscious Mental forces (Author : S. Blum)
- 030** Social Dev. in young children (Author : Susan isaacs)
- 031** Othello (Author : Alice Walker, Publication : Cambridge)
- 032** A brief into to psychology (Author : Clifford T. Morgan)
- 033** <http://www.mumbai.mtnl.net.in>
- 034** <http://www.calcutta.mtnl.co.in>
- 035** ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. ભાનુપ્રસાદ અમૃતલાલ પરીખ, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1973, પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

- 036 શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ગુણપંત શાહ, કુલીન પંડ્યા, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1978, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 037 શૈક્ષણિક માનસશાસ્ત્ર (લેખક : મોતીભાઈ પટેલ, હરિભાઈ ગોહિલ, અન્ય પ્રથમ આવૃત્તિ : 1970, પ્રકાશન : અનડા પ્રકાશન)
- 038 શૈક્ષણિક માનસશાસ્ત્ર પરિચય (લેખક : ડો. ભાનુપ્રસાદ એ. પરીખ, ડો. ધીરજલાલ એમ. ભાવસાર, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1972, પ્રકાશન : પોપ્યુલર પ્રકાશન)
- 039 શરીર મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. મહેશ એમ. દવે, પ્રા. કિશોર કે. શુક્લ, અન્ય, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1967)
- 040 મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. હેનરી ઈ. ગેરેટ, અનુવાદક : ડો. ઉદય પારીક, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1950, પ્રકાશન : ઈલાઈડ પબ્લિશર્સ)
- 041 મનોવિજ્ઞાનના સંપ્રદાયો અને સિદ્ધાંતો (લેખક : ડો. બી.એ. પરીખ, અન્ય, પ્રથમ આવૃત્તિ 1974 : , પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી અને ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 042 બાળ અભ્યાસ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : કાપડીયા, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1984)
- 043 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાનની રૂપરેખા (લેખક : પ્રા. આર.પી. ભટ્ટ, અદ્યતન આવૃત્તિ : 1997-98, પ્રકાશન : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 044 શારીરિક મનોવિજ્ઞાન : (લેખક : કાપડીયા, ગાંધી, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1968, પ્રકાશન : અનડા પ્રકાશન)
- 045 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન : (લેખક : વિ. સ. વણીકર, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1964, પ્રકાશન : અનડા પ્રકાશન)

- 046 જીવન માટેનું શિક્ષણ (લેખક : એડગર ફોરે-અન્ય, અનુવાદક : પ્રેમશંકર ભટ્ટ, પ્રથમ ગુજરાતી આવૃત્તિ : 1976, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1976, પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 047 અસાધારણ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. મફતલાલ પટેલ, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1971, પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 048 મનોવિજ્ઞાનની વિચારધારા (લેખક : સ્વ. ડો. કુલીનભાઈ પંડયા, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1971, પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 049 મનોવિજ્ઞાન અને તેના સંપ્રદાયો (લેખક : પ્રા. સી.કે. આકુવાલા, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1966 , પ્રકાશન : ભારત પ્રકાશન)
- 050 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. મધુભાઈ કોઠારી, પ્રથમ આવૃત્તિ : 1981, પ્રકાશન : અંબાણી પ્રકાશન)
- 051 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : એમ.કે. ભટ્ટ, કે.ડી. ભટ્ટ, ઉજમશી એ. કાપડીયા, ઝેડ વી. કોઠારી, રજનીકાંત પટેલ, પ્રકાશન : અનડા બુક ડીપો)
- 052 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રો. કે. સી. સારડા, પ્રો. દિપક આર. શાહ, અન્ય, પ્રકાશન : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 053 શરીરલક્ષી મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રો. ભરતકુમાર બી. ગાંધી, પ્રો. એમ. અમીન મલિક, અન્ય, પ્રકાશન : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 054 સલાહ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. સોમાભાઈ ડી. પટેલ, પ્રકાશન : યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)

- 055 સલાહ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. સી.બી. દવે, પ્રા. કે.કે. મહેતા, અન્ય,
પ્રકાશન : વિરલ પ્રકાશન)
- 056 સલાહ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રિ.ડો. ભાલચંદ્રેશ જોશી, પ્રો. શશીકાંત
ડી. પાઠક, અન્ય, પ્રકાશન : જમનાદાસ કંપની)
- 057 મનોવિજ્ઞાનના સંપ્રદાયો અને સિદ્ધાંતો (લેખક : ડો. બી.એ. પરીખ,
પ્રકાશન : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ)
- 058 આધુનિક મનોવિજ્ઞાનનો ઐતિહાસિક પરિચય (લેખક : ડો. કેશવલાલ
બી. વ્યાસ, પ્રકાશન : ગુજરાત યુનિવર્સિટી)
- 059 મનોવિશ્લેષણ શાસ્ત્ર (એક રૂપરેખા) (લેખક : ડો. એમ.એમ.ત્રિવેદી,
પ્રકાશન : યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ)
- 060 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : દીપક આર. શાહ અને
અન્ય, પ્રકાશક : આર.સી. જમનાદાસ, આવૃત્તિ : 2001,2002)
- 061 પ્રગત સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. બી.એ. પરીખ, પ્રકાશક :
યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, આવૃત્તિ : 1989)
- 062 આધુનિક વિશ્વનો ઇતિહાસ (લેખક : ડો. આર.કે. ધારૈયા અને અન્ય,
પ્રકાશક : આર.સી. જમનાદાસ, આવૃત્તિ : 2002)
- 063 મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ (લેખક : દીપક આર. શાહ, પ્રકાશક
: આર.સી. જમનાદાસ, આવૃત્તિ : 2001, 2002)
- 064 વિકૃતિ મનોવિજ્ઞાન અને આધુનિક જીવન (લેખક : ડો. ધીરેન્દ્ર દ.
મહેતા, પ્રકાશક : ભારત પ્રકાશન, આવૃત્તિ : 1965)

- 065 માનસિક કાબેલિયત (લેખક : માલવી વનરાજ)
- 066 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રો. કે.ડી. ભટ્ટ અને અન્ય, પ્રકાશક : જમનાદાસ કંપની, આવૃત્તિ : 1975, 1976)
- 067 બાળ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. અનંત વસાણી, અન્ય, આવૃત્તિ : 2002, 2003)
- 068 વૈયક્તિક અનુકૂલનનું માનસશાસ્ત્ર (લેખક : વોરા પરીખ દવે, અન્ય આવૃત્તિ : 1965)
- 069 વ્યક્તિગત અનુકૂલનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડી.બી. વ્યાસ, અન્ય, આવૃત્તિ : 1964, 1965)
- 070 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : એમ.એમ. ગોહિલ, અન્ય, આવૃત્તિ : 2000, 2001)
- 071 પ્રાથમિક સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન-1 (લેખક : ભરતકુમાર ગાંધી, અન્ય, આવૃત્તિ : 1979)
- 072 વ્યક્તિત્વના સિદ્ધાંતો (લેખિકા : કુસુમબેન કે. ભટ્ટ, આવૃત્તિ : 1981, પ્રકાશન : જે.બી. સેંડિલ)
- 073 મનોવૈજ્ઞાનિક માપન (લેખક : કૃષ્ણકાંત દેસાઈ, આવૃત્તિ : 1978, પ્રકાશન : ડો. કેશુભાઈ દેસાઈ)
- 074 વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન, ભાગ-1 (લેખિકા : એલિઝાબેથ પી. હરલોક, આવૃત્તિ : 1974, પ્રકાશન : જે. બી. સેંડીલ)
- 075 મનોવિજ્ઞાન અને તેના સંપ્રદાયો (લેખક : પ્રાસિકે આફવાલા, આવૃત્તિ : 1966, પ્રકાશન : ચંદુલાલ અને મફતલાલ ગોરધનદાસ શાહ)

- 076 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. કે.ડી. ભટ્ટ – અન્ય, આવૃત્તિ : 1974, 1975 પ્રકાશન : શ્રી જમની રશ્મીકાન્ત)
- 077 ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ભાનુપ્રસાદ અમૃતલાલ પરીખ, આવૃત્તિ : 1973, પ્રકાશક : નટવરસિંહ પરમાર)
- 078 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. દીપક આર. શાહ, આવૃત્તિ : 2001-02, પ્રકાશક : જમનાદાસ કંપની)
- 079 મનોવિજ્ઞાન નિબંધ (લેખક : પ્રા. એસ.વી. ત્રિવેદી, આવૃત્તિ : 1974-75, પ્રકાશક : રશ્મીકાન્ત જમનાદાસ શાહ)
- 080 મનોવિજ્ઞાન નિબંધમાળા (લેખક : પ્રો. સી.બી. દવે, આવૃત્તિ : 1968, પ્રકાશક : પ્રફુલ્લચંદ્રસિંહ શાહ)
- 081 પૂર્વગ્રહ (લેખક : શશીકાન્ત રોય, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 082 મનોવિજ્ઞાનના સંપ્રદાયો-સિદ્ધાંતો (લેખક ડો. બી.એ. પરીખ, આવૃત્તિ : 1982, પ્રકાશક : શ્રી ઈશ્વરલાલ જે. પટેલ)
- 083 મનોભાષાશાસ્ત્ર પરિચય (લેખક : ડો.બી.એ. પરીખ, પ્રકાશક : ગુજરાત યુનિવર્સિટી)
- 084 સમાજલક્ષી મનોવિજ્ઞાન, (લેખક : હસમુખભાઈ પટેલ, આવૃત્તિ : 1977 પ્રકાશક : રચના પ્રકાશન)
- 085 મનોવિજ્ઞાન અને અસરકારક વર્તન (લેખક : દીપક આર. શાહ-અન્ય, આવૃત્તિ : 2001, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)

- 086 મનોવિજ્ઞાન પ્રયોગો અને આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક : યોગેન એચ. ભટ્ટ, આવૃત્તિ : 1997-98 , પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 087 મનોવિજ્ઞાન સંશોધન પદ્ધતિઓ (લેખક : એમ. અમીન મલીક, આવૃત્તિ : 2001-02 , પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 088 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ભરતકુમાર બી. ગાંધી, આવૃત્તિ : 1995-96 , પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 089 પ્રાથમિક આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક : દેસાઈ કે. જી., આવૃત્તિ : 1962, ભારત પ્રકાશન, અમદાવાદ)
- 090 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : દવે ચેકાસુ-અન્ય, આવૃત્તિ : 1974, પ્રકાશક : માનસ પ્રકાશન, અમદાવાદ)
- 094 મનોવિજ્ઞાનમાં આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક : પ્રા. બી. એમ. શેઠ અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1976, પ્રકાશક : યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ)
- 095 મનોવિજ્ઞાનનું પદ્ધતિ શાસ્ત્ર (લેખક : ઉજમસી એ. કાપડીયા અને અન્ય આવૃત્તિ : 1974, પ્રકાશક : અનડા બુક ડીપો)
- 096 મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ (લેખક : પ્રા. સી.બી.દવે અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1983, પ્રકાશક : વિરલ પ્રકાશન)
- 097 મનોવિજ્ઞાનમાં આંકડાશાસ્ત્ર M.A. (લેખક : સી.બી. દવે અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1986, પ્રકાશક : વિરલ પ્રકાશન)
- 098 આંકડાશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ (લેખક : જી.એમ. પટેલ, આવૃત્તિ : 1963, પ્રકાશક : ભારત પ્રકાશન)

- 099 મનોવિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર (લેખક: ભરતકુમાર સી. ગાંધી અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1976-77, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 100 મનોવિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક: વાચ. કે. દેસાઈ અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1995-96, પ્રકાશક : પોપ્યુલર પ્રકાશન)
- 101 મનોવિજ્ઞાનના પ્રયોગોનો પરિચય (લેખક : વિલ્ચમ વૂન્ટ, આવૃત્તિ : 1879, પ્રકાશક : અનડા પ્રકાશન)
- 102 મનોવિજ્ઞાનના પ્રયોગો (લેખક : પ્રા. બી.એમ. શેઠ, આવૃત્તિ : 1971, પ્રકાશક : આબલકિન્ડ પ્રકાશન)
- 103 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. ચિંતામણી ત્ર્યંબક ભોપટકર, આવૃત્તિ : 1995-96, પ્રકાશક : ગુ.ચુ.અ.)
- 104 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ભરતકુમાર બી. ગાંધી અને અન્ય, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 105 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : શ્રી શશીકાંત મહાશય, આવૃત્તિ : 1965, પ્રકાશક : ભારત પ્રકાશન)
- 106 મનોવિજ્ઞાન પ્રશ્નસંગ્રહ (લેખક : ડો. ગીતા આર. ડોડીયા અને અન્ય)
- 107 ઉચ્ચતર સામાન્ય માનસશાસ્ત્ર (લેખક : ડો. ભાનુપ્રસાદ એ. પરીખ અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1976, પ્રકાશક : અનડા બુક ડેપો, અમદાવાદ)
- 108 અસાધારણ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. રજનીકાન્ત એલ. પટેલ અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1995-96, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 109 શારીરિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ઉજમશી કાપડીયા, આવૃત્તિ : 1968-76, પ્રકાશક : અનડા બુક ડીપો)

- 110 મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ અને મનોવિજ્ઞાનમાં આંકડાશાસ્ત્ર,
(લેખક : પ્રા. મહેશ એમ. દવે અને અન્ય, આવૃત્તિ : 1974, પ્રકાશક :
મેસર્સ બી. એસ. શાહ પ્રકાશન)
- 111 માનસોપચાર (લેખક : ડો. ચાર્લસ એચ. બદામી, આવૃત્તિ : 1981,
પ્રકાશક : ભૂપેન્દ્રભાઈ એમ. પટેલ)
- 112 અસાધારણ બાળકોનું માર્ગદર્શન (લેખક : ડો. એન. એસ. ટોંગા,
આવૃત્તિ : 1991, પ્રકાશક : સ્વ. ડો. હરિભાઈ મુ. દેસાઈ મેમોરીયલ
એજ્યુકેશનલ ટ્રસ્ટ)
- 113 ચિંતા નહીં ચિંતન કરીએ (લેખક : ડો. અલકાબેન માંકડ, પ્રકાશક :
અલકાબેન માંકડ-રાજકોટ)
- 114 સમાજલક્ષી મનોવિજ્ઞાન (લેખક : કે.સી. સારડા-અન્ય, આવૃત્તિ :
1966-67, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 115 મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ (લેખક : ડો. એમ. અમીન મલીક-
અન્ય, આવૃત્તિ : 1997-98, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 116 મનોવિજ્ઞાનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક : દેસાઈ વાચ.કે.
-અન્ય, આવૃત્તિ : 1995-96, પ્રકાશક : પોપ્યુલર પ્રકાશન-સુરત)
- 117 મનોભાષાશાસ્ત્ર પરિચય (લેખક : ડો.બી.એ. પરીખ, આવૃત્તિ : 1982,
પ્રકાશક : ભુ. મ. પટેલ)
- 118 વ્યક્તિત્વ સમાયોજન માપન અને ચિકિત્સાકાર્ય નિદાન (લેખક : ડો.
અરવિંદરાય એન. દેસાઈ-અન્ય આવૃત્તિ : 1974)

- 119 મનોવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ (લેખક : ખુશવદન કે. મહેતા, આવૃત્તિ : 1981, પ્રકાશક : ભૂપેન્દ્ર એમ. પટેલ)
- 120 આધુનિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : બાલમુકુન્દ શેઠ, આવૃત્તિ : 1956-60, પ્રકાશક : એજ્યુકેશન બુક સ્ટોલ-અમદાવાદ)
- 121 અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા (લેખક : મોતીભાઈ મ. પટેલ-અન્ય, આવૃત્તિ : 1978-2000, પ્રકાશક : બી. એસ. શાહ પ્રકાશન)
- 122 આધુનિક માનસશાસ્ત્ર પરિચય, (લેખક : ડો. બી.એ. પરીખ, આવૃત્તિ : 1966, પ્રકાશક : એન. કે. ગાંધી)
- 123 મૂલ્યાંકનની સમીપે (લેખક : ડો. હરીભાઈ જી. દેસાઈ, આવૃત્તિ : 1991)
- 124 સંશોધનના પરિણામો (લેખક : ડો. હરીભાઈ જી. દેસાઈ આવૃત્તિ : 1991)
- 125 મનોવિજ્ઞાન અને અસરકારક વર્તન (લેખક : પ્રો. ડો. બી.એમ. કોન્ટ્રેક્ટર પ્રા. દીપક આર. શાહ-અન્ય, આવૃત્તિ : 2001-02, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 126 મનોવિજ્ઞાનના પ્રયોગો (લેખકો : પ્રા. બી.એમ. શેઠ, પ્રા. એમ.એમ. પટેલ, આવૃત્તિ : 1971, પ્રકાશક : અખિલ હિન્દ પ્રકાશન)
- 127 ઉચ્ચતર સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. મહેશ એમ. દવે - પ્રા. કિશોર કે. શુક્લ-અન્ય, આવૃત્તિ : 1974, પ્રકાશક : મેસર્સ બી.એસ. શાહ વતી બાબાલાલ સોમચંદ શાહ)
- 128 વ્યક્તિગત અનુકુલનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. કે.બી. વ્યાસ-અન્ય, આવૃત્તિ : 1964, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસની કંપની)

- 129 મનોવિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ (લેખક : ડો. (શ્રીમતિ) ચાણલતા હરકાંત બદામી, આવૃત્તિ : 1982, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ)
- 130 અસાધારણ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. મફતલાલ પટેલ, આવૃત્તિ : 1978, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ)
- 131 મનોવિકૃતિ શાસ્ત્ર (લેખક : ડો. યોગેશ એ. જોગસણ – કુ. જિજ્ઞાસા પી. વસાવડા, આવૃત્તિ : 2005, પ્રકાશક : અક્ષર પબ્લિકેશન)
- 132 સલાહ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. સોમાભાઈ ટી. પટેલ, આવૃત્તિ : 1980, પ્રકાશક : જે. બી. સેંડીલ)
- 133 શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર (લેખક : પ્રિ. એમ.ડી. ત્રિવેદી – ડો. બી.યુ. પારેખ, આવૃત્તિ : 1972, પ્રકાશક : ઈશ્વરભાઈ જે. પટેલ)
- 134 ચિકિત્સા મનોવિજ્ઞાન, ભાગ-1 (લેખક : ડો. કુસુમબેન કે. ભટ્ટ, આવૃત્તિ : 1972, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 135 સલાહ મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. સી.બી. દવે અને અન્યો, આવૃત્તિ : ઓગષ્ટ-1983, પ્રકાશક : પિરલ પ્રકાશન)
- 136 ‘માણસ દોરો’ અને ‘કુલ દોરો’ કસોટીઓનો વિગતપૂર્ણ અભ્યાસ (લેખક : ડો. આર.જી. પરમાર, આવૃત્તિ : એપ્રિલ-2004)
- 137 તમે અને તમારું નિરોગી બાળક (લેખક : ડો. રઈશ મણીયાર, આવૃત્તિ : નવેમ્બર-2002-03, પ્રકાશક : ઈમેજ પબ્લિકેશન પ્રા.લિ.)
- 138 જીવવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. જગદીશભાઈ જેઠાભાઈ ત્રિવેદી, આવૃત્તિ : 1982, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)

- 139 મનોવિજ્ઞાનની સંશોધન પદ્ધતિઓ (લેખક : પ્રા. એમ. અમીન મલીક અને અન્યો, આવૃત્તિ : 1991-98, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 140 માનવસંબંધોનું ગતિશાસ્ત્ર (લેખક : એસ. સી. કાનાવાલા, આવૃત્તિ : 1973, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 141 વૈયક્તિક સમાયોજનનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રો. કે.સી. સારડા અને અન્યો, આવૃત્તિ : 1997-98, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 142 પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન (લેખક : પ્રા. યોગેન ભટ્ટ અને અન્યો, આવૃત્તિ : 2002-03, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 143 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : મધુસુદન વી. બક્ષી અને અન્યો, પ્રકાશક : ગુજરાત યુનિવર્સિટી)
- 144 વ્યક્તિત્વ અને વ્યક્તિ માપન (લેખક : ડો. સી.કે. શાહ, આવૃત્તિ : 1981, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 145 ચિકિત્સા મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. કુસુમબેન કે. ભટ્ટ, આવૃત્તિ : 1975, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 146 સામાજિક વિકાસ (લેખક : ડો. દમયંતી જા. મોદી, આવૃત્તિ : જાન્યુઆરી 1991)
- 147 મૂલ્યાંકનની સમીપે (લેખક : ડો. હરિભાઈ જી. દેસાઈ)
- 148 વ્યક્તિત્વના સિદ્ધાંતો (લેખિકા : કુસુમબેન કે. ભટ્ટ, પ્રકાશક : જે.બી. સેન્ડલ)
- 149 મનોવિજ્ઞાન માપન (લેખક : કૃષ્ણકાંત દેસાઈ, પ્રકાશક : કેશુભાઈ દેસાઈ)

- 150 શૈશવનું મનોવિજ્ઞાન (લેખક : લેન્ડરેવ કેથેરાઈન, પ્રકાશક : કંચનલાલ ચંદુલાલ પરીખ)
- 151 મનોવિજ્ઞાન અને તેના સંપ્રદાયો (લેખક : પ્રાસિકે આફવાલા, પ્રકાશક : ચંદુલાલ ગોરધનદાસ શાહ, મફતલાલ ગોરધનદાસ શાહ)
- 152 પ્રગટ સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન (લેખક : ડો. બી.એ. પરીખ, પ્રકાશક : નટવરલાલ પરમાર)
- 153 મનોવૈજ્ઞાનિક નિબંધમાળા (લેખક : પ્રો. સી.બી. દવે, પ્રકાશક : પ્રફુલચંદ્ર સિંહ શાહ)
- 154 સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન રૂપરેખા (લેખક : પ્રા. આર.પી. ભટ્ટ, પ્રકાશક : સી. જમનાદાસ કંપની)
- 155 જીવનવિકાસ માટેનું શિક્ષણ (લેખક : એડગર ફોરે-અન્ય, પ્રકાશક : યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય)
- 156 વિકૃતિ મનોવિજ્ઞાન અને આધુનિક જીવન (લેખક : ડો. ધીરેન્દ્ર હ. મહેતા, પ્રકાશક : ભારત પ્રકાશન)
- 157 માનસિક કાબેલિયત (લેખક : માલવી વનરાજ)
- 158 વ્યાવહારિક માનસશાસ્ત્ર (લેખક : પ્રા. સી.બી. દવે, પ્રા. કે.ડી. ભટ્ટ-અન્ય, પ્રકાશક : જ્યોતિ પ્રકાશન)

N N N N N N N N N N

:: સંદર્ભ પીએચ.ડી. થીસીસ

01 SHANTA R. SOLANKI :-

“ગુજરાત ભારે રસાયણ લિમિટેડ કંપની-વેરાવળના કર્મચારીઓનાં સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF ADJUSTMENT, MENTAL HYGIENE AND JOB SATISFACTION OF THE WORKERS OF GUJARAT HEAVY CHEMICAL LTD., VERAVAL

Dt. 9th June, 2003.

02 J. B. MORI :

“માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કૌટુંબિક સમાયોજન અને વ્યાવસાયિક અભિરૂચિનો અભ્યાસ”

A STUDY OF THE MENTAL HYGINE, FAMILY ADJUSTMENT AND VOCATIONAL INTEREST OF THE STUDENTS OF SECONDARY SCHOOL.

Dt. 22nd April, 2004.

03 A.M. CHOCHA

“ગુજરાત અંબુજા સિમેન્ટ લિમિટેડ કંપની-કોડીનારના કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કાર્ય સામેલગીરી અને કાર્યસંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF MENTAL HYGIENE, JOB INVOLVEMENT AND JOB SATISFACTION OF THE WORKERS OF GUJARAT AMBUJA CEMENT LTD. KODINAR.

Dt. 10nd June, 2004.

04 NEELAM N. NAKUM

“કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચ શિક્ષણ અને નોન કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓની વ્યાવસાયિક વલણ પરિપક્વતા, આત્મ વિશ્લેષણ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF VOCATIONAL ATTITUDE MATURITY, SELF ANALYSIS AND MENTAL HYGIENE OF COMPUTER HIGHER EDUCATION STUDENTS AND NON-COMPUTER HIGHER EDUCATION STUDENTS.

Dt. 22nd July, 2004

05 PARMAR MEENA C.

“ઉચ્ચતર માધ્યમિક વાણિજ્ય અને વિજ્ઞાન પ્રવાહના વિદ્યાર્થીઓની આંકડાશાસ્ત્રીય સિદ્ધિ, સર્જનાત્મક શક્તિ અને અમૂર્ત કક્ષાએ સામાન્ય તત્ત્વ બોધના વિકાસનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF THE STATISTICS ACHIVEMENT CREATIVE ABILITY AND THE DEVELOPMENT OF CONCEPT FORMATION AT THE ABSTRACT LEVEL OF THE HIGHER SECONDARY STUDENTS OF COMMERCE AND SCIENCE.

Dt. 2nd November, 2004.

06. SANTOK P. DOMADIYA

“ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળા અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને બૌદ્ધિક કક્ષાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF MENTAL HYGIENE, ADJUSTMENT AND GENERAL INTELLIGENCE OF HIGHER SECONDARY AND COLLEGE STUDENTS.

Dt. 25th January, 2005

07. JAGRUTI J. VYAS

“રાજકોટ શહેરના હાઈ બ્લડ પ્રેશરના દર્દીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સમાયોજન અને વિકૃતચિંતા અંગે અભ્યાસ.”

A STUDY OF MENTAL HYGIENE, ADJUSTMENT AND ANXIETY OF HIGH BLOOD PRESSURE PATIENTS OF RAJKOT CITY.

Dt. 19th July, 2005.

08 R. K. CHOCHA

“કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચશિક્ષણ અને નોન કોમ્પ્યુટર ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય, કૌટુંબિક સમાયોજન અને બૌદ્ધિક ક્ષાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF MENTAL HYGIENE, FAMILY ADJUSTMENT, GENERAL INTELLIGENCE OF COMPUTER HIGHER EDUCATION STUDENTS AND NON COMPUTER HIGHER EDUCATION STUDENTS.

Dt. 30th December, 2005.

09 SOLANKI RATAN P.

“માછીમારોના વ્યક્તિત્વ લક્ષણો, મનોવૈજ્ઞાનિક સુખાકારી અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF PERSONALITY, CHARACTERISTIC, PSYCHOLOGICAL WELL-BEING & JOB INVOLVEMENT OF FISHERMAN.

Dt. 3rd August, 2007.

10. MITA H. DHANESHA

“રાજકોટ જિલ્લાના બી.એસ.એન.એલ. ના કર્મચારીઓનાં શ્રવણ સંતોષ, સંસ્થાગત પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF LIFE SATISFACTION, ORGANIZATIONAL CLIMATE AND JOB INVOLVEMENT OF B.S.N.L. EMPLOYEES OF RAJKOT DISTRICT.

Dt. 14th March, 2008.

11. KISHOR N. MAHETA

“સૌરાષ્ટ્રની ટી.બી. હોસ્પિટલના ટી.બી.ના દર્દીઓનું આત્મ વિશ્લેષણ હતાશા અને મૃત્યુચિંતાનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF SELF ANALYSIS FRUSTRATION AND DEATH ANXIETY OF T.B. PATIENTS OF T.B. HOSPITAL OF SAURASHTRA.

Dt. March 2008

12. VARSHABEN V. DHOLARIYA

“રાજકોટ શહેરની લિજજત પાપડ બનાવતી બહેનોની વ્યવસાય સામેલગીરી, સમાયોજન અને મનોવૈજ્ઞાનિક સુખાકારીનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE PSYCHOLOGICAL STUDY OF JOB-IN-VOLVEMENT ADJUSTEMENT AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF LADY WORKERS OF LIJJAT PAPAD OF RAJKOT CITY.

Dt. August-2009

13. SONALBEN P. PARMAR

“મેડીકલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના આત્મ-વિશ્લેષણ સમાયોજન અને વ્યક્તિત્વ લક્ષણોનો મનોવૈજ્ઞાનિક તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL COMPARATIVE STUDY OF SELF-ANALYSIS, ADJUSTMENT AND PERSONALITY OF MEDICAL COLLEGE STUDENTS.

Dt. August-2009

14. BHINI M. KARAVADARA

“ભારતીય જીવન વીમા નિગમમાં જીવન વીમો ધરાવનાર નોકરીયાત લોકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક આધાર અને જીવન સંતોષનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF MENTAL HYGENE SOCIAL SUPPORT AND LIFE SATISFACTION OF L.I.C. HOLDER SERVICE CLASS PEOPLE.

Dt. 26th March, 2010

N N N N N N N N N N

:: સંદર્ભ ABSTRACT ::

01 KUSUM K. NASTI :-

“વ્યવસાય કરતી અને વ્યવસાય ન કરતી શિક્ષિત પરિણીત સ્ત્રીઓના લગ્ન સમાયોજનનો અભ્યાસ”

A STUDY OF MARITAL ADJUSTMENT AMONG MARRIED EDUCATED EMPLOYED AND UNEMPLOYED WOMEN.

Dt. April-1999.

02 MISS LABHU P. NASIT :-

“તરૂણોની કેટલીક સમસ્યાઓ અને ચોક્કસ વ્યક્તિગત સામાજિક પરિવર્ત્યોનો તેમના સમાયોજનના સંદર્ભમાં અધ્યયન.”

A STUDY OF SOME PROBLEMS AND CERTAIN SOCIO-PERSONAL VARIABLES OF ADOLESCENT IN RELATION TO THEIR ADJUSTMENT.

Dt. October-1999.

03 MAHIPATSING D. CHARDA

“આદિવાસી અને બિન-આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ, વિકૃત ચિંતા અને લગ્ન વિષયક મનોવલણોનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF PERSONALITY, ANXIETY AND MARITAL ATTITUDES OF TRIBLE AND NON-TRIBLE STUDENTS.

Dt. October-2002.

04 DR. ANANT M. VASANI

A STUDY OF ADJUSTMENT, MENTAL HYGIENE AND JOB
SATISFACTION OF THE BLUE COLLAR WORKERS IN
SAREE INDUSTRY AT JETPUR CITY.

DT. JANUARY - 1998.

05 MISS SUSHMA S. KOTHARI :

“ટી.બી. કે મરીજો કે માનસિક સ્વાસ્થ્ય કા અભ્યાસ.”

A STUDY OF MENTAL HYGIENE OF T.B. PATIENTS.

DT. JULY-1998.

N N N N N N N N N N

:: સંદર્ભ પીએચ.ડી. સિનોપ્સીસ ::

01. P. S. BHATT ::

A COMPARATIVE STUDY OF SUPRESTITIONS AMONG
MALE AND FEMALE STUDENTS OF RAJKOT DISTRICT.

DT. 25th February, 1988

02. GEETA R. GIDA ::

RELATIONSHIP BETWEEN MENTAL HYGIENE AND JOB
SATISFACTION AMONG COLLEGE TEACHERS IN
SAURASHTRA.

DT. 20th November, 1990.

03. MS. RENUKA MEHTA ::

A STUDY ON SEX-ROLE ORIENTATION IN RELATION TO
MARTIAL ADJUSTMENT AND STRESS AMONG MARRIED
COUPLES.

DT. August-1996.

04. MISS KRISHNA O. JETHVA ::

A COMPARATIVE STUDY OF DELINQUENTS AND NON-
DELINQUENTS WITH REGARD TO SOME PERSONALITY
CHARACTERISTICS.

DT. September-1996.

05. ALKA M. MANKAD ::
CONSTRUCTION AND STANDARDIZATION OF THEMATIC
APPERCEPTION TEST (TAT) FOR ADOLESCENTS OF
SAURASHTRA REGION.
DT. October-1996.
06. MEGHALBEN BUCH ::
A COMPARATIVE STUDY OF MARITAL ADJUSTEMENT
BETWEEN WORKING AND NON-WORKING HOUSE
WIFES WITH REFERENCE TO THEIR PERSONALITY
CHARACTERISTICS.
DT. December-1996.
07. NAYAN J. VYAS ::
“સાડી ઉદ્યોગના કર્મચારીઓની વ્યવસાય સામેલગીરી, સંસ્થાગત
પર્યાવરણ અને વ્યવસાય સંતોષનો અભ્યાસ.”
A STUDY OF JOB INVOLVEMENT, ORGANISATIONAL
CLIMATE AND JOB SATISFACTION OF SAREE INDUST-
RY'S WORKERS.
DT. 2nd December, 1996.
08. DINESH A. DHADHANIA ::
“જાહેર અને ખાનગી ક્ષેત્રના કર્મચારીઓના વ્યાવસાયિક મનોભાર,
સંસ્થાકીય સ્વાસ્થ્ય, સંગઠન પ્રતિબદ્ધતા અને વ્યવસાય સામેલગીરીનો
એક અભ્યાસ.”

A STUDY OF OCCUPATIONAL STRESS, ORGANIZATIONAL HEALTH, ORGANIZATIONAL COMMITMENT AND JOB INVOLVEMENT OF PUBLIC AND PRIVATE SECTOR EMPLOYEES.

DT. October-1997.

09. YOGESH R. PANDYA ::

A STUDY OF THE NURSING STRESS AND JOB SATISFACTION OF THE NURSES OF THE SAURASHTRA REGION.

DT. November-1997.

10. GEETA R. GIDA ::

“વાલીઓ અંગેના પ્રત્યક્ષીકૃત વલણનો સંબંધમાં શાળાએ જતા તરૂણોની વર્તન-સમસ્યાનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF BEHAVIOUR PROBLEMS OF SCHOOL GOING ADOLESCENTS IN REALATION TO THEIR PERCEIVED PARENTAL ATTITUDE.

DT. 14th February, 1997.

11. JAYENDRA A. JARSANIYA ::

“પ્રાથમિક શિક્ષકો, હાઈસ્કૂલ શિક્ષકો અને કોલેજના શિક્ષકોની શિક્ષક અસરકારકતા, વ્યવસાય મનોભાર, વ્યવસાય સામેલગીરી અને વ્યવસાય સંતોષનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF PRIMARY TEACHERS, HIGH SCHOOL TEACHERS AND COLLEGE TEACHERS EFFECTIVENESS, JOB STRESS, JOB INVOLVEMENT AND JOB SATISFACTION.

DT. October-1999.

12. TARLIKA L. ZALAWADIA ::

“ભેનેજરો અને કામદારોના કાર્ય મૂલ્યો, વ્યવસાય મનોભાર અને વ્યવસાય સંતોષનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF WORK VALUES, JOB STRESS AND JOB SATISFACTION OF MANAGERS AND WORKERS.

DT. September-2000.

13. PRO. M. A. NANDANI ::

“જૂનાગઢ શહેરના બેન્ક કર્મચારીઓના સમાયોજન, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને વ્યવસાય સંતોષનું મનોવૈજ્ઞાનિક અધ્યયન.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF ADJUSTMENT, MENTAL HYGENE AND JOB SATISFACTION OF THE BANK EMPLOYEES OF JUNAGADH CITY.

DT. 22nd October, 2001.

14. MISS G.N. LAGADHIR ::

“વ્યવસાયી વ્યક્તિઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF MENTAL HEALTH OF WORKING PEOPLE. DT. 28th June, 2002.

15. PRASHANT BHIMANI ::
A STUDY OF IMPACT OF BRAHMIN AYURVEDIC MEDICINE AND HYPNOSIS ON ANXIETY.
DT. October-2002.
16. SAROJ S. ROJARA ::
“ગુજરાત રાજ્યના સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના ડોક્ટરોનો વ્યવસાયિક મનોભાર, વ્યવસાય સામેલગીરી અને વ્યવસાય સંતોષનો અભ્યાસ.”
A STUDY OF OCCUPATIONAL STRESS, JOB INVOLVEMENT AND JOB SATISFACTION OF THE DOCTORS OF THE SAURASHTRA REGION OF GUJARAT STATE.
DT. December-2002.
17. TRIVEDI AYANA ABHAYKUMAR ::
ORGANIZATIONAL ROLE STRESS AND WELL-BEING :
MODERATING EFFECTS OF TYPE-A BEHAVIOUR PATTERN AND LOCUS OF CONTROL.
DT. February-2003.
18. KUMARI DIMPLE A. DAVE ::
AN ANALYTICAL STUDY ON SYSTEMS AND METHODS OF MATERIAL MANAGEMENT IN DYEING & PRINTING INDUSTRY OF JETPUR CITY.
DT. February-2004.

19. C. B. JADEJA ::

“ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવતા રમતવીર અને બિનરમતવીર વિદ્યાર્થીઓનું આત્મ વિશ્લેષણ, આવેગિક પરિપક્વતા અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનો તુલનાત્મક મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF SELF-ANALYSIS, EMOTIONAL MATURITY & MENTAL HYGIENE OF PLAYERS & NON PLAYERS STUDENTS OF HIGHER EDUCATION.

DT. 6th April, 2004.

20. RASIK G. MEGHNATHI ::

A COMPARATIVE STUDY OF THE FRUSTRATION AGGRESSION AND SUICIDAL ENDENCY OF PHYSICACCY HANDICAPPED AND NORMAL ADOLESLENTS.

DT. May-2004.

21. JADEJA YOGINI MAHENDRASINH ::

A STUDY OF THE RELATIONSHIP OF STRESS, HEALTH AND SEX-ROLE ORIENTATION IN WORKING WOMEN.

DT. May-2005.

22. TEJAL B. NASIT ::

“થેલેસેમીયા મેજર બાળકોના માતા-પિતામાં ચિંતા, ખિન્નતા અને શારીરિક સુખાકારીનો અભ્યાસ.

A STUDY OF ANXIETY, DEPRESSION AND PHYSICAL WELL-BEING AMONG PARENTS OF THELASSAEMIA MAJOR CHILDREN.

DT. 23rd August, 2005.

23. BABUBHAI B. GAHA ::

“કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં આધુનિકીકરણ અને સામાજિક પરિવર્તનનો એક સમાજલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

MODERNIZATION AND SOCIAL CHANGE AMONG COLLEGE STUDENTS - A SOCIAL PSYCHOLOGICAL STUDY.

DT. July-2006.

24. MS. ACHINTA YAGNIK ::

A STUDY OF SOME PERSONALITY CORRELATES OF ANDROGYNY AMONG SAINTS AND ARTISTS.

DT. August-2006.

25. VIBHA K. VYAS ::

“તરૂણોનું ઘરનું વાતાવરણ અને મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓનો તેમના વાલીઓની મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓના સંબંધમાં અભ્યાસ.”

A STUDY OF HOME ENVIRONMENT AND PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AMONG ADOLESENTS IN RELATION TO THE PSYCHOLOGICAL DISORDERS OF THEIR PARENTS.

DT. August-2007.

N N N N N N N N N N

:: સંદર્ભ M.A. DISSERTATION ::

01. MISS SAROJ S. ROJARA::-

“વ્યવસાયી અને બિન-વ્યવસાયી મહિલાઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સમાયોજનનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF MENTAL HEALTH AND ADJUSTEMENT OF WORKING AND NON WORKING WOMEN.

DT. March-1997.

02. VALA CHHAGAN G. ::

“રાજકોટ શહેરના વિદ્યાર્થીઓની હતાશાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF FRUSTRATION OF THE STUDENTS OF RAJKOT CITY.

DT. April-1997.

03. MARU BHARATI C. ::

“અનુસ્નાતક વિદ્યાર્થીઓમાં આવેગાત્મક પરિપક્વતા અને નિયંત્રણ કેન્દ્રકનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.”

A PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONAL MATURITY AND LOCUS OF CONTROL AMONG POST GRADUATE STUDENTS.

DT. April-1997.

04. NURJAHAN B. DESAI ::

“બહેરા અને સામાન્ય બાળકોનું સમાયોજ અને સ્વ-ખ્યાલ અંગેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF ADJUSTMENT AND SELF-CONCEPT OF HEARING IMPAIRED AND NORMAL CHILDREN.

DT. July-1998.

05. KAPADIYA DAXA T. ::

“અંધ અને બિન અંધ વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વનો અભ્યાસ.”

A STUDY OF PERSONALITY OF THE BLIND AND NON-BLIND STUDENTS.

DT. 21th November, 1998.

06. MISS SUSMA S. KOTHARI ::

A DISSERTATION SUBMITTED TO THE SAURASHTRA UNIVERSITY, RAJKOT FOR THE DEGREE OF MASTER OF PHILOSOPHY.

DT. July-2000.

07. DAVE SHILPA G. ::

“રૂઢિગત પદ્ધતિ અને વિડિયો પ્રોગ્રામ શૈક્ષણિક પદ્ધતિનો તુલનાત્મક અભ્યાસ.”

A COMPARATIVE STUDY OF TRADITIONAL AND VIDEO PROGRAMME TEACHING METHOD FOR STUDENTS A PSHCHOLOGICAL STUDY.

DT. May-2005.

N N N N N N N N N N